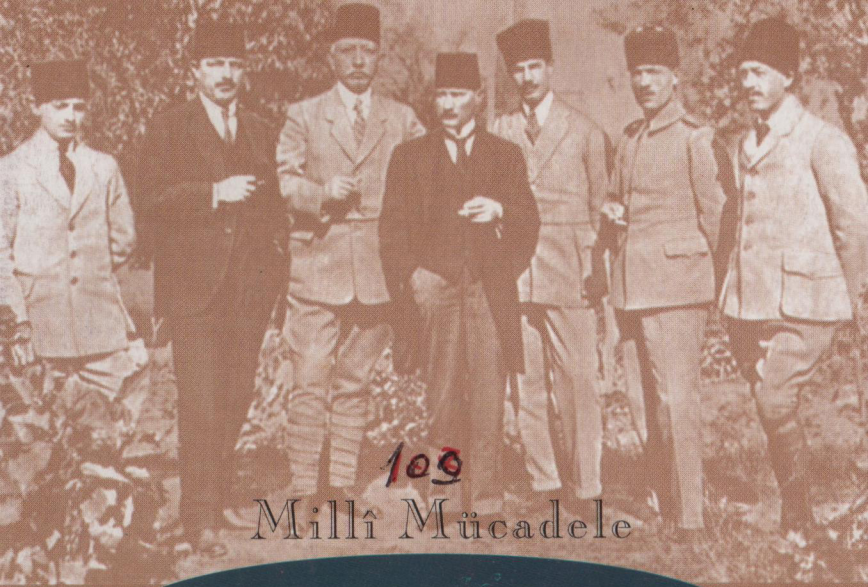

109

Millî Mücadele

(Erzurum'da Gergin Günler)

Sabahattin Selek

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz.

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından
hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Temmuz 1999

SABAHATTİN SELEK

MİLLÎ MÜCADELE
(Erzurum'da Gergin Günler)

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

Erzurum Kongresi O'nu, Heyeti Temsiliye Reisliğine seçmişti. Heyette, Rauf ve Bekir Sami beyler de vardı. İşte o günlerin Mustafa Kemal'i

M. KEMAL PAŞA'NIN GERİ ÇAĞRILMASI

A. AMASYA KARARLARI

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bir hafta kaldıktan sonra Havza'ya geçti. Samsun'dan ayrılacağını Harbiye Nezareti'ne bildiren 24 Mayıs 1919 tarihli telgrafı şöyleydi:

“Merzifon, Vezirköprü, Amasya, Lâdik, Havza gibi bazı şikâyetlerin çıktığı yerler olan mevkileri muhtevi mıntıkada bizzat tetkikat ve tedabir ittihazı için karargâhımı muvakkaten yarın Havza'ya nakledeceğim. Ve fakat muhaberatın emniyeti cereyanı hasebiyle adresin şimdilik yine Samsun olacağını arz ederim.”

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne her ne kadar muvakkaten Samsun'dan ayrıldığını yazmışsa da, gerçekte, başlayan yolculuk, geriye dönmeden uzayıp gidecekti. Bir defa yakında Erzurum'da toplanacağını bildiği Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nde bulunması gerekiyordu. Ayrıca, bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiş olan ve her türlü tehlikeye açık bulunan Samsun'da daha fazla kalmak hem doğru değildi, hem de gereksizdi. Nitekim, Samsun'dan ayrılışının isabeti birkaç gün sonra meydana çıkmıştır.

İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs günü, Harbiye Nezareti'ne aşağıdaki yazıyı göndermiş bulunuyordu:

“Devletlü Efendim Hazretleri,

Dokuzuncu Ordu'nun bir teşkilât icabı olarak lâğvedildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtaaatına bir Müfettiş-i Umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkânı Harbiye Reisi ile büyük bir Erkân-ı Harbiye Heyeti'nin neden dolayı Sivas'a izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını Zât-ı âlinize iş'ar eylemekle mübahiyim.

Bu zâbitanın ne gibi vezaif ifa edeceklerinin ve mütesavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lûtfen izah buyurulmasını istirham eylerim.”

Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle ve ordu müfettişliği görevi ile Anadolu'ya gönderilmesinden kuşkulanan İngilizler, bu suretle hemen teşebbüse geçmişlerdi. Harbiye Nezareti ile General Milne arasında yazışmalar birkaç gün sürdükten sonra, nihayet, Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırarak gerekecekti.

Harbiye Nezareti, General Milne'in yukarıdaki yazısına 24 Mayıs 1919 tarihini taşıyan aşağıdaki cevabı verdi:

“General Milne Cenaplarına

19 Mayıs 1919 tarih ve 8079/33 numaralı tezkereleri cevabıdır:

Harbin devamı esnasındaki ordu kumandanı teşkilâtı memleketin her tarafında lâğvedilmiştir. Fakat vâsi bir mıntıka dağılmış bulunan kıtaatın nezaret-i âcizi namına olarak her türlü hallerini teftiş ve verilen evamirin derece-i tatbiklerini görmek için tıpkı Konya'daki Yıldırım Kıtaaatı Müfettiş-

liği gibi olmak üzerer Üç ve Onbeşinci Kolordular için de, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği ihdas olunmuştur. Bu müfettişlik fazla olarak o havalideki esliha (silahlı) sürgü kollarıyla kamaların sür'at-i sevkine ve hiçbir asayişsizliğin meydana gelmemesine gayret edecektir. İşbu vezaif i ifa için uzunca seyahatler yapacak olan bu müfettişliğe tezkerelerinde zikir buyurulduğu gibi ne Sivas ve ne de ahar ve daimi bir mevki gösterilmediğini arz ile kesb-i şeref eylerim.”

General Milne bu yazı ile tatmin olmamıştı. 6 Haziran tarihli aşğıdaki cevabında Mustafa Kemal Paşa'nın derhal geri dönmesini talep ediyordu:

“Devletlü Efendim Hazretleri,

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının vilâyetlerde isbat-ı vücud etmelerinin arzu olunmadığını Zât-ı Samilerine arz ile kesb-i mübahat eylerim.

Halihazır itibarıyla kesb-i temeyyüz etmiş bir paşanın maiyeti erkânıyla beraber memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umumiyeeyi taciz edeceği gibi, askerlik noktai nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir.

Kemal Paşa ile maiyeti erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim.”

İngiliz generalinin bu ikinci yazısı, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması için yeterli tesiri yapmıştı. Harbiye Nezareti bir yandan Mustafa Kemal Paşa'ya geri dönmesi hakkında emir verirken, bir yandan da General Milne'e aşğıda ibretle okuyacağımız cevabı göndermişti:

“Harbiye Mektebinde İngiliz Kıtaatı

Başkumandanı General Milne Cenaplarına,

6 Haziran 1919 tarih ve 2097/33 numaralı tezkireleri cevabıdır:

Mustafa K  mal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayinine en müessir esbattan biri İngiltere Devlet-i Fahimesi mümessilinin Bab  l  i 'ye verdiği bir nota olmuştur. (Notanın sureti merbuttur.)

   bu nota   zerine Sadrazam Paşa mümessil-i siyasi ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir g  na itiraza da maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda Kararg  h-ı Devletlerinin dahi eslihanın toplanmadığı veya nakledilmedi  i hakkında birçok   ik  yetleri de vardı.

Binaenaleyh hem bilcümle   ik  yatın   n  n   almak ve hem de h  k  metin m  tarekename mucibince mesul bulunduğu asay   'i ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için heyet-i v  kel  ca bittezekk  r memleket     asay    mıntikasına taksim edilmiş ve her mıntakaya bir de müfettiş tayin edilmiştir ki, Mustafa Kemal Paşa da    bu m  fetti   lerden biridir. Yani tarih ve numaralı tezkirenizle de talep ve tasvip buyurduğunuz veçhile Yakup   evki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak hazer   teşkilât olduğu için Ordu Kumandanı değil, Ordu M  fetti   i unvanını haizdir.

Böyle bir m  fetti   in vilâyatı dolaşmasının efkâr-ı umumiye-yi rahatsız mı veyahat bil  kis teskin mi edip etmeyeceğinin takdirini memleketin tecr  bek  r bir askeri ve evl  adı ve hususiyle bu işte mesul bir naz  r olduğum için   cizlerine terk buyurulmasını kemal-i ihtiramla Zât-ı asil  nelerinden rica eder ve sekiz aydan beri devam eden bir mütarekeden sonra artık biraz da Türkler ve Müslümanları l  tfen itimadınıza l  yık görmenizi pek rica ederim."

General Milne'e yukarıdaki cevabın verildiği gün konu, Meclisi V  kel  da (Bakanlar Kurulunda) tekrar g  r    lm    ve Musafa Kemal Paşa'nın geri çağırılmasından başka çare ol-

madığı kanaatine varılması üzerine, Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa tarafından bizzat kaleme alınan şu telgraf Mustafa Kemal Paşa'ya çekilmiştir:

“9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine

Maiyeti âliyelerindeki istimbottlardan biri ile buraya teşekkürünüz rica olunur. 8.6.45

Şevket Turgut

Mustafa Kemal Paşa tasarladığı ihtilâl hazırlığını yapabilmek için geniş bir zamana sahip olacağını sanıyordu. Samsun'a gelişinden sonra meşgul olduğu konular bu kanıyı vermektedir. Çünkü haziranın ilk haftası sonuna kadar, Samsun olayları, asayiş konusu ve daha geniş anlamı ile kendisine verilen talimatın yüklediği görevler, çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Bundan anlaşıldığına göre, uzun bir süre hükûmetin dikkatini çekmeden hem resmî görevini, hem de ihtilâl hazırlığını rahat rahat tamamlamak imkânını bulacağını ummuştur. Fakat İstanbul'a dönmesi için çekilen telgrafi aldıktan sonra durum değişmişti. Artık, çalışmalarına daha çok hız vermeliydi. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Harbiye Nezareti'ni oyalarken, bir yandan da daha açık vaziyet almaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, önce, Şevket Turgut Paşa'nın telgrafına üç gün gecikmeyle cevap vererek kömür ve benzin kıtlığından hareket edemediğini bildirmiş, sonra da Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan, geri çağırılmasının sebebinin sormuştu. Harbiye Nezareti'ne 11 Haziran günü ikinci bir telgraf daha göndererek Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:

“Harbiye Nezareti’ne

C.8.6.35 şifreye. Hareketimin kömür ve benzin fıkdanından dolayı tehhür ettiğini bugünkü telgrafnameyle arz ve esbabının izalesini istirham eylemiştim. Ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere sebab-i davetin lûtfen izah buyurulmasını rica eylerim.”

Cevat Paşa, İngilizlerin isteği üzerine geri çağırıldığını bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa gerçeği böylece öğrenmişti. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa da, 15 Haziran tarihli cevabî telgrafında, İstanbul’a davetin Hükûmeti Seniyyenin kararı neticesi olduğunu bildiriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalar gibi İngilizlerce tevkif edilerek Malta’ya gitmek niyetinde değildi. Bu ihtimali, henüz İstanbul’da iken, Samsun’a hareket etmeden önce yetkililerle görüşmüştü. Anadolu’ya geçişinden 20 gün sonra, hiç beklemediği bir sırada geri çağırılmasından bir hayli endişelenmişti. Eline geçen bu fırsatı kaybetmek istemiyordu. Bunun için, doğrudan doğruya padişaha uzun bir telgraf yazdı. Telgrafta, padişaha derin ve sarsılmaz duygularla bağlı olduğunu belirterek, onun güvenini kazanmak ve birçok mültefit cümlelerle gururunu okşamak suretiyle duruma müdahalesini sağlamak istiyordu. Telgraf şöyle sona eriyordu:

“Binaenaleyh, abdi memlûkleri bittabi Malta’ya gitmek veyahut en hafif olarak hali atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve bittabi buna muvafakatte mazurum ve eğer icbar edilirse memuriyeti âcizanemden istifa ederek kemakân Anadolu’da ve sinei millette kalacağım ve vezaifi vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle devam edeceğim. Tâ ki millet mazharı istiklâl ve saltanat ve Hilâfeti mu-

azzamai hümayunları masumu indiras olsun, lâyezal sadakati âbidanemin daima mütezayid olduğuna itimadı şahanelerine arz ve istirhama mücaseret eylerim.”

Bu tehdit dolu cümlelerle, Mustafa Kemal Paşa, padişah-ta yılgınlık yaratmak ve nihayet “senin ve saltanatının kurtuluşu da benim elimdedir” demek istiyordu. Fakat, Harbiye Nâzırının Mustafa Kemal Paşa’yı geri çağıran 8 Haziran tarihli telgrafı ile olaylar gerçek yörüngesine oturmuş bulunuyordu. Artık, ne padişahın idrak ve iradesinden bir şey beklemek, ne de Mustafa Kemal Paşa’yı yolundan döndürmek mümkün değildi. Padişah ve hükûmet, büyük bir acz içinde İngiliz generalinin emrini yerine getirmeye çalışırken, Mustafa Kemal Paşa, hedefe doğru süratle ilerliyordu. Onu İstanbul’a getirmek için ellerinde hiçbir kuvvet yoktu. Fakat her çareye başvuracaklardı. Mustafa Kemal Paşa da bunu biliyor ve tedbirlerini alıyordu. İlk iş olarak Samsun’a çok yakın olan Havza’dan ayrıldı ve 12 Haziran’da Amasya’ya geçti.

a. AMASYA KARARLARI

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'nin kendisini İstanbul'a geri çağıran telgrafı ile beraber, aynı gün, Ankara'dan da bir telgraf almıştı. İlk telgraf kötü bir haberi iletirken, ikinci telgraf beklenen bir yolcunun gelmek üzere olduğunu müjdeliyordu. Telgraf, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa tarafından çekilmişti ve İstanbul'dan gelen bazı arkadaşlarla, İskilip veya Osmancık'ta buluşalım, diyordu. İstanbul'dan geldiği bildirilen arkadaşlar Rauf (Orbay) Bey ile İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey idi. Yanlarında, Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan) ve Balkan Harbi'nden beri Türk ordusunda gönüllü olarak çalışan Abdurrahman adında Hintli bir yedeksubay bulunuyordu. Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a hareket etmeden önce kendisi ile görüşmüş ve mutabık kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçecek ve kendisi ile buluşacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya 10 Haziran 1919 tarihinde aşağıdaki telgrafla cevap verdi:

“Telgrafınızı öğleden sonra 7’de aldım. Refikinizle ve zâttı âlinizle birlikte görüşmekliğimiz fevkalâde mühim ve elzemdir. Ancak, benzin fıkdanı (yokluğu) beni buraya bağlamıştır. Osmancık’a kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra

seyahatinizi Havza'ya kadar temdit etmenizi ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hassaten rica ederim. Hareketinizin ve Havza'ya ne vakit vasıl olabileceğinizin iş'arına makine başında (telgrafhane kastediliyor) muntazırım. Refet ve Hamit beyleri de davet edeceğim. Osmanlık'ta lüzumu kat'i olmadıkça zâtı âlinizin de hüviyetiniz hakkında kimseye malûmat vermenizi muvafık buluyorum. Gözlerinizden öper ve hasretle muvasalatınıza intizar ederim."

Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve beraberlerinde bulunan arkadaşları atlı arabalarla 12 Haziran'da Ankara'dan ayrılmışlar ve 18 Haziran'da Havza yakınlarına gelmişlerdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa 12 Haziran'da Havza'dan ayrılarak Amasya'ya gitmiş bulunuyordu. Ankara'dan gelen kafiye, durumu tespit ettikten sonra, hemen Amasya'ya doğru yoluna devam etti.

Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bahriye Nazırı Rauf Bey, 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey bu suretle bir araya gelmiş oluyorlardı. Canik (Samsun) Mutasarrıfı, "Deli" lakabıyla anılan Hamit Bey de Amasya'ya davet edilmiş ve gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce müsvedde halinde hazırladığı bir metin üzerinde çalışmaya başladılar. Tarihe Amasya Mukarreratı (Amasya Kararları) diye geçecek olan bir metin vücuda getirdiler. Amasya'da buluşmuş olanlar bu metin üzerinde mutabaktılar. Fakat diğer kumandanların da mutabakatını almak gerekiyordu. Erzurum'da 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet, Konya'da İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve yine Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey'e telgrafla hazırlanan metin bildirilerek mutabakatları istenildi.

Kâzım Karabekir Paşa Sivas'ta umumi bir kongre toplan-

masına itiraz etmemekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in, daha önce Erzurum'da toplanacak kongreye katılmak üzere mutlaka Erzurum'a gelmeleri lazım olduğunu bildirmişti.

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Amasya'dan yazılan telgraflara doğrudan doğruya muhatap olmamış, Kurmay Başkanı Halit (Akmansü) Bey kolordu adına Amasya kararları için olumlu cevap vermişti.

İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, Amasya'da alınan kararları kabul ettikten başka, halkı silahlandırmak için İtalyanlardan büyük ölçüde silah yardımı sağlayabileceğini yazmıştı.

Merkezi Konya'da bulunan 12. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey de, mutabık olduğu cevabını vermişti.

Sonradan öğrenildiğine göre, 13. Kolordu Kumandanı Albay Cevdet Bey Amasya'dan bildirilen karar suretini Harbiye Nezareti'ne yazmış ve hareketini tayin için nezaretten emir talep etmiştir.

22 Haziran günü Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey tarafından Amasya'da imzalanan karar aynen şöyledir:

“1- Vatanın tamamiyeti ve milletin istiklali tehlikededir. Hükûmeti Merkeziye, İtilaf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında bulunduğundan, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal, milletimizi mâdun tanıttırıyor. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin, hal ve vaziyetini derpiş etmek ve seda-yı hukukunu cihana işittirmek için, her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuha-

bere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu millî üzerine, Anadolu'nun bilvücu en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir. Bu maksatla, tek-mil vilâyatı Osmaniye'nin, her livasından fırka ihtilafatı dik-kat nazarına alınmaksızın, muktedir ve milletin itimadına maz-har, üç kadar zatın süratle yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı, bunun bir millî sır halinde tutularak dağdağa-ya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyaha-tin mütenekkiren icrası.

2- Doğu vilayetleri namına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması mukarrer kongre için, mezkûr vilayetlerin Müda-faa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden münte-hap azalar, zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlar-dır. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden, Erzurum kongresinin azası, tensip edeceği zamanda, umumi toplantıya iştirak etmek üzere, Si-vas'a hareket edecektir.

3- Yukardaki mevada göre murahhaslar, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri ve belediyeler tarafından ve sair suretlerle intihap edilecektir (seçilecektir).

4- Bu mukarreratın takibatına, 3'üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Cevdet ve 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Mü-fettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Se-lâhattin Bey, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri mühim zevat tarafından çalışılacaktır.

Bundan başka Sadrı Esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve Âyan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikri ve mütalaaları alınacaktır.

5- Reddi İlhak ve Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgraflarını yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmemesi, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden tamim edilmiştir. Bu husus sureti katiyede reddedilerek muhaberatın behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır.

6- Teşkilatı Askeriye ve Milliye, hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda, hiçbir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal harekâtı, umum orduyu alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple, kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha (silah) ve mühimmat katiyyen elden çıkarılmayacaktır.”

Bu kararın dördüncü maddesinde sözü edildiği üzere, İstanbul'da bazı önemli kişilere yazılacak mektup da aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştı:

“Vatanın tehlike-i inkısamını aynen gösteren safhanın hünin icraatı, vicdanı millîyi bir emeli hâlâs etrafında ve Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Teşkilatı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr (kurtarıcı) olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik (öldürücü) bir şe-

kilde ihzar eden en müessir âmil maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes âmil milliyesini muzır bir şekilde infirada (yalnızlığa) uğratan siyasi ve gayri millî propagandalardır. Kuvayı Milliye bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını (cezasını) vatanımız aleyhinde ve pek mebzul bir surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmil ve hissiyatı milliyeye hâkim değil tâbi olmak mecburiyeti vataniyesindedir. Ve payitaht Düveli İtilafîye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim. Bu hal bittabi zatîlilerince de takdir olunur. Arizamda tasvir edilen vaziyet bugün sesrî ve umumî bir millî kongrenin in'ıkadını icabettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkısamı (parçalanması) mevzu bahis olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla başveren Kürdistan istiklali gibi cereyanlar dahi bilmuhabere tarafarânını celp ve hilafet ve saltanat etrafındaki gayeyi müşterekemize davet ve tamamî mutabakat suretiyle lehülhamt (hamdolsun) lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayali mesele için İstanbul'da "zatî sâmilere, zatî devletleri, zatîlileri" gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayeî sâlâh ve millî istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadolu'dan ve sinei milletten ayrılmayacağımı ve bu noktada nihayete kadar bir ferdi millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu azmi millîye mani olamayacaktır. Bu kararı âcizanem umum Anadolu'da resikârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımız içtihat ve kanaati müşterekesine istinat

etmekte olduğunu da ilaveten arz ile ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim Efendim Hazretleri.

Mustafa Kemal”

Rauf Bey ve beraberinde gelen arkadaşları, Mustafa Kemal Paşa’ya iltihak etmişler (katılmışlar) ve Amasya’da kalmışlardı. Ali Fuat Paşa 22 Haziran’da kolordusunun başına dönmek üzere Amasya’dan ayrıldı. Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa’ya veda ederken, aralarında aşağıdaki konuşma geçmişti:

- Fuat Paşa, beni ordu müfettişliği makamında uzun müddet bırakacaklarına ihtimal vermiyorum. Şu önümüzdeki birkaç gün içinde vaziyet anlaşılacaktır. Seni temin ederim ki, mücadelemize sıfat ve selâhiyetten âzâde olarak da devam edeceğim. Arkadaşlarımla aynı yakınlığı ve vefayı göstereceğinden eminim.

- Vaziyet ne şekilde tecelli ederse etsin, ben ve kolordum daima emrinde kalacaktır.

- Bu adamlar, seni de kolordunun başından ve hattâ askerlikten ayırabilirler.

- Bu takdirde dahi seninle beraberim paşam.

- Biliyorum, biliyorum Fuat. Haydi uğurlar olsun. Vali Muhittin Paşa’ya hürmetlerimi söylemeyi unutma.

Mustafa Kemal Paşa, 25 Haziran’a kadar Amasya’da kalmış ve 26 Haziran’da Tokat’a gelmişti. Bugünler içinde, Amasya Mukarreratı’nın gereği olan tamimleri yazarak, her tarafa tebliğ etmişti. Ayrıca, müfettişlik sıhhiye reisi Doktor Albay İbrahim Tâli Bey ile, müfettişlik topçu kumandanı Binbaşı Kemal Beyi Sivas’a göndermişti. Sivas, hem umumî kongrenin

toplanacağı hem de Erzurum'a giderken uğrayacağı yer olmak bakımından önemli bir merkezdi. Sivas'ı yakinen tanımak, gerekli hazırlıkları yapmak ve icap eden tertipleri almak üzere karargâhından bu iki kişiyi kendisinden önce Sivas'a göndermiş bulunuyordu. Nitekim, İbrahim Tâli Bey Sivas'a varınca, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bazı tertipler olduğunu tesbit etmiş ve keyfiyeti kendisine bildirmişti.

b. SİVAS'TA NELER OLUYOR?

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı zaman Sivas'ta vali yoktu ve Sivas Valiliği'ne Kadı Hasbi Efendi vekâlet etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da Sivas Valiliği'ne yaptığı tebligatı Hasbi Efendi adına yapmaktaydı.

Haziran başlarında eski valilerden Reşit Paşa Sivas Valiliği'ne tayin edilmiş ve 11 Haziran günü Sivas'a gelerek vazifeye başlamıştı. Böyle bir zamanda Anadolu'da, hem de Sivas'ta valilik yapmak kolay değildi. Nitekim Reşit Paşa, vazifeye başladığı gün, Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanınının ziyaretiyle nasıl bir belâya girdiğini anladı. Dürüst, vatansever ve tecrübeli bir idare adamıydı. Fakat her devirde rastlanan uysal, çekingen ve mevcut düzene karşı çıkmayı düşünmeyen bir memurdu.

Reşit Paşa, ölümünden sonra yayımlanmak üzere yazıp bıraktığı hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gelmesinden önceki günleri pek az görülen bir içtenlikle hikâye etmektedir. Bir yandan, bağlı olduğu İçişleri Bakanlığı'nın, öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın birbirine zıt telgraf yazılarını aynı günde almaktadır. Hangisine uyacaktır? Yolunu bir türlü tayin edemez. Sonsuz bir bunalım içindedir. Halbuki, Anadolu'daki idarecilerden (Vali, Mutasarrıf, Kaymakam) bir

kısmı, hiç tereddüt etmeden, hükûmet tarafını; bir kısmı da, yine hiç tereddütsüz, hükûmete karşı olan millî hareket tarafını seçiyordu. Sivas Valisi Reşit Paşa, üçüncü grup idarecilerinin en tipik örneği idi. Reşit Paşa'nın düşüncelerini ve davranışını görmekle, birçok vali, mutasarrıf ve kaymakamı tanımış olacağız. Şimdi Reşit Paşa'yı dinleyelim:

“... bu telgrafname Üçüncü Ordu Müfettişliği mıntıkasındaki valileri, hatta bütün Anadolu idare âmirlerini müşkül bir mevkie sokuyordu. Hele ben örs ile çekiç arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilâyetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bunu her tarafa ilân etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani dahiliye nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni men ediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamiyle zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı?.. Bir hükûmet adamı sıfatıyla bu suale verilecek cevap basittir. Çünkü memur, kanun dairesinde, ancak âmirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, millî arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadıyla yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?...

İstanbul'dan henüz ayrılmış, Anadolu'nun siyasî çeteler

elinde inim inim inlediğini ve Babîâlî'nin bu vaziyete gözyu-
mageldiğini görmüş olan bir vali için bu noktaları uzun uzun
düşünmek lâzımdı. Hadiseleri tahlilde samimi olmayı sevdi-
ğimden bu sırada mevkiimi dahi hesaba katmaktan geri kal-
madığımı itiraf ederim. Ben, tesadüfe hamlolunmasını daha
doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilâf Fır-
kası tarafından Sivas'a vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve
mülknama hiçbir şeyim yoktu. Aylığımla geçiniyordum. Da-
hiliye Nazırı'nın emirlerine -kanunsuz hareket ederek- itaat
etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir
akıbete uğrarsam Mustafa Kemal Paşa'dan nasıl bir muame-
le ve yardım görebilirdim. O Mustafa Paşa ki Erzurum'da bir
kongre toplanmasını evvelce temin etmekle iktifa etmeyerek
Sivas'ta bir ihtilâl meclisi açılmasını istiyor, bunun için bize
emirler veriyor. Lâkin azlolunduğundan bihaber bulunuyor.”

“Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta bir kongre açılacağı-
nı bildiren mektubuyla Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in mü-
şarünileyhle tahriri teması dahi meneden telgrafnamesini al-
dığım gün de kanaatim, henüz tebellür etmiş (belirmiş) de-
ğildi. Mustafa Kemal Paşa'yı hem haklı, hem kuvvetli görüyör-
dum. Lâkin o hakkın ve o kuvvetin müsbet netice verecek, ga-
lip İtilaf devletlerini kararlarından döndürecek, sarayı ve Ba-
bîâlî'yi miskinlikten kurtaracak kadar müessir olacağını tah-
min edemiyordum.

Ne yapmalıydım, yurda faydalı olacak adımı nasıl karar-
laştırmalıydım? Ben, ne dahiliye nâzırına, ne Mustafa Kemal
Paşa'ya cevap yazmayarak, idrâkimle vicdanım arasında mu-
hakemeler, münakaşalar yürütürken, Sivas'a Ali Galip Bey is-
minde bir zat geldi. Ayağının tozuyla hükûmet konağında be-
ni görmek nezaketini veya tehalükünü gösteren bu yolcu, Elâ-

ziz vilâyet valisi olup, İstanbul'dan henüz geliyordu, yanında birkaç da tâlî (yardımcı) memur bulunduruyordu.

Ali Galip Bey mülkiyeli değildi, askerdi, erkânı harp miralaylığından mütekaiddi. Kendini bana takdim eder etmez, ismini hatırladım. Çünkü Balkan Harbini'ne takaddüm eden günlerde yapılan mebus intihabında (seçiminde) bu zat -İttihat ve Terakki kuvvetine galeba ederek ve o kuvvetin vücade getirdiği birçok engelleri yenerek- Kayseri'den kendini seçtirmek imkânını bulmuştu. Ömrü pek kısa süren o mecliste, gerçi Hürriyet ve İtilâf'a mensup olduğunu açıkça itiraf etmeyip, müstakil bir mebus vaziyeti takınmaya yeltendi. Lâkin Hürriyet ve İtilâfçı bir ruh taşıdığını hissettirmekten geri kalmadı.

Umumi Harp yıllarında onun nerede bulunduğunu ve neler yaptığını bilmiyordum. Adı sanı işitilmez olmuştu. O sebeple de Sivas'a komşu bir vilâyetin valisi yüz yüze gelince, bir hayret dakikası geçirmemek elimden gelmedi. Aynı zamanda Babîâlî'nin böyle siyaset ve entrika düşkünü kimselere el uzatmasını manalı buldum.

O, ağız kalabalık bir adamdı. Çok konuşuyor, lâkin bir şey söylemiyordu. Sözlerinin yüzde altmış övünmekten, yüzde otuzu İttihat ve Terakki aleyhine küfürden ibaretti. Üst tarafından ise, müsbet bir mana ve maksat çıkarmak imkânsızdı.

Ben -biraz mütehayyir (şaşkın), biraz da muhtarip- bu yâveleri dinlerken o, tavrını değiştirdi:

- Aman paşam, dedi, ben İstanbul'dayken Mustafa Kemal Paşa'nın azli derdest idi. Hatta divanîharbe sevki de düşünü-lüyor, konuşuluyordu. Resmî bir işar (bildirme) var mı?

Dahiliye nazırının telgrafını kendisine gösterdim. Dikkatle okudu, garip bir bakışla beni tepeden tırnağa kadar süzdü, sonra sordu:

- Ne yapmak fikrindesiniz?

İhtiyatsız dudaklarımdan bir kelime düştü:

- Hiç!

Ve bu cevabın birçok şüpheler uyandıracağını, komşu vilâyetler valisini jurnalcılığa sevkedeceğini düşünerek hemen ilâve ettim:

- Nezaret bize sadece, o zatın azledildiğini ve kendisiyle temastan içtinap etmekliğimizi bildiriyor. Hatta İstanbul’a celbinin Harbiye Nezareti’ne ait olduğunu da tasrih ediyor. O halde ne bizce, ne sizce yapılacak bir muamele olmasa gerek.

Ali Galip Bey, kopmuş bir zemberek hızıyla yerinden fırladı, sol elinin başparmağını yeleğinin koltuk kesimine geçirdi:

- Muhterem paşa hazretleri, dedi, her vazife mafevk makamdan tebliğ edilmez. Çok kere hadiselerin gidişinden vazifeler vücuda gelir. Mustafa Kemal Paşa meselesi de, o kabilendir. Çünkü bu zat, her idare memurunu kendi şahsiyle alâkalandıracak ve devlet menfaati noktai nazarından halü kalini şüpheli gösterecek takımdandır. Niketim Dahiliye Nezareti de onun bu vaziyetini tesbit edip, size bildirmiştir. Zâtîâliniz nasıl olur da, maslahatın icabını ifâda müsamaha edersiniz?

Onun telâşına, heyecanına, feveranına iştirak etmeyerek sükûn içinde sordum:

- Maslahatın icabı ne olabilir?

- Devlet aleyhine kıyam etmeyi tasarladığı sabit olan Mustafa Kemal Paşa’yı hemen yakalatmak, mahfuzen İstanbul’a yollamak. Maslahat bunu icap ettiriyor.

- Ne hakla?

Herif gazaba gelir gibi oldu, enikonu köpürdü. Lâkin yaş-

ta ve yolda kendinden büyük bir adama karşı sert dil kullanamayacağını, zeminin ve zamanın da böyle bir taarruza müsait olmadığını hatırlamış olacak ki gazabını çabuk yendi, sesini mülâyimleştirdi:

- Galiba, dedi lâtime buyuruyorsunuz. Çünkü bir vali, hele sizin gibi birçok vilâyetler idare etmiş tecrübeli bir vali, şahsî şakavetler (haydutluk) gibi, siyasî şakavetlerin de hemen giderilmesi lâzım olduğunu biz mevkide nâciz çömezlerden duymaya ve öğrenmeye muhtaç değildir.

Fikrinize hiçbir suretle iştirak etmiyorum. Fakat münakaşamızı mantıkî bir surette bitirmiş olmak için, iştirak eder görünerek, anlamak istiyorum: Mustafa Kemal Paşa'yı siz benim yerimde olsanız tevkife teşebbüs eder misiniz?

- Tereddütsüz!

- Hangi kuvvetle?

- Polis, Jandarma ve icabında asker kuvvetleriyle!

Bu zatın Anádołu'da, harp sonundan beri, hüküm süren zihniyetin ve yurt endişesiyle gönüllerde yer alan heyecanın azametinden bihaber olduğunu görüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın otuz, otuz beş gün içinde halk tabakalarını kendi şahsiyetiyle nasıl alâkalandırdığını ise, komşu vilâyet valisi muhakkak ki, sezmiş değildi. Bundan dolayı, zavallı adamı tenvir etmek (aydınlatmak) ve böyle fevkalâde zamanlarda çok dikkatli davranmak lâzım geldiğini söylemek istedim. 1908 inkılâbı hazırlanırken padişahın kuvvetle itimat ettiği Şemsi Paşa'nın nasıl ortadan kaldırılıverdiğini ve padişahı mabut sayan Arnavutların o mabut aleyhine ne suretle döndürüldüklerini hatırlatarak Ali Galip Bey'e yükseklerden atmamasını, milletin düşüncelerine, duygularına, dileklerine -uzaktan olsun- alâka göstermesini ihtâra hazırladım.

Fakat ağzımı açmadan odaya Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Halit Bey'le Belediye Reisi Zihni Efendi girdi. Ben iki vali arasında cereyan edecek bir münakaşayı bu efendilerin duymasını nahoş bulduğumdan bahsi kapamış göründüm, gelenleri Ali Galip Bey'e prezante etmeye (sunmaya) kalkıştım. O, gevrek gevrek güldü.

- Beyefendiyle, dedi, otelde teşerrüf etmiştim. Buraya teşrifleri de nimet oldu. Kendisini münakaşamıza hakem yapalım.

Ve cevabı beklemedi, onlara ne konuştuğumuzu uzun uzun anlatmaya girişti. Ne yalan söyleyeyim, kızmaya başlamıştım. Ali Galip Bey'i terslemek üzereydim. Lâkin Hürriyet ve İtilâfa candan bağlı bir vali ile o fırkayı koca bir vilâyet merkezinde temsile yeltenen bir zatın çok çapraşık bir vaziyette ne gibi cevherler yumurtlayabileceklerini, renksiz bir biçare olduğuna kanaat taşıdığım Belediye Reisi'nin de o cevherlere karşı nasıl bir tavır takınacağını merak ettiğimden Elâziz Valisi'nin sözü ayağa düşürmesine ses çıkarmadım, nefsimi zorlayarak muhavereyi (konuşmayı) dinlemeye koyuldum.

Halit Bey'in Dahiliye'den gelen telgraftan haberi yoktu. Ali Galip'ten müjdeyi alır almaz böbürlendi.

- Ben yazmıştım, dedi, eğer kuvvetli telkinlerimle İstanbul'dakileri cesaretlendirmeseydim Mustafa Kemal Paşa mutlak ensemizde boza pişirirdi.

Ve yüzünü bana çevirerek şöyle bir ihtarda bulundu:

- Davulu biz çaldık ama parsayı siz toplayacaksınız. Çünkü sabık ordu müfettişini yakalatmak şerefi size nasip oluyor.

Ali Galip Bey'e söylediklerimi bu şöhretli ayyaşa da tekrar ettim. Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi için hiçbir makamdan emir almadığımı ve böyle bir şeyin benim yanımda mev-

zuubahis olamayacağını anlattım. Kızıl kıyamet işte bu zaman koptu, Halit Bey küplere bindi, benim vatana ihanetle itham edileceğimi küstah bir lisanla söylemeye yeltendi, benden çok yukarı seviyede bir mafevk (üst) imiş gibi davranarak tekdirlere, tevhiblere kalkıştı. Ali Galip Bey de haliyle, tavırla onu teyid ediyor gibiydi. Bunun üzerine zatî ve izafî şerefimi muhafaza etmek icap etti:

- Efendi, dedim, daha bir kelime söylerseniz, sizi kapı dışarı ederim.

Ali Galip Bey'e de gerekli olan ihtarı yaptım:

-Beyefendi, dedim, manasız konuşuyorsunuz. Sizde bana yol göstermek, vazife vermek hakkı ve kuvveti yoktur. Mustafa Kemal Paşa'yı hapsetmek size lâzım ve bilhassa kolay görünüyorsa onun kendi vilayetiniz hudutları içinde cevelân edeceği (dolaşacağı) günleri bekleyiniz?

Halit Bey, vali sillesinin ne demek olduğunu sınıamış kimselerdendi. Garip bir yüz ekşiliğiyle susuyordu. Fakat Ali Galip, yüzüne düşen tükürüğü rahmet sayanlardan imiş ki gücenecek ve defolup gidecek yerde benimle mürakaşaya girişmek istedi, vatanî vazifelerin ifasında müsamaha gösterenlerin uyanıklığa sevk edilmesi lâzım geleceğini söylemekten tutturarak birtakım hezeyanlara başladı.

Sözünü kabaca kestim:

- Birbirimize dedim, rehberlik etmek hakkına malik değiliz. Onun için susalım.

Elime bir de kâğıt aldım ve kendilerini istiskal ettiğimi (ilgi göstermediğimi) anlattım. Ali Galip Bey ancak bu muameleden sonra odamı terke rıza gösterebildi. Halit Bey de kendisini takip ediyordu. Galiba Allahâısmarladık demediler. Yahut ben duymadım."

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Başkanı Halit Bey valinin yanından çıktıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın azlolunduğuna, yakalanıp İstanbul'a gönderilmesinin bir gün meselesi bulunduğuna dair iki hafta yazıp şehrin kalabalık yerlerine astırmış. Vali Reşit Paşa, kendisini ziyarete gelen Emir Paşa'dan (Emir Paşa kendisine padişah tarafından paşalık rütbesi verilen ve askerlikle alâkası olmayan bir kimse olup, ileride Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilecektir) bu yaftaları öğrenince, hemen polise durumun tahkiki için emir verdi. Fakat yaftalar hiçbir yerde bulunamadı. Böyle iki yaftanın yapııştırıldığı muhakkaktı, fakat asılmalarıyla beraber yok edilmeleri bir olmuştu. Vali bu muammayı da bir türlü çözemiyordu.

Olay 24 Haziran günü cereyan etmişti. 25 Haziran günü Vali Reşit Paşa, kendisini ziyarete gelen İbrahim Tali Bey'e durumu anlattı. İbrahim Tali Bey de valinin yanından çıkınca, hemen Mustafa Kemal Paşa'ya Sivas'ta olup bitenleri telgrafla bildirdi.

Mustafa Kemal Paşa, bu olayları Nutuk'ta şöyle anlatır: "Aydın 25. günü Sivas'ta aleyhimizde bazı münasebetsiz ahval cerayanına başlandığını haber aldım. 25/26 Haziran gecesi, yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan cenuba hareket edeceğiz, dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, 5. Fırka Kumandanı (Cemil Tahit Toydemir) ve erkânı harbiyemle mahrem olarak şu tedbiri kararlaştırdık: 5. Fırka Kumandanı, fırkasından seçme zabıt ve efrattan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini, derhâl o gecedan başlayarak sür'atle teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobille Tokat'a hareket edecektim. Müfreze teşekkül

eder etmez, Tokat üzerinden Sivas istikametine sevk olunacak ve benimle irtibat arayacaktır. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya’da ifşa olunmayacaktır.

26 Haziran’da Amasya’dan hareket ettim. Tokat’a vasil olur olmaz, telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak benim muvasalatimin Sivas’a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim. 27’de Sivas’a hareket ettim. Otomobil ile Tokat’tan Sivas’a takriben altı saattir.

Sivas Valisi’ne, Tokat’tan Sivas’a hareket ettiğime dair bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanını istimal etmiştim. Telgrafta hareket saatimi bilhassa kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın, hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir suretle Sivas’a malûmat verilmemesini temin edecek tedbirleri aldirdim.”

Mustafa Kemal Paşa, şimdi, Sivas yolundadır. Bu yolculuğun hikâyesini Millî Mücadele’ye ilgi duyan herkes Nutuk’tan okumuş, öğrenmiştir. Bu sebeple, bir kere daha, Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a nasıl geldiğini Nutuk’tan takip etmeye lüzum görmüyoruz. Buna karşılık, “Nutuk” okunup yayınlanmadan, yani 1927 yılından önce ölmüş bulunan Sivas Valisi Reşit Paşa’nın yazıp bıraktığı hatıralarından yolculuğun bu safhasını takip edelim:

“27 Haziran günü Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey’in nâzırlıktan çekildiğini haber aldım, şaşırıp kaldım. Adamcağız Mustafa Kemal Paşa’nın azlini bize yazdıktan sonra, acaba bu iş’arının sakatlığını anlayarak mı istifa etti, yoksa böyle bir işin vukuunu iltizam edişinden ağır neticeler çıkacağını görerek mi mevkiini bıraktı...

Benim için ne hazin haldir ki, bu mühim mevzuun mü-

nakaşasını benimle yapanlar yine Ali Galip ve Halit beyler oldu. Çünkü onlar Ali Kemal'in yıkılmaz bir kuvvet olduğuna kanaat besliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın azlini onun temin ettiğinde de şüpheleri olmadığından herife muhabbetleri bilhassa çoğalmıştı. O sebeple istifasını inanılmaz bir hâdisе gibi telâkki etmişler ve koşa koşa yanıma gelmişlerdi.

Sersemlemişlerdi. Ancak yiğitliğe kir sürmemek için yine yüksekte atıyorlardı, akıl ve hayale sağmaz şekilde konuşuyorlardı. Bu politika düşkünlerinin o sıradaki sözlerine bakılırsa Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif etmek ve İstanbul'a yollamak evvelce vacip ise şimdi farz halini almıştı. Çünkü böyle bir muamele ile Ali Kemal'in -siyasî bir sukut olduğu seziilen- istifasından doğabilecek üzüntüler -Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na münhasır üzüntüler- giderilmese bile azaltılmış olacaktı.

Odamda başgösteren bu tatsız münakaşadan son derece sıkılıyordum. Lâkin heriflerle istihza etmekten de geri kalmıyordum. Bir aralık söz 3. Ordu Müfettişi'nin (*) yakalanması keyfiyeti üzerinde dönmeye başladı. Ali Kemal unutulmuş ve yalnız bu meselenin münakaşasına girişilmiş idi. Ben bu fırsatı kaçırmadım, evvelki karşılaşmamızda yaptığım gibi yine ciddi bir tavır aldım. Ali Galip Bey'e sordum:

- Ne hakla?

O en hassas bir yerine çuvaldız sokulmuş gibi yerinden fırlarken ilâve ettim:

- Ve hangi kuvvetle?

Yine her kafadan bir ses çıkıyordu. En üst perdeden Elâziz valisinin sesi dolaşıyordu. Hiddetinden yerinde oturamaz

(*) 8 Haziran'dan itibaren 9. Ordu Müfettişliğinin numarası değişmiş, 3. Ordu Müfettişliği olmuştu.

olan Hürriyet ve İtilafçı vali, birtakım gülünç jestler alarak bana tavsiyelerde, ihtarlarda, tehditlerde ve bazen de kendini toplayıp ricalarda bulunuyordu. Altındaki sandalyenin bile hicap duyarak ve harekete geçerek bu işi yapmasına intizar edebileceğini anlatıyordu.

Onun kısa bir sükûtundan istifa ettim. Şöyle bir sarih (açık) sualde bulundum:

- Geçen gün buyurmuştunuz ki, vilayetim hudutları dahilinde, müsamaha etmem, bu işi yaparım. Hastalandığımı ileri sürerek sizi yerime vekil bıraksam o hülyanızı burada da tahakkuk ettirmeye çalışır mısınız?

Adamcağız hançeresinin bütün kuvvetiyle bağırdı:

- Dediğimi vallahi yaparım, billahi yaparım, parol donör yaparım!

Halit Bey, büyük bir siyasi muvaffakiyetin şerefini kaçırmaktan korkuyormuş gibi yerinden sıçradı:

- Harput valisi, dedi, bir yana dursun. Bu işi ben bile yaparım. Yalnız siz bana küçük bir pusula ile selahiyet veriniz. Üst tarafını düşünmeyiniz.

İçinde bulunduğumuz vaziyetin bütün Osmanlı tarihinde eşi ve örneği bulunmadığını bilmekliğime rağmen “teşbih-te hata olmaz” meselesinden cüret alarak ve içi boş kafalara inandırıcı darbeler indirmek isteyerek şu cevabı verdim:

- Alemdar Mustafa Paşa’yı, büyük işler düşündüğü anlaşılmış iken Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, hatta Dördüncü Sultan Mustafa niçin tevkif ettirmediler de onun yatağının altında mevkilerini kaybettiler? Görünüşte yeniçeriliğe husumet izhar, hakikatte ise İstanbul’un siyasi ve içtimai rezaletleriyle mücadeleyle tasavvur eden Abaza Mehmet Paşa’yı yine burada, Sivas şehrinde Kalavun Yusuf Paşa, niçin tevkif edeme-

di? Tarih karıştırırsak yakın sayılacak mazi içinde halkın muhabbetine ve muzaharetine güvenerek herhangi bir sebeple ileri atılanların kolay kolay mağlup edilemediklerini görürüz. Onun için makul olalım, sükûnetle konuşalım. Bağrı yanık vatanı yeni bir yara da biz açmayalım.

Vay efendim vay. Sen misin tarihten bahseden, sen misin sükûnet tavsiye eyleyen. Artık ne İttihatçılığım kaldı, ne isyan çıkarmak isteyenlere yarıdakılığım. Yüzüme arşı bu töhmetleri tekrar ede ede, tazeleye tazeleye söylüyorlardı ve muhtelif kelime kalıpları kullanarak; gününe hazır ol, demek istiyorlardı.

Ben bir yandan güler görünerek onları kızdırıyor, bir yandan da kendilerini yanımdan uzaklaştırmak yollarını arıyordum. İşte bu sırada Sivas merkez telgraf müdürü alı al, moru mor bir biçimde odaya girdi, titrediği hissölunun elleriyle adeta sımsıkı tuttuğu şu telgrafı bana uzattı:

c. BİR TELGRAF: GELİYORUM

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Şimdi Tokat'tan Sivas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zatı devletleriyle teşerrüf imkânının takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette müte-hassis bulunduğumu arzederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

Bu umulmayacak haberi alır almaz ilk düşündüğüm şey, İbrahim Tali Bey'in Dahiliye Nazırı hakkında söylediği sözlerdi. Hâkim büyük bir siyasi dolap çevirmek hülyasıyla nezaret sandalyesinde de yalancılıktan çekinmeyeceğini ve “gay-ri vakii” vâki göstermeye kalkışacağını söylemişti.

23 Haziran'da azledildiği bize bildirilen Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Haziran'da (Üçüncü Ordu Müfettişi) unvanını kullanmakta devam etmesi ve müfettişlik mıntıkası dahilinde seyahate çıkması o hükmün doğruluğunu ispat ediyordu.

İkinci düşündüğüm şey de Harput valisi ile Hürriyet ve İtilâfın Sivas mümessili tarafından tevkif edilmesi istenilen zatın Sivas'a gelmek suretiyle nefsine karşı gösterdiği itimat idi. Ben bilhassa bu düşünceden aldığım şevk ile telgrafi bir daha ve bir daha okuduktan sonra Ali Galip Bey'e uzattım:

- Buyurun, dedim, okuyun. Sonra da kalkın tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişi'ni yakalayın.

Ali Galip Bey'in telgrafla kapanan gözlerinin nasıl bir değişiklikle açıldığını, renginin nasıl sarardığını, dudaklarının nasıl titrediğini tarif edemem. Teklifsizce, fakat telaşla telgrafı kaparak, gözden geçiren Halit Bey'in de vaziyeti onunkinin aynı olup gerçekten gülünçtü. Ben uzun bir zamandan beri canımı sıkan bu iki ayak politikacısından hınç çıkarmak için kaşlarımı çattım:

- Beyefendi, dedim, bir şey söylemiyorsunuz. Üç dört saat sonra, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz, düşündüklerinizi yapsanıza!

Ali Galip Bey, mahcup ve mustarip, telgrafla bir daha göz attı, sonra silkinir gibi oldu, hayretle ve dikkatle satırları muayeneye girişti, saatine baktı:

- Geliyor değil, geliyor değil, dedi, gelmiş. Sivas'a hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın keşide (çekiliş) saati üzerinden 6 saat geçmiş!

Ben, bu kaydın farkında değildim. Telgrafı alarak tetkik ettim, Elâziz valisinin keşfinde isabet gösterdiğini anladım ve cevap verdim:

- Ben, paşayı karşılamaya gideceğim. İsterseniz siz Halit Bey'in temin edeceği kuvvetle kendisini tevkif ediniz.

Ali Galip Bey, bir gafletten uyanıyormuş gibi başını kaldırdı:

- Onunla Harput'ta karşılaşsaydık, dediğimi mutlaka yapardım. Lâkin burada mesuliyet size aittir!

Ciddi söylemiştim, Mustafa Kemal Paşa'yı istikbale (karşılamaya) çıkacaktım. Lakin onun Sivas'a geleceğini -Erzurum'da bir kongre açıldığını bildiğimiz halde- tahmin etme-

diğımızden, yahut hadiseler bizi şaşırttığından hiçbir hazırlığımız yoktu. Telgraftaki saat kaydına göre, şuna buna haber yollamaya da vakit müsait değildi. Bu sebeple, yalnız İbrahim Tali Bey'i davet ettim, telgrafı gösterdim. Haberi var olduğunu hissettiren bir tavırla sadece sordu:

İstikbale (karşılāmaya) çıkacak mısınız?

- Tabii. Yalnız vilayet erkânını Paşanın gelişinden haberdar edebilmek ve onları da istikbale çıkartmak için, biraz vakit kazanmak lazım. Sizden çok rica ederim. Nümune çiftliğine teşrif buyurunuz. Mustafa Kemal Paşa henüz oraya gelmemişse, kendisini bekleyiniz, bizler gelinceye kadar da çiftlikte istirahat etmelerini temin ediniz. Şöyle derli topluca istikbale çıkmazsak ayıp olur.

İbrahim Tali Bey'e Harput Valisi'yle, Hürriyet ve İtilâf şube reisiyle yaptığımız münakaşaları da -yürekte elemeleri paylaşmış olmamak için- anlatmaktan geri kalamadım. Muhterem mütefekkir, fakat mütebessim bir tavırla sözlerimi dinledi. "Eğlenceli bir muhavere!" deyip bahsi kesti ve veda edip ayrıldı.

Ben de Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a girmek üzere bulunduğunu, münasip zevatı toplayarak, istikbale çıkmasını Rasim Bey'e bildirdim. Bir yandan Tokat mutasarrıfı ve Yenihan Kaymakamı ile makine başında konuşarak, paşanın o merkezlerden ne vakit ayrıldığını öğrenmek üzere, telgraf müdürünü harekete geçirmiştim. Aldığım cevaplardan aziz yolcunun henüz Yenihan'la Sivas arasında bulunup Nümune çiftliğine varmadığını anladım, neşeyap oldum ve hesaplı davranıp, tam zamanında yani müşarünileyhin istirahat noktası olarak kabul ettiğimiz Nümune çiftliğine yaklaştığına hükmettiğim anda otomobilime bindim, yola çıktım.

İçimde -garip bir seziş olabilir, fakat- hem helecan, hem heyecan vardı. Helecan dediğim yürek çarpıntısı bütün Anadolu'yu kendi adı etrafında toplamak istidadını, kabiliyetini ve kudretini hissettiren Mustafa Kemal Paşa'yı şanına layık surette karşılayamamak endişesinden doğuyordu. Heyecan dediğim halet ise bana bir başka âlem gibi görünen o mühim zat ile yüzleşmek üzere bulunuşumdan ileri geliyordu.

Nümune çiftliği, Sivas'a pek yakındır. Otomobille oraya on, on beş dakikada gidilebilir. Fakat bu kısa mesafe o gün bana pek uzun geldi. Her dakika, bir saat uzunluğu hissettiriyordu ve bu vehmi duygu, enikonu bir üzüntü menbaı oluyordu.

Nihayet çiftlik görüldü, bende de bir çocuk sevinci yüz gösterdi. Bu satırlar ölümünden ve belki Mustafa Kemal Paşa'nın da ebediyete intikalinden sonra, neşrolunacağı için sözlerimin riyakârlığa hamlolunmayacağını umuyorum: Uzun ve samimi bir iştihak devresinin sonuna, hasreti çekilen mahbup ve maşukun huzuruna varılmış gibi, ruhi ve pek tatlı bir sarsıntı geçiriyordum. Fakat çiftliğin önüne ulaştığım zaman Paşayı, yanındakilerle birlikte otomobillere binmeye hazır bir vaziyette buldum. Halbuki geridekilere hazırlanmak, araba, at bulup istikbale çıkmak fırsatı verebilmek için paşanın -en az bir saat- çiftlikte kalması lazımdı.

Bu sebeple hemen otomobilden indim, insan kılığına temessül etmiş dehadan başka bir şey olmayan paşayı candan gelen sevgi ve saygı ile selamladım:

İğbirarını (gücendiğini) hissettirmek isteyen deha, ne de sert konuşurmuş!.. Benim en halis bir hürmetle arzettiğim bu niyaza, Mustafa Kemal Paşa, idraki şaşkınlatan bir sesle cevap verdi:

- Hayır, hayır. Kahveye lüzum yok. Hemen hareket edeceğiz.

Ve bana kendi otomobilini göstererek ilave etti:

- Siz de yanıma buyurunuz.

Onunla yan yana bulunmaktan hem şeref alacaktım, hem -vaziyetimi tespitemesi yaraması mümkün-istifadeler elde edecektim. Lakin, Amasya'dan beri paşaya otomobilde refakat eden eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in geride kalmasını nezakete uygun bulmayarak, itiraz etmek istedim:

Rauf Beyefendiyi, dedim, zatîâlinizden ayırmak istemem. Ben müsaadenizle, kendi otomobilime bineyim.

- Olmaz yanıma geliniz!

Sesi o kadar hâkimdi ki, ihtiyarsız boyun kırdım ve iradesiz zinde yürüyüp, otomobile bindim. Bir neferle, bir başkumandan vaziyetindeydik. Kendimle onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabii sürur (sevinç) ve gurur içindeydim de. Paşanın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç çok sürmedi ve paşanın iltifat için değil, ağır bir şüphenin halli için, beni otomobili-ne aldığı çabucak meydana çıktı.

Ömrümün tek acı dakikalarından birini teşkil ettiği cihetle, bu vakıayı kaydetmek isterim: Otomobil şehre doğru hareket edince, ben -içimi kaplayan neşenin zoruyla- bir şeyler söylemek arzusuna kapıldım:

- İnşallah, dedim, yolculuğunuz iyi geçti!

O, ruhumu okumak ister gibi, derin derin yüzüme baktı, en inatçı dimağlara her sırrı itiraf ettirecek bir sesle şu cevabı verdi:

- Sen, onu bunu bırak da, Sivas'ta yapılan hazırlıkları anlat: Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?

“Aman Paşam, bu nasıl söz?” demekten başka bir karşı-

lık bulamayacak kadar şaşırmış ve bu ağır bühmanın, töhmetin ruhuma hissettirdiği eza altında bunalmıştım.

O, ıstırabımı anladı, gözlerinde beliren bir tebessümle idrakimi şevke getirdikten sonra -ciddiyetini bozmadan- anlattı:

- Ali Galip'le yaptığımız münakaşalardan haberim var. Fakat beni Nümune çiftliğinde alıkoymak için İbrahim Tali Bey'i memur edişinizden, şahsan da aynı teklifte bulunmanızdan şüphelendim. Ali Galip'in sizi de kendine uydurmuş olmasına ihtimal verdim. Sizi otomobilime alışım da, bu şüphe yüzündendir. Yanımda rehine gibisiniz. Şayet bir pusu varsa sizin belki de benden önce, kurban gitmeniz muhakkaktır!

Gözlerim yaşıyordu. O, gülümseyerek ilave etti:

- İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu macerayı unutmamanızı isterim!

Beş dakika sonra, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı dairesi önünde otomobilden iniyorduk ve ben, Paşanın bir zabite şu emri verdiğini duyuyordum:

- Burada bulunan Harput Valisi Ali Galip'le onun İstanbul'dan beraber getirdiği kimseleri hemen buldurun, buraya getirin!

Vâkanın sonu ibrete lâyıktır, anlatayım:

Ali Galip Bey -birlikte getirdiği memurlarla beraber- âdetâ tahtelhıfz (koruma altında) Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.

Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip'i muhatap tutarak, ağır bir tevbih nutku irad eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi. Ali Galip'in Si-

vas'ta günlerce oturarak, saman altından su yürütmeye çalışmasını "bayağılıkla" tasvir ve kendisini hem tekdir, hem tahkir etmekle beraber, -hayrete değer münasebetler düşünerek-millî hareketin mahiyeti, hedefi ve kutsiyeti hakkında da irşatları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi Ali Galip Bey'in o sıradaki vaziyeti yanında arslan yavrusu sanılabilirdi. Bedbaht adam, o derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi. Sonra, elinde tuttuğu iri taneli bir tespihi, yanibaşındaki sehpa attı:

- Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz?.. Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düşünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?

Ali Galip Bey, birkaç kelime söylemek istedi, fakat Mustafa Kemal Paşa müsaade ve müsamaha göstermedi, kızgın kızgın ayağa kalktı:

- Size dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim. Mütelik (emekli) bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, had-dinizi tanımaz, dilinizi de kısmazsanız, akıbetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lazım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez.

Ali Galip Bey'in ertesi gün bavullarını alıp İstanbul'a döneceğini tahmin ediyordum. Halbuki, o, tepeden tırnağa ka-

dar ıslatıldığı günün gecesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın konakladığı yere geldi. Pek mühim maruzatta bulunacağını haber verdirerek, mülâkata kabul edilmesi ricasında bulundu. Rauf ve İbrahim Tali beylerle ben, Paşanın nezdinde bulunuyorduk.

Harpüt Valisi'nin gerçekten mühim ve mahrem şeyler söylemek istediğini sanarak odadan yavaşça çıktım. Ali Galip, sofada -ceketinin düğmelerini iliklemiş olarak- endişeli bir tavırla dolaşıyordu. Kendisine selâm verdim, "Nasılsınız" dedim. Fakat uzunca konuşmamıza zaman kalmadı. Paşanın yaveri geldi, "Buyurun" diyerek onu içeri götürdü.

Ali Galip Bey'in neler söylediğini, ne tavırlar aldığını bilmiyorum. Yalnız Paşanın -uzun bir muhavareden sonra- onun Harput'a gidip işe başlamasına müsaade ettiğini öğrendim. Nitekim ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa Erzincan istikametinde yola çıkarken Ali Galip Bey de Malatya'ya doğru hareket etmiş bulunuyordu."

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta anlattığına göre, Ali Galip, mahrem bir şey görüşmek istediğini söyleyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına girince, onu, hareketlerinin görünüşüne önem vermemesini rica ederek Elâziz Valiliğini kabul edip gelmesindeki maksadının Mustafa Kemal Paşa'ya hizmet etmek olduğunu ve görüşüp talimat almak için Sivas'ta beklediğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in, kendisinin ordu müfettişliğinden azledildiğine dair 23 Haziran tarihli tamimini ancak Sivas'a geldiği zaman öğrenmişti. Tabii bir gün evvel Ali Kemal Bey'in Dahiliye Nezareti'nden istifa ettiğini de aynı zamanda öğrenmiş bulunuyordu. Ertesi sabah Erzurum'a hareket edecekti. Hiç uyumadan gece saba-

ha kadar çalışan Mustafa Kemal Sadaret'e (Başbakanlığa) ve Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek, istifa eden Dahiliye Nâzırının kendisinin azledildiğine dair 23 Haziran tarihli tamiminden şikâyet etmişti. Bu telgraf şu cümlelerle sona eriyordu:

“..Bu muhataralı ve mesuliyeti cidden ağır düşüncelerin millet ve memleketin selâmeti âtiyesi için ne büyük zararlar tevhit edebileceğini tekrar arza mecburum. Mumaileyh hakkında yapılacak muameleyi takdiri fahimanelerine arz ederim.”

Bu telgraftan beklenecek fazla bir fayda yoktu. Fakat, Ali Kemal'in 23 Haziran tarihli tamiminden sonra 26 Haziran'da Dahiliye Nezaretinden istifa etmesini, Mustafa Kemal Paşa hükûmetin bu tamimi tasvip etmediği ve Dahiliye Nâzırının istifaya mecbur kaldığı şeklinde yorumlamış görünmek istiyordu Başbakanlığa ve Harbiye Nezareti'ne yazdığı telgrafı da bu yorum etrafında kaleme almıştı. Padişah iradesi ile tayin edilen bir görevden, yine ancak padişah iradesi ile ayrılabilirdi. Ortada böyle bir irade yoktu. Ne bağlı olduğu Harbiye Nezareti'nden, ne de Sadaret'ten, azledildiğine dair de bir telgraf almamıştı. Dolayısıyla, Dahiliye Nâzırının böyle bir tamim yayınlaması hükûmet etme sorumluluğu ve ciddiyeti ile bağdaştırılamazdı. Mustafa Kemal Paşa, söz konusu telgrafı yazmakla, bu hususları belirtmek ve hükûmeti mahcup bir duruma düşürmek amacını gütmüştü. Eğer azledilmesi için gerçekten bir karar varsa, ortada böyle bir gayri ciddi tamim dururken, hiç olmazsa azil kararının geri bırakılması düşünülebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda vilâyetlere, müstakil ve mülhak mutasarrıflıklara, kolordulara ve ikinci ordu mü-

fettişliğine de bir tamim yazarak Dahiliye Nezaretinin 23 Haziran tarihli tamiminin etkisini gidermek istemiştir. Tamimin birinci maddesinde, yukarıdaki görüş ve yorum değişik bir biçimde kaleme alınmıştır. İkinci maddede, Mustafa Kemal Paşa özetle şöyle diyordu:

Memuriyetimin sona erdiğine dair bana Padişah Buyruğu tebliğ edilirse, tabii sıfat ve memuriyetimden ayrılır ve bunu başkalarından evvel bizzat ben tamim ederim. Fakat bu takdirde de, sinei millete, milletin bir ferdi olarak millî vazifemi yapmaya çalışırım. Binaenaleyh devletçe ve padişah buyruğu ile bana verilmiş olan Üçüncü Ordu Müfettişliği üzerimde kaldıkça, bütün vilâyetler ve mutasarrıflıklar benim tebligatımın gereğini yapmaya mecburdurlar. Ayrıca ordu müfettişliği devletin resmî bir makamı olduğu için, bu makam hiçbir zaman kişilerle kaim değildir. Müfettiş değilse bile, ordu müfettişliği ile yazışmanın ve irtibatın devam ettirilmesi gerekir.

ERZURUM YOLUNDA

Mustafa Kemal Paşa 28 Haziran sabahı erkenden Sivas'tan hareketle 2 Temmuz günü Erzincan'a ulaşmıştı. Burada saray başkâtibinden kendisine yazılmış bir telgraf aldı. Başkâtip, Mustafa Kemal Paşa'ya, padişahın şu sözlerini bildiriyordu:

“Sizin malûm olan vatanperver duygularınızla o havali de bazı tertipler ve teşebbüslerde bulunmanız İngilizlerin nazarı dikkatlerini çekmiş ve hükûmeti tazyike başlamışlardır. Devletimizin bugünkü durumu taşrada zan ve tahmin edildiği derecede endişe ve telâşi mucip değildir. Devletin varlığının ve istiklâlinin sağlanmasına muvaffak olunduktan sonra, saltanat merkezinden taşranın kurtarılması mümkündür.

Harbiye Nezaretince azliniz cihetine gidimesi tarafımızdan uygun görülmemiştir. Yabancıların tazyiki ile hakkınızda haysiyet kırıcı muamele yapılmasına gönlümüz razı değildir. Ya istifa ederek İstanbul'a dönünüz, yahut iki ay tebdilhava alarak, durum aydınlanıp sulh kararlaştırılıncaya kadar seçeceğiniz bir şehir veya kasabada istirahat ediniz.”

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey ile beraber Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa da istifa etmiş, Harbiye Nezareti'ne Ferit Paşa (topçu generali) tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa Erzurum yolunda Mamahâtun'a geldiği 2/3 Temmuz gecesi, yeni harbiye nazırından şifreli bir telgraf aldı. Harbiye Nâzırı Ferit Paşa şatafatlı bir üslûpla âdetâ yalvarır bir tarzda özet olarak şöyle diyordu:

Harbiye Nezareti'ne başladım. Hükûmeti epeyce müşkül bir mevkide buldum. Benim kadar sizi ruhunuzun en derin köşelerine kadar anlayabilmiş bir fert yoktur. Şimdilik, hükûmetle aranızdaki anlaşmazlığın sebeplerini bilemiyorum. İngilizlerin bazı kumandanlarımıza reva gördükleri muamelelerin size de tatbiki beklenmemekle beraber, ben her türlü çareyi düşündüm. Mağlûbiyet devasız bir iletir. Galiplerin istekleri yapılmazsa, vatan daha büyük felâketlere uğrayacağı için, hükûmet maalesef sizin hizmetlerinizden mahrum kalmaya mecburdur. Padişahın size karşı büyük teveccühü vardır. Onun arzularını size iletiyorum. (Saray başkâtibinin bildirdiği teklifleri tekrarlıyordu).

Elimden gelecek her arzunuzu yapacağımı bilirsiniz. Vereceğiniz muvafakat cevabı hem bana olan itimat ve muhabbetinize delil, hem de nezarettteki muvaffakiyetime başlangıç olacaktır. Ellerinizden operim.”

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzınna durum hakkında ge-

rekli bilgileri verdikten sonra tebdilhava alarak Anadolu'da kalmakta bir mahzur görmediğini bildirdi ve yoluna devam etti.

Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz'da Erzurum'a vardığı zaman, Harbiye Nâzırı Ferit Paşa'dan aşağıdaki telgrafi aldı:

Dersaadete hareketlerinin tesrib (gönderilmesinin) buyurulmasını rica ederim.”

Satılmışlığın, mevki düşkünlüğünün, aczin insanları ne hale düşürdüğünü görmek için Harbiye Nâzırı Ferit Paşa'nın telgraf makinesi başında, Mustafa Kemal Paşa'ya söylediklerini de aşağıya aynen alıyoruz:

“Paşam! İtilaf mümessillerinin pek kat'ı müracaatları bugünkü telgrafnamemi yazmaya mecbur etti. Zâtı âlilerini benim kadar kimse bilemez. Hamiyeti vataniyelerinin ulvî gayelerine vakıfım.

Bendeniz İstanbul'a teşrif buyurulacağını gerek Şevket-meap Efendimize ve gerek mümessillere karşı taahhüt eyledim. Mahcup olmayacağıma eminim.

Hakkı âlilerinde İtilâf mümessillerinden de berayı teşriflerinde hürmetten başka bir şey muntazır değildir. Bunlar temin edilmiştir. Ancak ve ancak, zâtı âlilerinin hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lâzımdır.”

Bu başlangıç ile, Harbiye Nâzırı Ferit Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında uzun bir telgraf konuşması cereyan etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın son sözleri şunlar olmuştur:

“Ermenistan'a vaadedildiğini bilmekle heyecan ve galeyan içinde bulunan doğu vilâyetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki teklifinizi yerine getirmekte şahsi irademi kullanmaktan mânen ve maddeten memnu (yasaklanmış) bulunuyorum. Vaziyetin takdirini, müsellemler olan fetanet ve nüfuzu nazarı sâmilerine arz eylerim efendim.”

MUSTAFA KEMAL PAŞA ERZURUM'DA

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiği zaman, İstanbul ile ilişkisi en gergin noktasına ulaşmıştı. İpler kopmak üzereydi. Her an, ordu müfettişliğinden azledildiği ve hatta ordu ile ilişkisinin kesildiği, kendisine tebliğ edilebilirdi. Günlerden beri sürüp gelen telgraf yazışmalarının, makine başı konuşmalarının bu sonuca varacağını biliyordu ve buna hazırdı. Bir "ferdi millet" olarak çalışmalarını sürdürmeye kararlıydı. Fakat yürüyeceği yolun üzerinde birçok meçhuller vardı. Dış görünüşü ile, mevcudu ve savaş gücü bakımından en kuvvetli kolordu merkezinde bulunmakla emniyet içindeydi. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, vatansever bir askerdi. Fakat bunlar, Mustafa Kemal Paşa'ya güven ve rahatlık duygusu veremezdi. Çünkü, Kâzım Karabekir Paşa ile Mustafa Kemal Paşa birbirlerini sevmezlerdi. Müşterek ve yakın arkadaşları İsmet Paşa'nın deyiimiyle, birbirlerinden âdeta nefret ederlerdi ve Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan korkar, çekinirdi. Ve haklı olarak, bir tedirginlik içindeydi.

Enver Paşa'nın emir çavuşluğu yaptıktan sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın maiyetine giren ve kendi ifadesi ile Kâzım Paşa'ya "Enver Paşa yadigârı" olarak hizmet eden Ali (Metin) Çavuş, henüz yayınlanmamış olan hatıralarında, bize bu hususta çok ilginç bilgiler vermektedir.

Ali Çavuş, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişini, Kâzım Karabekir Paşa'nın kendisini onun hizmetine verişini şöyle anlatır:

"Karabekir Paşa bana şu emri verdi:

- Ali Çavuş! Padişah hazretlerinin yaveri, müfettiş ola-

rak ordumuzu teftiŖe geliyor. Senin iyi bir asker olduğunu ve ordumuzun yüzünü güldüreceğini bildiğim için, seni onun maiyetine veriyorum. Büyük adamların yanında çok kaldın. Bu hususta tecrüben fazladır. Burada kalsa kalsa on gün kadar kalır. Kendisini son derece memnun etmemiz lâzımdır. Hemen Ŗimdi 8-10 nefer al, müstahkem mevki binasını misafirhane olarak hazırla. Beni de neticeden sık sık malûmattar et.....

Öğleden sonra idi. Muazzam bir tezahürat arasında 40-50 kiŖi benim bulunduğum üst kata çıktılar. Kapıyı açmıŖ, esas vaziyetimi almıŖtım. İlk defa göz göze geldik. Aniden çarpıldığımı zannettim. Bir Ŗok geçirmiş gibi vücudumu ateŖ bastı. Beni büyüleyen bu derin mavi gözleri ben İstanbul'da çok görmüŖtüm. Enver PaŖa'nın maiyetinde iken, Mustafa Kemal PaŖa ile birçok defa karŖılaŖmıŖtık. Biraz daha zayıflamıŖ, rugan çizmeler üstünde yana doğru sarkan gayet parlak yaverlik kordonları kendisine bambaŖka bir heybet vermiŖti. Yüzü sarı ve ince, fakat gözleri bir âlemdi. Tahminen 10-15 kiŖi misafir odasına geçtiler. Halk caddede hâlâ tezahürat yapıyordu. Bir saat kadar bu, böyle devam etti. Kahveler içildi. PaŖanın yorgunluğu düşünölerek, ziyaretçiler gitmeye başladılar. En son Kâzım Karabekir PaŖa da odadan çıktı. Yaver PaŖa, paŖayı merdiven başına kadar geçirerek uğurladılar.

Kâzım Karabekir PaŖa, daha evvelden bana, müfettiŖ PaŖanın en ufak hareketini gözden kaçırmamamı, daimi tarassut (gözetim) altında bulundurmamı, sual soracak olursa katiyen sır vermememi emretmiŖ olduğundan, dikkatli bulunmak zorundaydım. Herkes gitmiŖ, sokak kapısını kapatmıŖtım ki, müfettiŖ paŖa beni çağırdı. İçeri girerek sert bir selâmla:

- Emirleriniz PaŖam, dedim.

Yüzüme sert sert baktı ve adımı sordu. Künyemi okuduktan sonra:

- Sen Enver Paşa'nın yanındaki Ali Çavuş değil misin? dediler.

Beynime bir balyoz indiğini zannettim. Ensemde akan ter sanki sırtımı yalayarak topuklarıma kadar iniyordu. Gözlerim kararmış, neredeyse düşüp bayılacaktım. Gayri ihtiyari, korkudan olacak:

- Hayır Paşam, dedim.

Birdenbire, gözlerinde bir alev görmüş gibi oldum.

- Çık dışarı (...)

Sesleri kulaklarımı çınlattı. Dışarı çıkmak için kapıyı bulamadım. Neden sonra, sendeler bir vaziyette dışarıdaydım. Biraz kendime gelince, koşarak soluğu kolordu kumandanlığında aldım. Kâzım Paşa, beni müfettiş paşanın hizmetine verdikleri zaman, istihbarat işini de hususen bana emanet buyurdularından, lüzumu halinde her saatte müsaadesiz yanına girebileceğimi kendi postasına emretmişlerdi. Hemen yanına girdim.

- Ne o Ali Çavuş? Mühim bir haber mi var? diye sordu.

Dikkatle bana bakıyordu. Konuşacak halde değildim. Kesik nefeslerle olanları naklettikten sonra:

- Kıymetli Paşam, dedim, âlicenap bir velinimetimsiniz. Sizden yalvarıyorum, beni bu vazifeden affediniz. Yaver Paşa'nın hiddeti karşısında duracak kuvveti kendimde bulamıyorum. Biliyorsunuz, kurşuna dizilmekten zor kurtuldum. Beni zaten tanıdı, bu sefer sağlam ölümden kurtulamam.

Ben böyle yalvarırken - toprağı cennet mekân olsun, Allah gani gani rahmet eylesin son derece sert olduğu kadar merhametli ve müşfik olan Paşa:

- Sen korkma! Senin kılına dahi bir zarar gelmeyecek. Müfettiş Paşa'nın senden memnun kalacağına eminim. Seni tanınması da mühim bir şey ifade etmez. O hususatı ben kendisi ile görüşürüm. Haydi doğru yanına git ve emirlerimi unutma, dedi.”

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da ilk iş olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Raif Hoca ve cemiyetin diğer üyeleri ile temaslara girmişti. Onlarla yaptığı görüşmelerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerini, cemiyetin Doğu Anadolu illerindeki gücünü, bu bölgedeki çeşitli fikir, görüş ve akımları öğrenmiş ve cemiyet yöneticileri ile bir dostluk ilişkisi sağlayarak, gerekli telkinleri yapmıştı.

Erzurum Kongresi toplanmak üzereydi. Mustafa Kemal Paşa, bu kongreye nasıl bir yön vereceğini biliyor ve kongre son gelişmeleri tahmin ediyordu. İlk önce, durumu arkadaşları ile görüşmesi ve onların niyet ve kararlarını anlaması gerekiyordu. Bunun için özel ve mahrem bir toplantı düzenledi. “Müstahkem mevki binası” veya “Erzurum Kalesi Muhafızlığı” diye anılan misafir kaldıkları binada bir gece bu toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar şunlardı:

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa
Eski Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey
Erzurum Valisi Münir (Akkaya) Bey
Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey
Eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) Bey
Müfettişlik Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik) Bey
Müfettişlik Karargâhından Hüsrev (Gerede) Bey
Müfettişlik Karargâhından Doktor Refik (Saydam) Bey
Mustafa Kemal Paşa uzun bir konuşma ile memleketin içinde bulunduğu şartları arkadaşlarına anlattı ve bu durum-

da yapılması ve alınması gerekli tedbirleri, nasıl çalışılacağını açıkladı. Millet hâkimiyetine dayanan kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk devleti kurmaktan başka çare olmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etti:

“Görüyorsunuz ki, arkadaşlar, yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hatta ölmek ve öldürülmek ihtimalleri ile doludur. Sarp ve haşin bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs germeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, ihtimal ve yorgunlukları göze alabilenlerdir ki benimle teşriki mesai etmeyi kabul etmiş olurlar. Hiçbir arkadaşımın vicdanı, düşüncesi, karar serbestliği, umumi ve hususi vaziyetinin icap ve sevkleri üzerinde tesir hasıl etmek istemem. Her arkadaş vicdanı ile baş başa kalarak serbestçe düşünmeli, karar almalıdır. Vaktimiz var. Hemen karar almak mecburiyetimiz yoktur. Sonradan herhangi bir bozgunculuğa mahal kalmaması için bu noktaların iyiden iyiye düşünülmesi hepimiz için asli şarttır.

Büyük bir vatan ve millet davasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddi ve manevi seferberliği, mücadelesi, savaşması ve muzaffer olması lazımdır. Böyle muazzam bir dava gizlice görülemez ve yürütülemez. Millet davası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, bir millet ferdi olarak çalışmak icap edecektir.

Böyle bir büyük davayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve millî vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kat’i bir fikrim yoktur. Bu tayin hakkı bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.

Arkadaşlar, vakit bir hayli geç. Uzun uzun düşünmenize ve karar almanıza fırsat vermek için bu geceki görüşmelerimizi kâfi buluyorum.”

O geceden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları kendi aralarında, Mustafa Kemal'e verilecek cevabı hazırlamaya başladılar. Düşünüp taşınıyor, birbirleri ile istişare ediyorlardı. Karar çabuk verildi. Hemen ikinci toplantı yapıldı ve Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle dediler:

- Paşam, arkadaşlar, hep birlikte düşündük. Kararımızı verdik. Gaye uğrunda ölmeye hazır olarak vazifeye hazırız.

Mustafa Kemal Paşa'yı şef olarak da kabul etmişlerdi. Paşa arkadaşlarının güvenine teşekkür ettikten sonra şöyle konuştu:

- Arkadaşlarımdan bir noktayı rica ediyorum. Deruhte ettiğim mesuliyeti bir şarta bağlamak istiyorum. Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır.

İşler yolunda gidiyordu. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın ümit bağladığı kimselerden bir kısmı fire vermeye başlamıştı. Erzurum Valisi iken azledilen, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın ricası üzerine kendisini Erzurum'da bekleyip gizli toplantılara katılan Münir Bey, ciddi mazeretleri sebebiyle fiili vazifeden affını rica etmişti. Münir Bey, bir süre sonra da, Erzurum'dan ayrılarak İstanbul'a gidecekti. Bu arada, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gittiğini haber almıştı.

Cemal Paşa'nın İstanbul'a niçin gittiğini, Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey'den tahkik etmişti. Çünkü olay önemliydi. 7 Temmuz günü aşağıdaki tamimi, şifreli telgrafla her tarafa bildirdi:

"1- İstiklalimizi muhafaza uğrunda teşekkür ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masumdur. Devlet ve milletin mukadderatında, iradei milliyeye

âmil ve hâkimdir. Ordu işbu iradeyi milliyenin tâbi ve hadimidir.

2- Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple, kumandan ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tehdidi mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntıkai nüfuzlarında kalarak vezaifi milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yani bir İkinci İzmir vakasına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde, kumanda asla terk olunmayacak ve bilumum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın selbolunduğu serdiye, muamelei vakıa reddolunacak ve kabul edilmeyecektir.

3-Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına mâtuf olmak üzere itilâf devletleri tarafından vâki tazyikat neticesinde, hükûmet herhangi bir kıta teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilga ya emir verirse, kabul ve tatbik edilmeyeektir.

4- Âmal ve gayesi istiklali millînin teminine matuf olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsâtının zaıf ve inhilaline bâdi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, katiyen menedecektir.

5- Devlet ve milletin temini istiklali gayesine, bilcümle memurini mülkiyei devlet, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru muzahiridir.

6- Vatanın herhangi bir mıntikasına, taarruz vukuu halinde, umum millet, müdafaai hukuka âmade bulunduğundan bu gibi hadisat vukuunda tevhide icraat için derhal her taraf birbirini en seri surette haberdar ederek vahdeti harekât temin olunacaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumeli’de bulunan bilumum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icabedenlere tebliğ olunmuştur.”

7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa, telgrafhaneye makine başına davet edildi. Arkadaşları ile beraber telgrafhaneye giden Mustafa Kemal Paşa'yı makine başında bekleyen, Saray Başkâtibi Ali Fuat Bey'di. Ali Fuat Bey, padişah adına Mustafa Kemal Paşa'ya şunları söylüyordu:

“Oraca vaki olan teşebbüsâtı vâlâları her nasılsa İngilizler şahsı valâlarına karşı muhilli haysiyet hiçbir muamelede bulunmayacaklarını sureti katiyede taahhüt eylediler.”

Bir süre karşılıklı yazışma ile, Padişah, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesinde, veya ister tebdilhava, ister izin suretiyle dilediği yerde oturması hususunda ısrar etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise, uygun bir dille, bu tekliflere karşı direnmişti. Nihayet, kendisine Başkâtip Ali Fuat Bey aşağıdaki telgrafi yazdırdı:

“Memuriyeti âliyelerine hasbelicap hitam (son) verilmiş olduğundan, hemen bilâteehhür Dersaadete avdetleri İradei Hazreti Padişahı iktizasındandır efendim.”

Mustafa Kemal Paşa, bu son telgrafi okuduktan sonra, yanındaki arkadaşlarına dönerek şöyle dedi:

- Arkadaşlar, mesaimizin en ciddi ve en açık safhası şimdi başlıyor. Onlar beni azlediyorlar. Fakat ben, hem memuriyetimden, hem de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten de çekiliyorum.

Bu sırada saat 10.30 raddelerindeydi. Mustafa Kemal Paşa, hiçbir üzüntü eseri göstermeksizin, yanındakilere şöyle diyordu:

- Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmi sıfat ve memuriyetim yok. Bir millet ferdi olarak ve milletten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim.

Bütün olayları günü gününe not eden Mazhar Müfit Kansu hatıralarında şöyle demektedir:

“Paşa ile beraber ve Paşanın istifasını takiben Doktor Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), Müfettiş Kalem Âmiri Hayati, Yaver Cevat Abbas (Gürer) ve Muzaffer (Kılıç) beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmiş bulunuyorlardı.

Diğer subaylar arasında da ordudan çekilenler vardı. Yalnız Müfettişlik Erkânı Harbiye Reisi Miralay Kâzım (Dirik) Bey Erzurum Kale Kumandanlığı’na tayin edilmişti ve ordu ile ilgisini muhafaza ediyordu.”

Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Ordu Müfettişliği’nden ve askerlikten ayrılmış bulunuyordu. Fakat bu ayrılış iki yönlü olarak gerçekleşmişti. Hükûmet kendisini azlettiğini bildirirken, o da istafa ettim, demişti. Şimdi, hükûmet, Üçüncü Ordu Müfettişinin azledildiğini tamimlerle bütün Anadolu’ya yayacaktı. Bu bakımdan öncelik kazanmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa durumu orduya ve bütün millete bildirirken, resmi sıfat ve yetkilerinden ayrılmakla beraber, yalnız olmadığını da anlatmalıydı. Sabık (eski) Bahriye Nazırı Rauf bey’in imzasını taşıyan bir beyanname bu hususu anlatmalıydı. Sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey’in imzasını taşıyan bir beyanname bu hususu sağlayabilirdi. 8 Temmuz’da, Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı, Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı Rauf Bey’in vedaname ve beyannamelerini, “Vatanın en ücrâ köşelerinde bilcümle evladı vatana aynen tebliği” temennisi ile tamim etti.

Mustafa Kemal Paşa’nın beyannamesi aşağıdadır:

“Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni âmaline kurban etmemek için açılan mücahedei milliye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya sıfatı resmiye ve askeriyem artık mani olma-

ya başladı. Bu gayei mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silki celili askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayei mukaddesei milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan eylerim.”

Rauf Bey’in, Mustafa Kemal Paşa’yı destekleyen beyannamesi de şöyledir:

“Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkısam-ı katîsini tamamiyle hazırlamakta olan bugünkü düşman harekâtı ve bütün eli bağlı kalan Dersaadetteki hükûmeti merkeziyemizin nâçarı yüzünden vâki mümaşatı karşısında hakkını ve toprağını ve istiklâlini müdafaa ve fedaya azmeyleyen cereyan ve idarei millîye uğrunda bir ferd-i âciz olarak çalışmak için Dersaadetten çıktım. Aydın tarikiyle gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’yle bütün rûfekasının cihadı millîsine iştirak ettim. İstanbul’un solgun, mahsur siması altında kaynayan dindar ve namuskâr ve hareketli bir kan vardır.

Payitahtın bütün namuskâr ricali alesseviye ve bilfiil temasında bulunduğum Hüdavendigâr ve Karesi ve Ankara ve Sivas vilâyetlerinin tabakatı milliyesi tamamiyle bu gaye ile mütehalli olup mübarek milletin kudreti milliyesine raptı ümit ve âmal eylemiştir.

Vatan ve milletin halâsı ve istiklâli Makamı Saltanat ve Hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya mukaddesatımız namına ahdü misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim.”

ERZURUM KONGRESİ'NDEN ÖNCEKİ GÜNLER

Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılmıştı. Fakat çeşitli sebeplerden dolayı kongre ancak 23 Temmuz'da toplanabildi. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldikten sonra, Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kongre hazırlıklarını görmüş ve bu hazırlıkları yetersiz bulmuştu. Kongre hakkında şöyle düşünüyordu:

Kongreyi mahallî ve mevzî bir kongre ölçüsünden çıkarıp, memleketçapında, vatan ve milletimizin kurtuluşu yolunda hayatî kararlar ittihaz edecek (alacak) bir büyük millî hadise şekline sokmak gerekir.

Kongre gerçekten böyle olmuşsa, bunu, Mustafa Kemal Paşa'ya borçluyuz.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ayrılmasından kongrenin toplanmasına kadar geçen 15 günlük süre, kongre hazırlıkları dışında birtakım olaylarla doludur. Gerçi biz, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günü, bir dönemeç noktası olarak kabul etmiş bulunuyor ve bunu bir millî bayram olarak her yıl kutluyoruz. Şüphesiz onun Anaadolu'ya ayak basması, millî kurtuluş hareketinin çok önemli dönemeç noktalarından biridir. Fakat olayların ayrıntılarına girince görüyoruz ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da geçirdiği günler ve ya-

şadığı olaylar, üzerinde daha çok durulmaya değer bir dönemeçi teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrılmaya mecbur kalması, hiçbir sıfat ve selâhiyeti olmaksızın kendisini yakın çevresine, yani o günlerdeki mesai arkadaşlarına lider olarak kabul ettirmesi, sonuna kadar beraber mücadele etmeye karar verdiklerini söyleyen bu arkadaşların yavaş yavaş fire vermeye başlamaları, kurmay başkanı Albay Kâzım (Dirik) ve eski Erzurum Valisi Münir beylerin ayrılmaları, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan duyduğu endişe, Kâzım Paşa'nın kendisini müteşekkiri bırakan asil jesti ve bütün bu olaylar içerisinde her insan gibi Mustafa Kemal Paşa'nın zaman zaman içine düştüğü bunalım, önemli bir dönemecin işaretleridir.

Olaylar, yalnız bunlardan da ibaret değildir. Amasya Mukarreratına katılan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, hiç lüzum yokken, görevini bırakarak İstanbul'a gitmişti. Yine bugünlerde, beraberinde Üçüncü Kolordu Kumandanı olarak Anadolu'ya getirdiği Refet (Bele) Bey geri çağrılarak, yerine başka bir kolordu kumandanı gönderilecekti. Kendisinden büyük hizmetler beklediği Canik (Samsun) Mutasarrıfı Hamit Bey aynı akıbete uğrayacaktı. Refet ve Hamit beyler, verilmiş karara aykırı olarak, hemen görevlerini, yerlerine gelenlere terk edeceklerdi. Bunlar, bir çözülmenin işaretleriydi.

Bu olaylar üzerinde durulmaz ve gereği gibi değerlendirilmezse, ne millî mücadeleyi anlamak, ne de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğe nasıl geldiğini öğrenmek mümkün olamaz. Resmî görüşle yazılmış kitaplarda yıllardan beri ifade edildiği üzere, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçer geçmez bütün millet etrafında toplanmadığı gibi, millî mücadele de Yunanlıların İzmir'e çıkması ile birdenbire başlamış değildir.

Bunun için belki ilk bakışta önemsiz ve gereksiz sayılabilecek bazı ayrıntılar üzerinde durmak istiyoruz. Kronolojik sıra bakımından ilk olay, Erzurum'da görevli İngiliz albayı Ravlenson'un Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretidir.

Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz'da toplanacağı biliniyordu. Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz'da müfettişlik görevinden ve ordudan istifa etmişti. 9 Temmuz günü, Albay Ravlenson, Erzurum'da işgal kumandanı olarak bulunuyordu ve başlıca vazifesi bu bölgedeki fazla silahların ve malzemenin mütareke hükümleri gereğince toplatılarak nakledilmesi idi. Ravlenson'un yanında iki mangadan biraz fazla asker vardı. İngiliz albayı 9 Temmuz'da, yani Erzurum Kongresi'nin toplanacağını bildirdiği tarihten önceki gün, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete geldi.

Mazhar Müfit Kansu bu olayı şöyle hikâye etmektedir:

“Henüz öğle yemeğini yemiştik. Daha sonra yerini, şeklini, iç teşkilâtını anlatacağım bu evin methalinin (girişinin) sağ tarafına tesadüf eden odada oturuyor, Paşa ile konuşuyorduk. Paşa'nın ordudan ve askerlikten çekilmesine rağmen Kâzım Karabekir Paşa'nın gösterdiği dostluk ve nezaket eseri olarak emireri Ali evde alıkonulmuştu. Ali, odaya geldi:

- Kolonel Ravlenson, sizi ziyaret etmek istiyor Paşam... haberini ulaştırdı. Paşa, bir saniye, çatık kaşlarının altında bir güneş gibi açan bol ışıklı gözlerini Ali'nin gözleri içinde dolaştırdıktan sonra:

- Peki buyursunlar... dedi. Biraz sonra, Kolonel aramızdaydı. Paşa ile havadan sudan, şundan bundan bahseden konuşmalar yaptıktan sonra:

- İşittiğime göre, burada yarın bir kongre açacak imişsiniz?... dedi. Paşa, kesin bir sesle:

- Evet milletçe açılması takarrür etmiştir, dedi ve muhavere şöyle devam etti:

Kolonel - Açılmaması daha münasip olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa - Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum.

Kolonel - Fakat, hükûmetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez.

Mustafa Kemal Paşa - Ne hükûmetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilme-yeceği bahis mevzuu olsun.

Muhaverenin (konuşmanın) tam bu asabî ve çetin noktasında emireri elinde kahve tepsisi olduğu halde odaya girdi. Paşa ile İngiliz miralayları arasındaki muhavere tabii hiçbir şey anlamadığı halde Paşa'nın yüzünden, hareket tavrından, sesinden ve sesinin tonundan herhalde bir şeyler sezmiş olacaktı ki, o andaki jestini asla unutamayacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşlarıyla işaret ederek:

- Kolonel'i kapı dışarı edeyim mi, diye sordu. Ben de onun dili ile, yani kaş, göz hareketleri ile:

- Kahveyi ver, dışarı çık! işaretini verdim. Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile Kolonel arasındaki muhavere yeniden şiddetlendi. Kolonel:

- Kongreden vazgeçmezseniz kuvveti cebriye ile toplan-
tının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak, dedi. Paşa da derhal aynı şiddetle mukavele etti:

- O halde biz de, mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz.

Paşa çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi.

- Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız, diyerek yerinden kalktı ve Lord Curzon'un yeğeni keskin bir şekilde:

- Mülâkatımız bitmiştir, dedi. Kolonel'in ters bir cevap verip Paşa'yı daha çok sinirlendirmesine mani olmak için ben de hemen oda kapısını açtım ve:

- Lütfen Kolonel... diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki paşanın muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel açtığı oda kapısından, ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti.

İngiliz albayı gittikten sonra Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit Bey'e şöyle diyordu:

- Miralay Bey, böyle blöflerle, tehditlere bizi kararımızdan vazgeçirebileceğini zannediyor. Azmi milletin, iradesi milliyenin ne demek olduğunu bilmiyor. Bununla beraber, her ihtimali nazarı dikkate almalıyız. Pek ihtimal vermiyorum ve ciddi telakki etmiyorum, ama şayet bu zat, kongrenin toplanmasına müdahale etmeye ve mani olmaya kalkışırsa, bizim de tedarikli bulunmamız lazım gelir. Aklıma kolordudan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu, iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresi'nin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahmin yürütülmesi dahi işimize elvermez.

Azizim Mazhar Müfit! Sen şimdi çık, polis müdürü ile jandarma kumandanını gör. Kongrenin yarın toplanamayacağı muhakkak olmakla beraber, yarın veya herhangi bir gün toplanacak olursa olsun, İngilizler tarafından müdahale vakı ol-

duğu takdirde mani tedbir almalarını kendilerinden talep et. Bununla beraber ben şahsen müdahale ihtimalini zayıf görüyorum, işi izam etmeden anlat, anlamalarını temin et, mahremiyetine (gizliliğine) dikkat göstermelerini de hatırlatmayı unutma.

Mazhar Müfit Bey, bu talimat üzerine, hemen polis müdürü Saffet Bey'in yanına gitmişti. Jandarma Kumandanı Ferit Bey'i oraya davet ettiler. Konuyu görüşerek, alınacak tedbirleri kararlaştırdılar. Seçme polis ve jandarmalara sivil elbise giydirilecek ve kongrenin toplanacağı gün seyirci halktan kimseler gibi bunlar orada hazır bulunacaklardı. Eğer herhangi bir müdahale olursa, müdahaleyi silahla önleyeceklerdi.

Mustafa Kemal Paşa bu tertibi beğendi. Fakat aslında, fazla bir endişesi yoktu. Mazhar Müfit şöyle diyordu:

- Hoş, bu da olmasaydı, herhangi bir menfi ihtimal karşısında benim, Ali Şevket, Cevat Abbas ve 1-2 arkadaşı dahi kongre binası önüne göndermem, kongreyi muhafaza etmek için kâfi gelirdi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kolay olmamakla beraber, tesadüfen kazanılmadığı da şu küçük olaydan anlaşılmaktadır. Zamanın Amerikası sayılan İngiliz İmparatorluğu'nun Erzurum'daki mümessili Albay Ravlenson aynı zamanda Lord Curzon'un yeğeni idi. Dünya üzerinde yıkılmaz zannedilen bir hâkimiyet kurmuş bulunan koca İngiliz İmparatorluğu'nun Erzurum'daki işgal kuvvetleri kumandanına, Mustafa Kemal Paşa'nın davranışı, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na kararlı olan insanların nasıl hareket edeceğini göstermektedir. Önemli olan ikinci husus, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi muhafaza için Kolordu'dan asker istememesidir. Kendisi asker olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'nın daha o zaman halk hareketinin

önemini ve etkisini dikkate almasını, düşündürücü bir gerçek olarak kabul etmek gerekir.

İngiliz albayı, Mustafa Kemal Paşa'dan gördüğü bu kötü muameleye ve harekete rağmen, ikinci bir ziyarette daha bulunmuştu. Bu ziyaretinin sebebi de, mütarekenin silahlarla ilgili hükmünü uygulatamaması idi.

Kâzım Karabekir Paşa, Ravlenson'un silahlarla ilgili teşebbüslerini çeşitli mazeretler ve oyunlarla bugünlere kadar önlemişti. Ravlenson vazifesini yapamıyor ve bunun sıkıntısını çekiyordu. O kadar bunalmış olacak ki birkaç gün evvel resmi görevden ayrılmış bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın tavassutunu (aracılığını) isteyecekti.

Bu ziyareti de yine Mazhar Müfit Bey'den dinleyelim:

“Kâzım Karabekir Paşa tedbir ve cephanenin nakline mani olunca ve İngiliz albayı da bu: ‘Yol kapanmalarının, yarma yıkılmalarının, hat bozulmalarının’ sonu gelmediğini ve kendisinin tertip tertip üstüne atlatıldığını görünce, Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı sert bir hareket tavrı almış ve şiddetli teklif ve ihtarlarda bulunmaya başlamıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, artık çıkar yol kalmadığını görünce:

- Kolonel'im, beyhude uğraşıyorsunuz, millet bu silahların buradan kaldırılmasına katiyyen müsaade etmeyecektir, diyerek baklayı nihayet ağzından çıkarmış ve Kolonel'e şu tehdidi de savurmuştur:

- Bu işte ısrar ederseniz hayatınız dahi tehlikeye girebilir ve ben mesuliyet kabul etmem.

Kolonel bu vaziyeti görünce, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurdu. Paşa'ya:

- Ordu müfettişliğinden çekilmiş ve hatta ordudan istifa

etmiş bulunduğunuzu biliyorum. Fakat Kâzım Karabekir Paşa nezdinde müessir bir tavassutta bulunabileceğinizden eminim. Kendisine hakikati anlatınız ve gereken tavsiyede bulununuz, teklifini yaptı.

Mustafa Kemal Paşa, daha evvelki hadisenin tesiri altında veya bir başka mülahazanın sevgiyle olacak ki, Kolonel'e karşı çok sert davrandı. Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki şikâyetlerini reddeyledi ve açıkça:

- Bu silahlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir, dedi.

Sonra, bilmiyorum, yine de düşündü, mülakat hitam (şon) bulmuş olduğu halde:

- Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususi surette bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim, dedi.

Kolonel, sert ve huşunetli bir sahneden sonra bu cümleyi işitince, âdeta çıldıracak kadar memnun oluşunu yüzünde dağılan tebessüm hatları ile saklayamadı.”

ERZURUM'DA GERGİN GÜNLER

Mazhar Müfit Bey 12 Temmuz günü not defterine M. Kemal Paşa'nın üzüntülü, endişeli ve can sıkıcı olaylarla meşgul olduğunu yazmıştı. Gerçekten, müfettişlik görevinden ve askerlikten ayrılmasından hemen sonra, güvendiği arkadaşlarda bir çözülme başlamıştı. İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın, haber bile vermeden İstanbul'a gitmesini bir türlü hazmedemiyordu. Varılan anlaşmaya rağmen, hangi sebeple olursa olsun, bir kişinin dahi görevini bırakmasını endişe ile karşılamak şöyle dursun, bunu tehlikeli bir hadise olarak kabul ediyordu. Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitme sebebini araştırırken, Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Bey'in ve hemen arkasından, Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey'in görevlerinden alındıklarını öğrendi. Refet Bey'den gelen 13 Temmuz tarihli telgrafta şöyle deniliyordu:

“İstanbul'dan bir İngiliz gemisi ile, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Selâhattin Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi aynı gemi ile avdetimi Nezaret emrediyor. Selâhattin Bey, maksat dahilinde çalışacak. Vaziyeti umumiyeye nazaran kumandayı numaileyhe devri muvafık buldum ve Harbiye Nezareti'ne hitaben istifamı verdim. Ayrıca, tafsilat veririm. Sivas istikametinde hareket ediyorum. Beşinci Fırka Kumandanı Arif Bey vasıtasıyla Amasya'ya cevap veriniz.”

Samsun Mutasarrıfı Hamit Bey'in 14 Temmuz tarihli telgrafı da şöyleydi:

“Azlolunduğumu mevsukan (güvenilir şekilde) haber aldım. Şu 1-2 gün zarfında vüruduna intizar ediyorum (gideceğimi sanıyorum). Müteakiben İstanbul'a gideceğimi arz eylerim.”

Albay Refet, yerine tayin edilen kumandana vazifesini hemen devretmişti. Fakat, hiç değilse, yeni kumandanın maksada uygun çalışacağını söylüyordu. Ayrıca İstanbul'a gitmeyi de reddetmiş, Anadolu'da kalmıştı. Bu hususları dikkate alan Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'e söyleyecek söz bulamıyordu. Fakat azledildiğine dair henüz bir tebligat bile almamış olan Hamit Bey'in İstanbul'a gitmek için bu kadar teşne görünmesi canını çok sıkırmıştı. Hamit Bey'i, çok muktedir ve vatansever bir idareci olarak Refet Bey tavsiye etmiş ve bunun üzerine Samsun mutasarrıflığına tayin ettirmişti. Amasya mukarreratına da (kararlarına) katılan Hamit Bey'in vazifeye başladıktan bir ay gibi kısa bir zaman sonra İstanbul'a gitmeye kalkışması Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde sarsıcı bir etki yaratmıştı.

Kanaatimizce, gerek Refet, gerek Hamit beylerin bu davranışları, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrılmış olması ile az çok ilgilidir. Eğer Mustafa Kemal Paşa, halen ordu müfettişliği ve fahrî yaverlik sıfatlarını muhafaza etseydi, çözülme bu kadar erken olamazdı. Nitekim, aşağıda görceğimiz yazışmalar kanaatimizi doğrulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa 14 Temmuz'da Refet Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekti:

“Selâhattin Beyefendiye: İstanbul'un mahsur muhitinden, mübarek sinei millete gelmeniz ve rüfekai (arkadaşlar)

hamiyetinizin sahai azmü vatanperverisini teşrifiniz büyük bir meserretle (sevinçle) karşılandı. Gayei mukaddesemizin tahsili uğrunda sebhedecek gayreti müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zaferyabeyleyecektir. Gözlerinizden öperim.”

Mustafa Kemal Paşa, hem Refet Bey’i, hem de onun yerine 3. Kolordu Kumandanlığına başlayan Selâhattin Bey’i bu telgrafla yoklamak istiyordu. Çünkü Selâhattin Bey’e fazla bir güveni yoktu. Bu kanaatinde de haklıydı. Selâhattin Bey, ileride Büyük Millet Meclisi’ne seçildiği zaman, gösterdiği şiddetli muhalefetle Mustafa Kemal Paşa’nın kanaatini doğrulamıştır.

Refet Bey, ertesi gün verdiği cevapta: “Selâhattin Bey’i tanırırsınız. Birdenbire ürkmemesi lazımdır. Evvelâ Kâzım Paşa tebrik vesilesiyle mülâyim ifadelerle kendisi ile muhabereye girişmelidir” diyordu.

Refet Paşa bu ifadeleri ile kendi kendine çelişmeye düşmekteydi. İlk telgrafında Selâhattin Beye güvenerek kumandayı teslim ettiğini bildirdiği halde, bu defa, tereddüt ve şüphe uyandıracak ifadeler kullanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa Hamit Bey’e de aşağıdaki telgrafi çekmişti:

“Kardeşim Hamit Bey,

Sizin yerinize İbrahim Etem Bey’in tâyin olunduğunu haber aldık. Refet’e yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhazai emniyet, size İstanbul’a gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan maada, biz, kıymetli arkadaşlarımızı, Dersaadet’ten Anadolu’ya çekip çıkarmayı ve bu veçhile ciddî vatanperveranı mahrumu âmal etmemeye çalışırken, siz bu hareketinizle, lâkal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refet’e mülâki olu-

nuz. Ya Sivas civarında birlikte kalırsınız, veyahut müreffehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevabı katî bekleriz.”

Hamit Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya verdiği cevapta, Anadolu’dan padişaha telgraflar çekerek hükûmeti düşürmeyi teklif ediyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın Hamit Bey’e ne kadar kızdığını ve kendilerine ümit bağladığı insanların, fikir seviyesi bakımından ne derece geride olduklarını, telgrafi okuduktan sonra söylediği şu sözlerden anlamak mümkündür:

- Bu adamcağız ne yapmak istiyor, hangi hayal peşinden koşuyor? İttihat ve Terakki vaktiyle Padişaha telgraf çekerken, oldukça teşkilâtlanmış ve kuvvetlenmişti. Her şeyin başında, biz henüz o teşkilât ve iktidara sahip değiliz. Sonra farzımuhal, padişahın millî emellere uygun bir kabine teşkilini kabul ettiğini ve kabinenin işe başladığını düşünelim. Bu kabine acaba hangi kuvvete istinat edecek? Hamit Bey, millî hizmet edecek bir kabinenin dayanacağı bir millî kuvvet mevcut olması lâzım geldiğini düşünemiyor mu? Erzurum Kongresi’nin ve bunu takiben yakında Sivas’ta toplanacak olan umumî kongrenin bu kuvveti vücudunda getireceğini mülâhaza edemiyor mu? Meşhur bir idarecinin hakikatlerden bu derece gafil olmasına ancak teessüf edilir.

Kötü haberlerin arkası kesilmiyordu. Bu sırada Samsun’a İngilizlerin bir tabur asker çıkardıkları haberi gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, gerçekten sıkıntılı günler geçirmekteydi. 3. Kolordunun yeni kumandanı Selâhattin Bey’in durumunu İstanbul’dan da tahkik etmiş ve kendisinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası Başkanı Sadık Bey’le gizli temasları olduğunu öğrenmişti. Refet Bey’in son telgrafında bir şey anlaşılamamıştı. Refet Bey, Selâhattin Bey’e hitaben yazdığı telgrafi sahibine verip vermediğini bile bildirmemişti. Yeni bir telgrafla durumu Refet Bey’den tekrar sormuştu.

Bu defa Refet Bey'den gelen cevap çok tafsilâtlı ve uzundu. Aynı zamanda son derece can sıkıcıydı. Refet Bey, cevabında, Mustafa Kemal Paşa'ya akıl öğretiyor. Onu muaheze ediyor (eleştiriyor). Sivas ve Amasya halklarını işe yaramaz, güvenilirmez göstererek yeni formüller teklif ediyordu.

23 Temmuz'da Erzurum Kongresi toplanacaktı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, 22/23 Temmuz gecesini hiç uyumadan, Refet Paşa'nın telgrafını değerlendirmek ve cevabını yazmakla geçirecek ve sabahleyin doğru kongrenin toplandığı salona gidecekti. Refet Bey'e yazılan telgraf şifrelenip postaneye gönderildiği zaman, sabah olmak üzereydi. Tam bu sırada Amasya'daki 5. Tümen Kumandan Vekili Yarbay Arif (Ayıcı Arif) Bey'den rahatlatıcı bir telgraf geldi. Arif Bey özetle şöyle diyordu:

“Selâhattin Bey halen Samsun'dadır. Şahsî kanaat ve hareket tavrının ne merkezde olduğunu ve olacağını bilemem. Ancak, Refet Bey ile Amasya'da konuştum. Edindiğim intibaa (izlenim) göre, Selâhattin Bey icabında İngiltere'ye mukavemet edecek (direnecek) kadar cür'et sahibi olamayacaktır.

Refet Bey Sivas'a hareket etti.

Ünye ile Niksar arasında iki taburumuz hareket halindedir. İcabında mezkûr istikametın seddi ve Sivas'ın emniyeti için gerekli tedbir alınacaktır.”

Selâhattin Bey'in durumu açıklığa kavuşmuştu. Samsun'a çıkarılan İngiliz taburuna karşı da gerekli emniyet tedbirleri alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Arif Bey'in verdiği bu bilgilerle âdeta yorgunluğunu unutmuş bulunuyordu.

ERZURUM KONGRESİ: 23 TEMMUZ 1919

Erzurum Kongresi, 13 gün gecikme ile, 23 Temmuz günü toplandı. Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye üye olarak katılabilmesi ve kongre başkanlığına seçilmesi, üzerinde durulan iki önemli konu idi. Erzurum delegelerinden Emekli Binbaşı Kâzım Bey ile Cevat (Dursunoğlu) Bey delegelikten istifa ederek, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye katılmalarına imkân sağlamışlardı. Fakat, delegeler Erzurum'da toplanmaya başlayınca, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesini istemeyenlerin bulunduğu öğrenilmişti. Trabzon delegeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın özel durumunu ileri sürerek, kongre başkanlığına seçilmesi hâlinde Batılı devletler tarafından kongrenin başka türlü yorumlanacağı düşüncesindeydiler. Mustafa Kemal Paşa ise, iki sebepten dolayı kendisinin kongre başkanlığına seçilmesini gerekli görmekteydi: Birincisi, kongreye hâkim olmak, ikincisi liderlik yolunu açmak.

İbrahim Süreyya Bey, delegelerle kongre başkanlığı konusunu görüşmek ve telkinde bulunmak üzere görevlendirilmişti. Kâzım Karabekir Paşa da bazı delegeleri çağırarak kendilerine, Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanı seçilmesi için telkinlerde bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesini mahzurlu görenler, onun kişiliği-

ne güvensizlik duymadıkları gibi, başkanlık için bir aday da tespit etmemişlerdi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına seçilmesinde politik sakınca görenler oy kullanmadıklarından, Mustafa Kemal Paşa çoğunluğun oyu ile kongre başkanı seçilmiş bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa kongre başkanı seçildikten sonra nutkunu okudu. Nutkun büyük bir kısmı Türkiye dışındaki bağımsızlık mücadelelerine ayrılmıştı. Nutkun çok anlamlı olan bu kısmı, özetle şöyleydi:

“4 aydan beri Mısır'da millî istiklâlin temini için kanlı olaylar ve ihtilâller devam ediyor. İngilizler, tevkif ederek Malta'ya götürdükleri Mısırlı ihtilâlcileri, nihayet serbest bırakmaya ve Parizler Sulh Konferansı'na gitmelerine müsaade etmeye mecbur kalmışlardır.

Hindistan'da bağımsızlık için geniş ölçüde ihtilâller olmaktadır. Millî maksadın temini için burada, bankalar, Avrupa müesseseleri, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabilelerinin çekilmeye mecbur olduklarını İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve diğer yabancıların tahakküm ve idaresinden bütün Arabistan galeyan halindedir.

Son zamanlarda devletler arasına giren rekabet dolayısıyla İngilizlerin Kafkasya'dan çekilmesine karar verilmiş ve bu çekilme başlamıştır.

Millî bağımsızlıklarını tehlikede gören ve her taraftan istilâya uğrayan Rus milleti, topyekûn bir savaş vererek, bu savaşı kazanmıştır.

Azerbaycan ve Gürcistan işbirliği yaparak, millî varlık-

ları aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusuna karşı savaşmış ve bu orduyu Karadeniz sahillerine sürmüştür.

Macarlar ve Bulgarlar memleketlerinin büyük bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı bütün millî mevcudiyetleri ile çalışıyorlar. İtilâf devletlerince Yunanlılara verilen Batı Trakya'da, Bulgar Kuvayı Milliyesi, Bulgar askerleri ile takviye edilmiş oldukları halde, Yunanlılarla muharebe ederek, birçok Yunan tümenini Batı Trakya'dan kovmuşlardır.”

Erzurum Kongresi 14 gün sürdü. Kongrede tam bir zabıt tutulmadığı için, kongre görüşmelerinin nasıl cereyan ettiğini ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Atatürk, kongre görüşmelerinin kendi açısından önemli olan yanlarını “Nutuk”ta anlatmıştır. Kongrede, delege veya gözlemci olarak bulunan bazı kişiler de çeşitli vesilelerle günümüze intikal etmiş yazılı belgeler bırakmışlardır. Fakat bütün bunlardan, 14 gün süren bu kongrenin havasını tam olarak anlamak mümkün değildir. Bunun için, kongre görüşmeleri hakkındaki dağınık ve eksik bilgileri nakletmektense, kongrenin sonuçları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Yalnız, kongre kararlarını vermeden önce, henüz kongre devam ederken cereyan etmiş olan önemli olayları gözden geçireceğiz.

Kongrenin ilk toplantısını yaptığı günün gecesinde Mustafa Kemal Paşa'ya, İstanbul'dan, kendisine bağlı gizli bir örgüt telgrafla aşağıdaki haberi vermişti:

“Hükûmet tevkifiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname de neşrederek sizi âsî tanıdığını ilân etti.”

Erzurum'da bir kongre toplanacağını hükûmet daha önce haber almıştı. Resmî belgelerden anlaşıldığına göre, kongrenin 23 Temmuz'da toplandığı da hükûmet tarafından öğrenil-

mişti. Bu belgeler, kongre dolayısıyla hükûmetin büyük bir telaşa kapıldığını göstermektedir. Kongreyi önlemek, millî hareketi desteksiz bırakmak ve orduyu millî harekete karıştırmak çabasıyla, sadaret (başbakanlık), dahiliye ve harbiye nezaretleri, her çareye başvuruyorlardı. Harbiye Nezareti Anadolu'daki bütün kumandanlıklara yaptığı 24 Temmuz tarihli tamimle, Doğu vilâyetlerinin bir yerinde millî bir kongrenin toplanacağını ve bu kongrenin toplanması için ordunun vasıta olarak kullanıldığını belirttikten sonra, özetle şöyle diyordu:

Son 10 senelik olaylar askerin siyasete karışması ile ne elim neticeler meydana çıktığını göstermektedir. Askerin yalnız resmî tebliğleri itaatle yerine getirmesi, geleneksel ve olağan bir namus borcudur. Bunu unutmamak ve her türlü cereyanlardan uzak bulunmak gerekir.

Dahiliye Nezareti de, askerî makamların mülkî idareye karışmamaları için kumandanlara emir verilmesini Harbiye Nezareti'nden sürekli olarak talep etmekteydi.

Harbiye Nezareti, yine 24 Temmuz tarihi ile Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığı'na kongrenin dağıtılması için emir vermişti. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, bu talimata verdiği karşılıkta şöyle diyordu:

“Delegeler Erzurum'a geldiler. Kongre toplandı ve müzakerede bulunuyor. Kongre, tanınmış söz ve nüfuz sahibi ulema ve hukukçularla, itibar sahibi kimselerden müteşekkildir. Gayeleri, vatan ve milletin saadet ve selâmetinden başka bir şey değildir. Toplantıda kanuna aykırı bir hal yoktur. Hukukçulardan ve kanuna âşina kimselerden tahkik ettiğime göre, kongre, anayasanın 120. maddesine istinaden toplanmıştır. Anayasanın 7. maddesine göre, dağıldıktan 4 ay sonra toplanması gereken meclis toplanmadığı ve sık sık değişen hü-

kûmetlerin nasıl bir siyaset takip ettikleri bilinmediği için bu yola gidilmiştir. Ben öteden beri ordunun siyasî cereyanlara kapılmasına karşıyım. Kolordunun siyasetle hiçbir alâkası yoktur. Fakat bununla beraber, vatan ve milletin akıbeti ve kurtuluşu hakkında hiçbir yerde tatmin edici bir teşebbüs yokken, vatanın selâmeti için toplanmış olan bir kongreye müdahale etmek ve ona karşı menfî bir tavır takınmak pek tehlikeli bir hâl olur. Bu gibi kongrelerin toplanmasını önleyecek tek çare, Mebusan Meclisi'nin toplantıya davet edildiğini göstermek ve milleti tatmin etmektir.”

23/24 Temmuz gecesi Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'dan özel olarak bildirilen haberden sonra, Sadaretin (Başbakanlığın) 23 Temmuz günü bir tebliğ yayınladığı da öğrenilmişti. Bu tebliğde, Anadolu'da kargaşalık çıktığı, anayasa-ya aykırı olarak Mebusan Meclisi adı altında toplantılar yapıldığı, bu gibi hareketlerin padişahın hukukuna ve vatanın yüksek menfaatlerine aykırı olduğu, askerî ve mülkî amirlerce önlenmesi gerektiği bildiriliyordu.

Kongrenin ikinci günü, Sadrazam Ferit Paşa'nın beyanamesi görüşüldü ve buna bir cevap verilmesi kararlaştırıldı. Kongrece hazırlanıp padişaha, sadrazama, belediye başkanlarına, cemiyetlere, idare amirlerine ve büyük kumandanlara telgrafla bildirilen cevapta özet olarak şöyle deniliyordu:

“...Sadaretin tebliğ kılınan beyanatını toplantı halinde bulunan kongremiz hayretle karşıladı. Memlekete ve millete telafisi imkânsız büyük zararlar getirecek olan bu tamimin kesin bir dille tekzibini rica ederiz. Kongreyi mebusan meclisi mahiyetinde göstererek, esasen bir yıla yakın zamandan beri daima anayasaya aykırı hareket eden hükûmetin haksız olarak millete suç isnat etmesi, gerçeklerin ne derecede tahrif edildi-

ğine açık bir örnektir. Vatanın yüksek menfaatleri için hizmet etmekle görevli bulunan askerî ve mülkî makamların, aynı maksat için çalışan kongreye kolaylık gösterip yardım etmeleri gerekirken, bunu önlemeye çalışmalarını istemek, aklın alacağı bir iş değildir. Bir taraftan bu beyanatın tashih ve tehzibi ni isterken, kamuoyunu tatmin etmek üzere vakit kaybetmeden, Mebusan Meclisi'nin toplantıya çağrılmasını rica ederiz.”

Erzurum Kongresi, hükûmetin bütün önleyici tedbirlerine rağmen çalışmalarına devam ediyordu. Nihayet, hükûmet, 30 Temmuz günü en son çareye başvurdu. Mustafa Kemal Paşa'yı tevkif etmek gerekiyordu. Onu ele geçirdikten sonra ortalık sülîman olacaktı. Harbiye Nezareti, 30 Temmuz günü, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya aşağıdaki telgrafi yazdırmıştı:

“Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in mukarreratı hükûmete muhalif ef'alü harekâtlarından dolayı hemen derdestleri ile Dersaadet'e izamları Babıâli'ce bittensip mahalli memuriyetine evamiri lazime verildiğinden, kolorduca da ciddi muavenette bulunması ve neticeden malumat ifası rica olunur.”

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi ne yardımcı olmasını emreden nezaret yazısına aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Şifre

Zata mahsustur. Erzurum 1 Ağustos 1335 (1919)

Harbiye Nezareti'ne

C: 30.6.35 Merkez Dairesi 2733 şifreye:

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı derdestleriyle

Dersaadet'e i'zamları hakkında mahalli memuriyetine emir verildiği cihetle kolorduca da ciddi muavenette bulunulması emir buyuruluyor.

Hükûmetin mukarrerat ve siyaseti ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın ef'al-ü harekâtında vatan ve milletin maksat ve menafiine ve kavânin-i mevcudeye muhalif telakki edilecek hiçbir hal ve hareketi olmadığını görüyorum; müşarûnileyh, mülk ve milletin saadet ve selameti ile alakadar her ferdi vatanperver gibi yaşamaktadır. Pontus hükûmeti teşkili hulyasıyla Trabzon ve Samsun havalisine muhacir sıfatıyla akın akın müsellah Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin Büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hudutlarımıza kadar her türlü fecaat ve şenâati yapmakta ve Sivas'a diye feryatta devam eyledikleri ve İtlâf mensubinin de bunlara hafi (iyi) ve celi (güzel) her türlü muavenet ve müzaherette bulundukları herkesçe malum ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatıyla sabit olduğu halde hükûmetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikelerden bihaber vaziyette kalarak millete hiçbir nefha-i ümmî (güzel ümit) ve tatmin vermemesi ve bilakis en münevver ve kıymettar zevat ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasından tecrit ve hapis ve tevkif edilmesi, bir taraftan da esliha (silah) vesairenin alınması bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve muhafaza-i namus ve hayat endişesiyle çırpınan bu mıntika hakkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi nâgenahi olarak buraları da işgal edeceği ve bütün Müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hâsıl ettirmiştir ve bundan dolayı da millet kendi kuvvetine istinade-derek bu ihtisasatını Hükûmet-i Celileye ismâa (duyurmaya) ve bunun için her fedakârlığı yapmaya ve her ümitten mah-

rum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârane müdafaaya karar vermiş olduklarını evvelce arzetmiştim.

Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaların sevki ne mani olan ahval de böyle bir azim ve kararın neticesi olduğuna şüphe yoktur.

Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakamı Halit Bey'in bile mahfuzen sevkinin efkâr-ı umumiye üzerinde pek fena tesirler yapacağını ve belki de fırkasının münanaat göstermesini ve isyanını intacedeceğine arzetmiştim. Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve hidematı güzide-i askeriye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal-ü hareketinde menafi-i vataniye ve milliyeye mugayir hiçbir şey mahsus ve meşhut (görölmüş) olmayan bir zatın tevkifine bir sebep-i kanuni olamayacağı ve bâlâda arzettiğim ahvâl dolaısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkki edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve kolor-duca da bunun için muavenette bulunmasına hal ve vaziyetin katiyen müsait olmadığını arzederim.

Bahusus ki memleketi helak ve inkıraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çarenin teşekkül değil ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı izhar ve teyit kanaatinde olan Vilayat-ı Şarkiyede ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlâm-ı namus-şikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek anuüman bulunmayan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil ihsası bile büyük fenalıkları intaceder.

Esasen günden güne daha bariz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişe-i millîyi tatmin edecek tedabir-i sahiha ve

vâkıfanenin ittihazı ve buna bilhassa zatisamileri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir recül-ü kıymettarın âmal-i nüfuz ve irşat buyurması pek ulvî ve tarihi olur. Herhalde bura ahvâlinin İstanbul'da makûs telâkki edildiğini zanediyorum; hükûmetin âcizleri Anadolu'ya Dersaadet'ten bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin (sonucunun) pek elim ve nedametaver olacağı kanaatini bilmünasebe tekrar arzetmeyi bir vecibe-i hamıyyet ve bir farîza-i namus addeder ve bugün âcizleri dahi şek ve meçhuliyet içerisinde bulunduğundan siyaseti umumiyemizden, hükûmetin takip ettiği makasıt ve mukarrerattan haberdar edilmekliğimi istirham eylerim.”

ŞAKACI BİR VALİ

O günlerin Erzurum'unda, hükûmetin emrine uyararak, ne Mustafa Kemal Paşa'yı, ne de başka bir Kuvayi Millîyeci'yi tevkife teşebbüs edecek herhangi bir makam sahibi mevcut değildi. Kolordu kumandanı, vali vekili, jandarma kumandanı ve polis müdürü, başlayan millî hareketin en samimi taraftarları idiler. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkif'ini emreden Harbiye Nezareti'ne verdiği gerekçeli ve ciddi cevabı yukarıda gördük. Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, İstanbul'dan makama gelen emirleri ciddiye bile almıyor, alay ediyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi emrinden hemen sonra, Mazhar Müfit Bey'in de tevkif edilerek İstanbul'a gönderilmesi, sadarettten valiliğe bildirildiğinde, Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi, aşağıdaki tezkereyi yazıp Mazhar Müfit Bey'e göndermişti:

“Erzurum’da Bitlis Valii Sabıkı
Mazhar Müfit Beyefendiye
Atufetlû Efendim Hazretleri,

Sureti bâlâya yazılan şifreli telgrafnamei samii cenabı sadaretpenahî mucibince, divanı harbi örfide muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde Dersaadet’e teşrifleri manutu reyî âlîleridir. Olbapta...

Vali Vekili
Elhac Hurşit”

Kadı Hurşit Efendi tehcir (zorla göç ettirme) suçlusu olarak tevkîfî emredilen Mazhar Müfit Bey’e bu lâtifeyi yaptığı gibi, sadarete de aşağıdaki alaylı cevabı vermiştir:

“Huzuru samii sadaretpenahiye

İradei samileri Bitlis valii sabıkı olup burada arkadaşları ile vatanî hizmetlerde bulunan Mazhar Müfir Beyefendi Hazretlerine tebliğ edilmiş ise de müşarünileyh şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve hâlen görülecek birçok mühim vatanî işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır.

Gerçi tarafı daiyanemden hemen tevkîfî esbabına tevessül edilmiş ise de, memurini aidesi ve millet onların yerine dailerini (davet edenlerini) tevkîfe kalkıştığından, şahsı daiyanem bu sebeple tehlike içindedir.

Abdi âcizin her türlü taarruzundan vikaye ve muhafazası için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tavassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine serian rica ve tebligatta bulunulmasını arz ve istirham eylerim.”

Vali Vekili Kadı Hurşit Efendi’nin Mustafa Kemal Pa-

şa'nın tevkifine ait hükûmet tebligatına nasıl bir cevap verdiğini bilmiyoruz. Fakat, Kadı Hurşit Efendi'nin bu hususta kendisine nasıl müracaat ettiğini Mustafa Kemal Paşa Mazhar Müfit Bey'e anlatmıştır. Mazhar Müfit Bey'in naklettiğine göre, Vali Vekili, kongrenin toplandığı salona gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında aşağıdaki konuşma geçmiştir:

- Efendim, tevkifiniz hakkında emir aldım. Kolordu da muavenet edecek. Lûtfen zâtîâlilerini tevkif etmekliğime müsaade eder misiniz?

- Tevkifime müsaade etmezsem ne olacak?

- Ne olacak, hiçbir şey. Olbapta emir ve ferman hazreti menlehül emrindir (menlehül emir = emir verme hakkına sahip olanındır), der, çıkar giderim.

Bu olaylar cereyan ederken, kongre de sona ermek üzereydi. Artık, çözülmesi gereken en önemli mesele, Heyeti Temsiliye seçimleridir. Şüphesiz, bunu düşüme de, herkes-ten önce Mustafa Kemal Paşa'ya düşüyordu. Ve Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliyeye seçilerek, Heyeti Temsiliye Başkanı olmak istiyordu. Bunda da haklıydı. Kongre dağıldıktan sonra, alınmış kararların uygulanması gerekecekti. Ordu müfettişliğinden ve askerlikten ayrıldıktan sonra hiçbir sıfatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa'ya, kongre kararlarını yürürlüğe koyabilmek için, bir sıfat ve selâhiyet lâzımdı. Heyeti Temsiliye Başkanı olduğu takdirde, halk temsilcilerinden kurulu bir kongrenin seçtiği kimse olarak, gerekli sıfat ve selâhiyeti kazanacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, başından beri olduğu gibi bu meselede de, önce yakın arkadaşlarının mutabakatını sağlamak istiyordu. Bu maksatla, 5 Ağustos günü, yani kongrenin dağılmasından 2 gün evvel, konuyu ortaya attı. İbrahim Sürey-

ya (Yiğit), İbrahim Tali, Albay Kâzım (Dirik), Hüsrev (Gerede) ve Mazhar Müfit beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliyeye girip girmemesini uzun boylu tartışmaya koyuldular. Tartışma uzuyor ve bir karara varılamıyordu. Mustafa Kemal Paşa:

- Bu tarzda konuşmalardan bir şey çıkmayacağı anlaşılıyor. Kestirme yoldan gidelim, dedi ve kâğıt istedi.

Kâğıtlar gelince, Mustafa Kemal Paşa bunları bölerek, hazır bulunanların önlerine birer parça uzattı ve:

- Bu bahis üzerinde gizli mütalâanıza müracaat ediyorum. Rey ve fikirlerinizi yazınız ve bana veriniz. Sarahat, mahremiyet ve tam hürriyeti fikriye hususunda ayrıca ihtimamınızı rica ederim, dedi.

Aşağıda görüleceği üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliyede bulunmasını kesinlikle isteyen, yalnız İbrahim Süreyya Bey idi. Diğerleri sakıncalı görüyorlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, ileri sürülen sakıncaları önemsemiyor ve şöyle düşünüyordu:

“Millet, memleket, siyaset ve ordu idareleri ile hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatları görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişi güzel zevattan teşekkül edecek herhangi bir Heyeti Temsiliyeye, mevzuubahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi?”

Mustafa Kemal Paşa haklıydı. Liyakat, ehliyet, tecrübe gibi vasıflar bir yana, heyeti temsiliye çalışmalarına kendisini tamamen verecek yeteri kadar adamı bir arada bulup çalıştırmak bile imkânsızdı. Gerçekten, Sivas Kongresi'nden sonra bile, Heyeti Temsiliye üyelerinin ancak birkaçı sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa ile beraber bulunmuş ve çalışmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, kendilerinden, Heyeti Temsili-

yeye seçilip seçilmemesi hakkında görüşleri istediği kimseler aşağıdaki mütalâaları yazmışlardı:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri noktai hücum teşkil ettiği cihetle Heyeti Temsiliyeye girmemesi, eğer kongre âzâsı ekseriyetle müşarünleyhin intihabına talip ve taraftar ise mutlaka kabul ile reddolunmaması, Rauf Beyefendi Heyeti Temsiliyeye girerek manzumei dahiliyi elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada müşarünleyhe fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsiliyede cereyan edecek malûmat ve mukarrerata heyeti mahsusamızca vakıf bulunması ve ecnebilerin müracaatına karşı haizi kelâm ve mâruf bir simanın görünmesi.”

Kâzım Dirik
5 Ağustos 335

“1- Heyeti Temsiliye, vilâyet ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle millî bir kuvvet gösterilebilir.

2- Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahsiyetlerin girmesi, harekât ve teşkilâtı milliyenin bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissini vermekten başka bir zararı olmaz.”

Hüsrev (Gerede)

“Heyeti Temsiliyeyi teşkil edecek zevât, bu ismin icabet-tireceği umur ve hususatı tedvir için, lâzım gelen evsafı haiz ise o halde Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesine lüzum görmem. Fakat aksi takdirde istihdaf edilen gaye zirü zebr olacağından herhalde Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin girmesini lâzım değil, elzem bulurum.”

Mazhar (Kansu)

“Heyeti Temsiliye buradaki kongre âzâları tarafından intihap olunmayıp vilâyet veyahut elviyei müstakile heyeti merkeziyetleri tarafından intihap olunmalıdır. Vilâyetler ikiye, müstakil livalar birer kişi intihap etmelidir. Heyeti Temsiliye-ye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Rauf Beyefendinin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu arzetmiştim. Ancak, mazbut ve muktedir adamların intihap olunamayacağı mütalâasına mebni Rauf Beyefendinin ve hattâ Süreyya Beyefendinin dahil olmasını tecviç etmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas Kongresi’nin neticesine kadar serbest bir hâlde bulunmalıdır.”

İbrahim Tali (Öngören)

“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in Heyeti Temsiliye-de bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları surette hiçbir kıymeti haiz değildir. Meydana gelen bu ittihat, derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey heyette bulundukları surette gerek şahıslarına, gerek bu cemiye-te vukubulacak taarruzlar daha sehil (kolay) defedilir. Kongrenin arzuyu umumisi de müşarünileyhimanın herhalde Heyeti Temsiliyeye dahil olmaları cihetindedir.”

5 Ağustos 1335

11. 30 sonra

İbrahim Süreyya (Yiğit)

HEYETİ TEMSİLİYE

Erzurum Kongresi 7 Ağustos günü çalışmalarını bitirerek, Mustafa Kemal Paşa'nın kısa bir nutku ile kapandı. Heyeti Temsiliyeye aşağıdaki kimseler seçilmişlerdi:

Mustafa Kemal Paşa
Kâzım Karabekir Paşa (15. Kolordu Kumandanı)
Hüseyin Rauf (Orbay) Bey
Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum Mebusu)
Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendî Şeyhi)
Servet Bey (Eski Trabzon Mebusu)
İzzet Bey (Eski Trabzon Mebusu)
Bekir Sami Bey (Eski Beyrut Valisi)
Sadullah Efendi (Eski Bitlis Mebusu)
Hacı Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi)

Heyeti Temsiliye üyeliğine seçilenlerden Kâzım Karabekir Paşa, Kolordu Kumandanı ve Ordu Müfettiş Vekili bulunduğu için, resmî listeye dahil edilmemişti. Bekir Sami Bey, Hacı Musa Bey ve Sadullah Efendi kongreye katılamamışlardı. Bekir Sami Bey, Sivas'ta bekliyordu. Mutki aşiret reisi hasım aşiretlerin herhangi bir tecavüzüne uğramak endişesi ile kongreye gelmemişti. Sadullah Efendi de rahatsız olduğu için mazeret beyan etmiş ve kongreye katılmamıştı.

KONGRE KARARLARI

7 Ağustos 1919 günü çalışmalarını sona erdiren Erzurum Kongresi, aynı tarihle bir beyanname yayınladı. Bu beyanname önce telgrafla bütün memlekete ilan edildiği gibi, 10 Ağustos günü “Türk Matbaası”nda bastırılmış binlerce nüsha her tarafa gönderilmeye başlandı.

Erzurum Kongresi Beyannamesinin giriş kısmında:

“Mütarekenin akdini müteakip gittikçe artan ahde riayet-sizlik muameleleri İzmir ve Antalya, Adana ve havalisi gibi memleketimizin mühim kısımlarının fiilen işgal ve Aydın vilâyetinde işlenen tahammül edilemeyecek Yunan faciaları ve Ermenilerin Kafkasya içinde hudutlarımıza kadar dayanan katliam ve İslâmı imha siyaseti ile istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın, muhacir namı altında gelen yabancı Rusların, bu arada silâhlı eşkıya çetelerinin sevk ve celp edilmesi gibi hadiseler karşısında mukaddes vatanın bölünmesi ve dağılması tehlikesini gören milletimiz, hiçbir iradei milliyeye istinat etmeyen merkezî hükümetimizin bu elemli hâllere ve faciaya çare olamayacağına meş’um (kötü) önekleri ile kani ve birçok tesir altında ihtimal ki daha elim ve gayrı kabili hazım kararlara da boyun egeceğinden tamamıyla endişeye kapılmış bulunuyor” deniliyordu.

Beyannamede çizilen bu tablonun hemen arkasından aşağıdaki kararlar açıklanmaktaydı:

“1- Kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu vilâyetleri, mukaddesatını bizzat kendisi muhafazaya karardır.

2- Trabzon vilâyeti ile Canik (Samsun) sancağı ve Doğu Vilâyetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu bölgedeki müstakil vilayetler hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.

3- Osmanlı vatanının bütünlüğünün ve millî bağımsızlığının, saltanat ve hilafet makamının korunması için Kuvayı Milliyeyi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

4- Her türlü işgal ve müdahaleye birlik olarak müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hristiyan unsurlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5- Öteden beri birlikte yaşadığımız gayrimüslimlerin, kanunlarımızla kabul edilmiş müktesep haklarına riayetkârız. Kendilerinin mal, can ve ırzlarının korunacağı teyit olunmuştur.

6- Merkezi hükûmetin, yabancı devletlerin tazyiki ile buraları terk ve ihmal etmek mecburiyetinde kalması ihtimaline göre gerekli tedbirler ve kararlar alınmıştır.

7- İtilaf devletlerince, 30 Ekim 1919 tarihindeki hudutlarımıza riayet edilmesini ve bu suretle tamamıyla hak ve adalete müstenid (dayanan) bir karara intizar olunur (alınması beklenir).

8- Bağımsızlığımız ve vatanımızın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız.

9- Merkezi hükûmetimizin, Millî Meclisi hemen ve za-

man kaybetmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alınacak bütün kararları Millî Meclis'in murakabesine arz etmesi mecburidir.

10- Millî vicdandan doğan cemiyetler birleşerek “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adını almıştır. İşbu cemiyetin particilikle hiçbir alâkası yoktur. Bütün İslam vatan-daşlar cemiyetin tabii üyesidirler.

11- Kongre bir “Heyeti Temsiliye” seçmiştir. Köylerden başlayarak vilayet merkezlerine kadar mevcut millî teşkilat tevhid ve teyid edilmiştir.”

Erzurum Kongresi bu beyannamede ifade edildiği gibi, Doğu Anadolu'daki “Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” ile “Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”ni birleştirmiş ve “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı ile, bütün Doğu Anadolu'da tek bir cemiyetin faaliyet göstermesini kabul etmiştir. Bu itibarla yeniden bir cemiyet nizamnamesi (Ana Tüzüğü) yazmıştır. Nizamname adı ile hazırlanan metin iki kısımdan ibaretti. Biri başlangıç kısmı, diğeri de nizamname. Nizamnamenin başlangıç kısmına, beyannamenin hemen tamamına yakın kısmı, ya aynen ya da daha çok açıklık verilerek alınmıştı. Aynen alınan hükümleri tekrarlamayacağız. Açıklık verilerek alınan kısımları nakledeceğiz.

Beyannamede her türlü işgal ve müdahaleye karşı müdafaa ve mukavemete karar verildiği tespit edilmişti. Cemiyet nizamnamesinin başlangıcını teşkil eden kısmın ikinci maddesinde bu husus tekrarlandıktan sonra, ilaveten şöyle denilmektedir:

“Ancak, Rum ve Ermenilerin bizzat veya vasıtalı olarak, açık ve gizli, her ne şekilde olursa olsun, Osmanlı hükûmetine ve İslam haklarına ve millî mevcudiyetimizi ihlâl edecek

bir vaziyet almalarına katiyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararına olan her çeşit teşebbüslerine karşı, milletimiz, bütün maddi ve manevi vasıtalarla müdafaa ve mukabelede kendini hak ve selahiyet sahibi sayar. İtilaf devletlerinin Rumluk ve Ermenilik gayelerine uygun her türlü teşebbüslerine karşı da bütün varlığımızla müdafaada katiyen tereddüt edilmeyecektir.”

Osmanlı hükûmetinin dağılması tehlikesine karşı gerekli tedbirlerin alınacağı tekrar edildikten sonra, bazı açıklamalar yapılmış ve bu açıklamalar şu cümleye bağlanmıştır:

“İşgal altında bulunup iradelerini kullanamayan ve serbestçe açıklayamayan yerlerdeki dindaşlarımızı, bu mücbir şartların kalkmasına kadar mazur göreceğiz.”

İtilaf Devletlerinin tazyiki ile merkezi hükûmetin Doğu Anadolu’yu terk ve ihmal etmesi halinde gerekli tedbirlerin alınacağı beyannamede açıklanmıştı. Nizamnamenin başlangıç kısmında bu tedbirler şöyle ifade edilmiştir:

“...Mukaddes hilâfete ve Osmanlı saltanatına olan bağlılığımızı muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal Doğu Anadolu’da bir muvakkat idare teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilat ve Osmanlı devleti kanunları dairesinde devlet işlerine devam edilecektir. Ve tüm mülki ve askeri rüesa (başkanlar) ve devlet memurları işbu muvakkat idareye tabi olacaktır.”

Nizamnamenin başlangıç kısmının 5. maddesinde yeni olarak özetle şu kararlar alınmıştı:

“Heyeti Temsiliye tarafından tebligat yapılmadıkça muhaceret yasaktır. Doğu Anadolu Bölgesi’nde, gerekince muhacereti, Heyeti Temsiliye tanzim edecektir.

Heyeti Temsiliye'nin bir taarruza uğraması ihtimaline karşı, mahalli idare heyetleri şimdiden bir plan hazırlayarak halkı korumak için gerekli tedbirler alacaktır.”

6. maddede ise, teşkilatın yayılması ve güçlenmesi için basın üzerinde durulmuş ve şu karar belirtilmiştir:

“Elyevm gazete çıkarmakta olan ve gazete çıkarmak için vasıtaları mevcut olan veya bu vasıtaların sağlanması mümkün bulunan bütün merkezlerde en az bir gazeteye, o mahallin idare heyeti himayesi altına alacaktır.”

Yine aynı maddede, zararlı hareketlere karşı şu müeyyide konulmuştur:

“Kongrede alınmış olup, millî vicdana mutabık bulunan kararlar ve esaslar aleyhinde sözle, kalemlle, fülle herhnagi bir şahıs veya kuvvet tarafından kötü yorumlar ve telkinlerde bulunulduğu takdirde, bu hareketler bütün manasıyla millet ve vatana hıyanet ve cinayet sayılacaktır.”

Erzurum Kongresi'nin gerek yayımlanan beyannamede, gerekse Cemiyet nizamnamesinin başlangıç kısmında açıkladığı kararlar dikkatle incelendiği takdirde, şu gerçekler ortaya çıkmaktadır:

- Mütarekeden hemen sonra her tarafta çeşitli adlarla (Reddi İlhak, Heyeti Milliye ve Müdafaa-i Hukuk gibi) kurulmaya başlamış olan savunma kuruluşlarının birleştirilmesi gereği anlaşılmış ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu birlik kongre ile sağlanmıştır.

- Türkiye'nin bölünmez, parçalanmaz bir bütün olduğu, ne Ermenilere, ne Rumlara ve ne de İtilaf Devletleri'ne verilecek toprağımız bulunmadığı ilan edilmiştir.

- Nereden ve kimden gelirse gelsin, memleketin bağım-

sızlığını ve bütünlüğünü tehlikeye sokacak teşebbüslere mukavemet edilmesi ve vatanın savunulması kararlaştırılmıştır.

- Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin sınırları, beyannamenin bir maddesinde, açıklanmıştır. Bu sınırlar 30 Ekim 1919'da, yani mütarekenin imzalandığı tarihteki sınırlardır. Bu açıklama ile tespit edilen yeni sınırlar, ileride "Misakı Milli"de kabul ve ilan edilecek sınırlardır. Başka bir deyimle, Türkiye'nin yeni sınırları, Misakı Milli'den önce Erzurum Kongresi'nce tespit ve ilan edilmiş bulunmaktadır.

- Beyannamenin bu maddesinde, Türkiye'ye karşı istila emeli taşımayan herhangi bir devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılayacağız, denilirken, İstanbul'da geniş bir taraftarı olan manda fikri de reddedilmiş oluyordu.

- Memlekette millî iradeyi hâkim kılmak prensibi, Erzurum Kongresi beyannamesi ve nizamnamesi ile, ilk defa şahsî görüş olmaktan çıkarak, bir millet isteği halinde belirtilmiştir.

Mütarekeden kısa bir süre sonra padişah iradesi ile feshedilen Millî meclisin toplanması fikri ve isteği ilk defa ortaya atılmıştır.

- Merkezi hükûmetin, yani İstanbul hükûmetinin düşman tazyiki altında bulunduğu ve bu hükûmetten hiçbir şey beklememek gerektiği açıklanmıştır. Bu görüşün tabii sonucu olarak, yakın bir gelecekte Anadolu'da "Muvakkat İdare" adı ile bir hükûmet kurulacağı ilan edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, kapanış nutkunda belirttiği gibi, tarih, bu kongreyi ender ve büyük bir eser olarak kaydetmiştir.

e. MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN DÜŞÜNCELERİ

Mustafa Kemal Paşa, kongrenin sona erdiği gece, elde ettiği sonuçtan memnun olarak, uyumamış ve arkadaşlarından İbrahim Süreyya ve Mazhar Müfit beylerle sabaha kadar kongre üzerinde konuşmuştu. O gece Mustafa Kemal Paşa’nın anlattıkları, kongre üzerinde yaptığı yorumlar ve gelecek için kafasında sakladığı düşünceler, bugün bize çok şey anlatmaktadır.

Kongre sonuçlarından memnun olduğunu, fakat bunun ancak doğu vilayetlerine mahsus bir program halinde kaldığını söyleyen Mazhar Müfit Bey’e Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu:

- Evet düşüncen doğrudur. Ancak, umumi millî kongre mahiyetinde bir bünyeye sahip bulunacak olan Sivas Kongresi için bir esas hazırlanmış oldu.

Bu esaslar tabii Sivas’ta işlenecek ve genişletilecektir. Fakat, ana dava, aynıdır.

Erzurum Kongresi, her şeyin başında, şark vilayetlerinde muhtelif amillerle teşekkül etmiş bulunan cemiyetleri “Şark Vilayetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti” sakafı altında bir araya toplamış oldu. Bu, çok mühim bir noktadır. Sivas’ta da aynı hedefi tahakkuk ettirmek, memleket müdafaasına ait olarak teşekkül etmiş bulunan bütün cemiyetleri tevhit etmek muvaffakiyetini elde etmek lüzumu var. Biliyorsunuz ki, bu-

gün muhtelif yerlerde kurulu olarak faaliyette bulunan ondan fazla cemiyet vardır. Münferit çalışmalar yerine toplu mesaiyi ikame etmekle hem muvaffakiyet gücümüz artacak, hem de millî irade ve millî mücadele ruhunun sevk ve idaresi bir dimağ noktasına bağlanmış olacaktır. Erzurum Kongresi'nin en bariz vasıflarından biri de millî iradeyi her şeye hâkim ve her şeye üstün kılama kararıdır.

Vatanın müdafaasını ve millî istiklâli, iradei milliyeye tabi kılmak ve kuvayi milliyeyi bu hüküm altında tutmak prensibi belki birden ehemmiyeti kavranamayacak basit bir ifade zannolunur. Hakikatte bu, büyük, her türlü zan ve tahminin üzerinde büyük bir davadır.

Memlekette iradei milliyeye hâkim olacak. Kuvayi Milliye de bu iradeye tabi. Hakikat bu olunca, neler olmaz?

Asri kelimesi hoca efendilerin taassubuna dokundu. Yanlış tefsir ve mülâhazalara kapıldılar. O kelimeyi çıkartmakla iyi ettik. “Asrî” kelimesi şu manaya mı, bu manaya mı gelir, diye saatler harcamanın ve yanlış tefsirlere yol açmanın manası yoktu. Kongrenin siyasi partiye inkılâp hakkındaki teklifi reddetmesi de mükemmel oldu. Ben, siyasi partilerin, bugünkü vaziyet içinde aleyhindeyim. Biz siyasi partilere değil, millî birliğe muhtacız. Böyle felaketli anlarda partiler millet beraberliğini bozar. Ömer Fevzi ve bir arkadaşının takriri Bolşeviklik yolunu açıyordu. Onun da ittifakla reddi çok iyi oldu.

Bunlar küçük sanılan, hakikatte mühim olan noktalardır.

Demin de söyledim: En mühimmi “İradei milliyeye” prensibinin kavranması ve benimsenmesidir. İradei milliyeyi millet işlerinde hâkim kılmak birinci gayemizdir.

Bu şuur, kongrede bütün hâkimiyetiyle kendisini gösterdi.

Erzurum’da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu çok cesaretlendirmişti. Memleketimi kurtarmak yolundaki cesaretimi arttırdı.

Erzurum’a ilk geldiğim günkü vaziyetimi biliyorsunuz. Ben burada rütbemi, Yaveri Hazreti Şehriyalığı, resmi mevkiimi, üniformamı attım ve bütün kâinata sinei millette bir ferd olduğumu ilan ettim.

Arkadaşlarım da böyle. Üniformalı olanlar üniformalarını, memur olanlar memuriyetlerini terkettiler. Hepsine minnettarım ve hepsinin takdirkârıyım. Şu halde ihtirassız, yalnız vatan ve memleket selametini gaye edinen insanlar olarak çalışıyoruz. Allah koruyucumuzdur. Mutlaka muvaffak olacağız.”

Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir coşkunluk içinde yaptığı bu konuşmayı dinleyen İbrahim Süreyya Bey, böyle bir müdahalede bulunmuştu:

- Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor. Paşam, memleketin namütenahi çalışmaya, inkılaplar vücuda getirmeye ihtiyacı var.

Bunun üzerine konu, memleketin sosyal bünyesine intikal etmişti. Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtulmasından sonra cumhuriyet ilanının şart olduğunu söylemiş ve Mazhar Müfit Bey’e not defterini alarak gelmesini rica etmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yazdıracağı notların mahrem kalacağını ve üçünden başka kimsenin bilmeyeceğini şart koştuktan sonra, Mazhar Müfit Bey’e, not defterine önce tarih koymasını söylemiş ve anlatmaya başlamıştı:

“Zaferden sonra şekli hükûmet cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir سوالınız münasebetiyle söylemiştim. Bu, bir.

İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç: Tesettür kalkacaktır.

Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Beş: Latin harufu kabul edilecektir.”

Mustafa Kemal Paşa, 4. maddeyi not ettirince, Mazhar Müfit Bey elinden kalemi bırakmış, Mustafa Kemal Paşa’nın yüzüne bakmıştı. Mustafa Kemal Paşa sordu:

- Neden durakladın?

- Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var.

- Bunu zaman tayin eder. Sen yaz.

İşte bu sırada, Mustafa Kemal Paşa, “Beş: Latin harufu kabul edilecek” cümlesini not ettirmişti. Mazhar Müfit Bey, hayalle uğraşmaktan bıkmış bir insan edasıyla:

- Paşam kâfi... kâfi... Cumhuriyetin ilanına muvaffak olalım da... dedi.

Mazhar Müfit Bey defterini kapamış, koltuğunun altına sıkıştırmıştı:

- Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam ederseniz hoşçakalın, diyerek odadan çıktı.

Bu anda, gün ağarmış, ortalık aydınlanmıştı.

KONGRE SONRASI

Kongrenin son günü ile, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Sivas'a hareket ettikleri tarih arasında tam 21 gün var. Bu 21 günlük olayların ilginç hikâyeleri, Millî Mücadele'nin başlangıcındaki güçleri ve çatışmaları dile getirmektedir.

Erzurum Kongresi sona erdiği zaman, başlamış olan millî hareketin lideri kesinlikle belli olmuştu. Bu lider, Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi. 3 Eylül'de Sivas'ta, bütün Anadolu'yu temsil eden umumi bir kongre toplanacaktı. O halde lider, 29 Ağustos'a kadar niçin Sivas'a gitmemiş ve bu 21 günü Erzurum'da geçirmişti? Çünkü, henüz, Erzurum'da yapılacak daha çok işi vardı. Bunlar yetmiyormuş gibi, Mustafa Kemal Paşa'yı uzun telgraf yazışmalarına mecbur bırakan birtakım can sıkıcı yeni meseleler ortaya çıkmıştı. Birbiri içine girmiş olan kongre sonu çalışmaları ile bu meseleleri kronolojik sıra içinde takip etmek çok güçtür. Onun için, bunları, niteliklerine göre aşağıdaki gruplara ayırarak vereceğiz:

1- Erzurum Kongresi kararlarının (Beyanname ve Nizamname) telgrafla kumandanlara, valilik ve mutasarrıflıklara ve bütün ilgililere tamimi; bastırılarak her tarafa gönderilmesi; millî hareketi desteklemeleri için nüfuzlu kişilere mektuplar yazılması gibi Erzurum Kongresi ile ilgili çalışmalar.

2- Sivas Kongresi hazırlıklarının takibi ve bu kongrenin toplanmasına engel olacak teşebbüslerin önlenmesiyle ilgili çalışmalar.

3- Bugünlerde İstanbul'dan Anadolu'ya yayılan ve millî hareketi güç durumlara düşürecek olan fikirlere karşı önleyici tedbirler alınması ile ilgili çalışmalar.

4- İstanbul hükûmetinin baltalayıcı faaliyet ve teşebbüslerini zararsız hale getirecek çalışmalar.

Oldukça uzun bir metin teşkil eden kongre beyanname-si ve cemiyet nizamnamesinin, ilgililere telgrafla parça parça bildirilmesi bir hayli zaman alıyordu. Kongre kararları, elbet-te herkes üzerinde aynı tesiri yapmamaktaydı. İhtilâlcî bir karakter taşıyan bu kararlar, bazı görevlileri endişeye düşürmekteydi. Mesela, Sivas'tan 3. Kolordu Kumandanı Selâhattin Bey 22 Ağustos tarihli telgrafında şöyle demektedir:

“Nizamnamenin bugün de bir kısmı gelmiş ve bazı kelimeleri tamamıyla halledilememiştir. 2 ve 4. maddelerin intişarını mahzurlu mülâhaza etmekte olduğumu arz eder ve tab'ı neşrinden evvel bir kere daha tetkikat icrasını rica ederim.”

Halbuki, kongre, kararlarını almış ve dağılmıştı. Kolordu kumandanının ikazı bu sebepten dikkate alınamayacağı gibi, kararlar zaten basılmıştı ve her tarafa dağıtılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanına gereken cevabı verdi ve bu gibi düşüncelere kapılanlar olması ihtimaline karşı, diğer kumandanlıkları da uyardı.

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda kolordu ve ordu kumandanı olarak Güneydoğu Anadolu'da, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde bulunmuştu. O tarihte kendileri ile tanıştığı ve Van-Doğubeyazıt bölgesinde bazı aşiret reislerine özel mektuplar yazmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın mektup yazdığı kimseler şunlardı:

Mutki'de aşiret reisi Hacı Musa Bey
Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi
Şirnak'lı Abdurrahman Ağa
Muşas'lı Resül Ağa
Bitlis'te Sabık Mebus Sadullah Efendi
Şeyh Mahmut Efendi
Norşinsli Şeyh Ziyaeddin Efendi
Garzan'da Cemil Çeto Bey

Mustafa Kemal Paşa 10 Ağustos-13 Ağustos arasındaki günlerde yazdığı bu mektupları, mektupların gideceği bölgelerden Erzurum Kongresi'ne gelmiş delegelere göndermişti.

Ağaların, eşrafın ve din adamlarının, sosyal yapıdaki yerini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'nun bu nüfuzlu kişilerine yazdığı özel mektuplarla, kendilerini bulundukları yerlerde millî teşkilâtın yayılması ve zararlı telkinlerin önlenmesi için yardıma çağırıyordu. Bunlar, özellikle şeyhler, geniş nüfuz bölgeleri içinde gerçekten kudretli adamlardı. Onlara karşı saygılı ve mültefit davranmaktan başka çare yoktu.

Şükranla belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal Paşa'nın ümit bağladığı bu şeyhler ve ağalar görevlerini yapmışlardır. Millî Mücadele'nin başından sonuna kadar Anadolu'nun bu bölgesinde millî hareketi sarsacak menfi hiçbir olay cereyan etmemiştir. Bir Kürdistan muhtariyeti kurmak maksadıyla iç-riden ve dışarıdan girişilen bütün tahriklere ve çabalara rağmen Doğu Anadolu halkı bunlara kapılmamıştır.

EKLER

Ek: 1

Diyarbakir Vilâyeti Vekâleti Âliyesine

C: 8.6.1919

Bütün milletin beka ve istiklâlini kurtarmak için birleştiği şu tarihi günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyatın dağıtılması pek vatanî ve zarurî bir vazife olmakla beraber Kürt Kulübü hakkındaki tarzı hareket âcizlerince de pek muvafık (uygun) görülmüştür. Şu kadar ki, itilâf devletlerinin hakşikenane (hak bilir) muamelâtı İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesi tesiriyle memleketin en ücra köşesinde bile husule gelen intibahı azîm her türlü ihtirasatı siyasiye ve makasadı menfaatcuyaneden münezze olmak üzere "Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak" Cemiyetlerini teblidetmiş ve bu cemiyetlere hangi zümrei siyasiyeye mensup olursa olsun, her Türk, her Müslüman iştirak etmiş ve vicdanı millînin tezahüratı fiiliyesi bütün cihana bu suretle ilân edilmekte bulunmuştur. Binaenaleyh Diyarbakir ve mülhakatında da Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsü delâlet buyurulmasını ehemmiyetle tavsiye eylerim. Ve bilhassa Kürt Kulübünün azasıyla bugünkü telgrafnamei âcizi dairesinde müzakere ederek uzlaşmak muvafıktır efendim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal

Diyarbakir, 8.6.1919

Vürudu: 14

Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliğine

C: 1.6.1919 ve 44 şifreye:

Burada Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşekkül etmemiştir. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trabzon'da vilâyet belediyesine keşide olunan Kürdistan hakkındaki heyecanımız telgrafnamelerden telâşa düşen ahaliî Hıristiyanıyenin bu bapta bazı teşebbüsatta bulundukları meşhuttur (görölmüştür). Maamaf'ih bu hususta vilâyetçe tenvir ve irşadat (aydınlatma ve bilgilendirme) sureti yazılmıştır. Diyarbakir'de bazı..... gençlerden teşekkül eden Kürt Cemiyeti İngiliz himayesinde bir Kürdistan istiklâliyetini takip eden propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye hâkimi siyasisi Mister Nowill'in efkârına kapılarak beynelahali bunun şiddetle reddi ve bu teşebbüsâtın cemiyetler kanununa ademi mutabakatı hasebiyle mezkûr cemiyet sed ve vilâyetçe takibatı kanuniye yapılmakta bulunmuştur. Elyevm Diyarbakir'de İtilâf ve Hürriyet Fırkası mevcut olup bundan başka cemiyet yoktur Efendim.

Vali Vekili

Mustafa

Ek: 3

Trabzon, 9.6.1919

Vürudu: 10

Havzada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C: 1 Haziran 1919 ve 44 şifreye:

Trabzon Ademi Merkezîyet Cemiyeti yoktur. Dersaadet-te müteşekkîl Trabzon ve Havalisi Ademi Merkezîyet Cemiyeti tarafından birkaç ay evvel gelip, geçenlerde avdet eden Nazmî Nuri Efendi isminde bir murahhasın teşebbüsü üzerine Ofkzasıyla birkaç ay evvel gelip, geçenlerde avdet eden Nazmî Nuri Efendi isminde bir murahhasın teşebbüsüyle Lâzistan livası dahilinde Ademi Merkezîyet şubeleri açılmıştır. Kadri Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti memleketin ileri gelen eşraf ve mütehayyızanı (ileri gelenleri) meyanından müntehap ve Murat Hanzade Ziya ve Namlizade Sabri ve Çulhazade Kadri ve Hacı Ali, Hıfızade Mehmet Salih ve Kazazede Hüseyin ve Abanozzade Hüseyin ve Hatipzade Emin Efendilerden mürekkeptir ve bu heyetin ikdamatı, (çalışmaları) tabiatî Osmanîyenin muhafazası gibi bir hissî vatanperveraneden mülhemdir. Bu Cemiyetin bütün mülhakatta (merkeze bağlı yerlerde) birer şubesi bulunuyor. Bundan maada Trabzon'da bir de İhtiyat Zabitan Cemiyeti olduğunu arzeylerim.

Vali

Mehmet Galip

Ek: 4

Elâziz'den, 18.6.1919

Vürudu: 20

Üçüncü Ordu Müfettişliğine

C: 1 Haziran 1919, İstihbarat 44

Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin burada bir şubesi mevcut olup ve mütehayyızanı memleket ve eşraf bu sıra Erzurum, Sivas, Diyarbekir ile muhabere etmektedir. Bundan başka İtilâf ve Hürriyet- Sulh ve Selâmet Fırkalarıyla Kürdistan Teali Cemiyeti'nin birer şubeleri ve Muallimin Cemiyeti namıyla de ayrıca teşekkül etmiş bir cemiyet bulunduğu maruzdur.

Elâziz Vali Vekili

Hulûsi

15. K. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine, 11 Haziran 1335 (1919) tarih ve 15 numaralıdır.

1- Harbiye Nezareti'nden şu şifreyi aldım: "Maiyeti âlinizdeki istimbottardan biriyle hemen buraya teşrif'iniz rica olunur."

2- Sebebi dâvetimi Cevat Paşa'dan mahrem sordum. Cevap şudur: "Zâtîâlileri gibi" kıymetli bir generalin hâlen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının efkârı umumiyeye iyi bir tesir bahşedemeyeceğinden bahisle İstanbul'a celp buyurulmanızı İngilizler istedi.

3- Ali Fuat Paşa daha Samsun'a muvasalatımda İngilizlerin hükûmete sebebi izamımı sorduklarını ve ısrarları halinde bunun hükûmeti merkeziyenin arzusu hilâfında bulunduğunu söylemek mecburiyetinde kalacağını mevsukan istihbar eylediğini bildirdi.

4- Vermiş olduğum kararın milletin hukuk ve istiklâlini tâyin uğrunda millet ile beraber çalışmaktan ibaret olduğunu zati biraderîlerine evvel ve âhir arzetmiştim. Bu gaye milletin sinesine iltica ederek vazifei nâmus ve vicdanı ifaya fedakârane devam etmeyi amirdir. Emsalimiz veçhile İngilizlere esir olmak üzere İstanbul'a gitmekte mazurum. Vazifei vataniyeye devam edebilmekliğim bittabi zatîâliniz gibi aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerimin de daima ve herhalde dest-i vefak ve muavenetlerine menuttur (bağlıdır). Bugün benim vermeye mecbur olduğum bu fiil kararı yarın bütün erbab-ı nâmus ve hamiyetten olan arkadaşlarımız tarafından da verilmesi lüzumu tahakkuk edeceğine şüphe yoktur. Binaenaleyh bugün meydanı aleniyete vaz'a mecbur olduğum bu kararımız arkadaşlarımin kanaatine müstenittir (dayanmaktadır). Bu hususa ait kıymettar mutaleai biraderiyelerine intizar eylerim.

Hükûmeti merkeziye biliğfal İstanbul'a celbedilmek plânını tâkib eylediğinden ben de mümkün olduğu kadar uzun zaman kazanmak ve karargâhımı dâhili memlekete sokmak için aynı usulde mukabele ve muhabere etmekteyim.

Mustafa Kemal

Erzurum, 16.6.1335 (1919)

3. Ordu Müfettişı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,
C. 11 Haziran ve 15 No.

Geç gelen emri devletlerine cevapda geciktim. Fikri samilerine tamamiyle iştirak ediyorum. İstanbul harice bütün kıymetli vücutlarını atacağına birer birer kendi eliyle alıyor. Evvelâ mezunen Dersaadete celb emri verilen Halid Bey'in İngilizlere teslim olunacağını haber alarak İstanbul'dan sordum. Nezaret Trabzon'da tahtı nezarete bulundurulmasını ve tahkikat icrasını yazıyor. Bayburt'ta ikameti daha muvaffık olan Halid Bey'in pek değerli bir vatan evlâdı olduğunu ve Ermenilerin tezviratı uğruna ifna etmek revayı hak olmayacağını yazdım. Zatı samileri lüzum görüldüğü zaman mıntikai âci-ziye teşrif buyururlarsa arzı minnetdarı eylerim.

Kâzım Karabekir

DAHİLİYE NAZIRININ TAMİMİ

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh (bilgili) olmadığı için, fartı hamiyet (aşırı onurlu) ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde (bilinen memuriyetinde) asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrarıyla azledildi ve edildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahali İslâmiyeyi nahak (boş) yere kırdıktan ve fakat vu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasisini idareten de arttırdı. Müşarüni-leyhin İstanbul'a celbi Harbiye Nezareti'ne ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezareti'nin size emri katisi artık o zatın mazul (işinden çıkarılmış) olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir muamelei resmiyeye girişmek, *umuru hükûmete müteallik* (ilişkin) hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir (istediğini yerine getirmemektir). Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi (sıkıntısı) olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettübeden (gereken) en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müddebbirane hareketlere imtisal etmek, (örnek olmak) fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memlmeketi bir daha lekelememek değil midir?

RAUF (ORBAY) BEY ANLATIYOR:

“Ben de, aramızda takarrür ettiği (kararlaştırıldığı) gibi Bandırma yolu ile, işgal mıntıkaları ahvâlini görerek ve tehlikeye maruz bulunan halka ümit vererek Ankara’da, Ali Fuad Paşa ile buluşmak üzere İstanbul’dan yola çıktım.

Bandırma, Akhisar, Marmara, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı ve Afyon-Karahisarı, Sivrihisar yolu ile Ankara’da Ali Fuad Paşaya mülâki oldum.

Ali Fuad Paşa, o tarihte Havza’da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ederek kendisi ile Havza’da buluşmayı tertip etti. Birlikte hareket ettik ve şehir, kasaba ve köylere uğramadan uzaklardan dolaşarak ve gizli seyahata itina (dikkat) ederek Amasya-Havza yolu üzerinde Çeltik boğazına vardığımız zaman Mustafa Kemal Paşa’nın ansızın Havza’yı terk ve Amasya istikametinde cenuba (güneye) hareket ettiğini menzil nokta zabitinden öğrendik.

Kendisi ile nerede buluşmak lâzım geldiğine dair bize söylemek üzere bir haber bırakmamış idi. Gece Havza’ya gizli adam gönderdik. Paşanın Amasya’da bulunduğunu geçen telgrafların adreslerinden anladık ve Amasya’da kendisi ile muhabere ederek bir gece boğazdaki un değirmenlerinden birinin çarkları arasında geçirdikten sonra ertesi gün önderilen otomobil ile Amasya’da Mustafa Kemal Paşaya mülâki olduk (katıldık). Bize haber vermeden Havza’yı terk etmesine sebep olarak kendisini İstanbul’a dâvet ettiklerini ve muhaberat ile vakit kazanarak azimetini tehir eylediğini, halbuki Merzifon’daki İngiliz askerî müfrezesinin Havza’nın gerisinde bu-

lunmasından bir baskın ile Çeltik boğazını ve Havza'yı işgal, bu suretle kendisinin de faaliyetten iskat edebilmeleri ihtimalini gördüğünden ansızın ve habersizce Havza'yı terk ve boğazın cenubunda (güneyinde) Amasya'yı daha emin gördüğünden hareket ettiğini, bu yüzden bizi de haberder edemediğini söyledi.

Zata mahsustur.

Bursa, 27.6.1919

Sivas Vasıtasıyla Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine,

1- On Yedinci Kolordu Kumandanlık Vekâletinin nez'ile esasen kumandanı olduğum Elli Altıncı Fırkanın İzmir'den Mudanya tarikiyle (yoluyla) Bursa'ya naklolunmuş olan bakıyetüssüyufunun (arda kalanlarının) tanzim ve teşkili için emri aldığım andan nihayet yirmi dört saat sonra bulunduğum mahalden hareketim hakkında açık olarak yazılan telgraf üzerine makasıda milliyeyi hayyizi fiil isâl edecek vesaiti kâfiye (yeterli araç) bulamadığımdan fırkamı tanzim ve tensika muvaffak olur isem daha iyi hidematın (işlerin) icrasını kabil gördüğümünden 21.6.1919 sabahı Kula'dan Bursa istikametine müekkedesini telâkki ve infaza sâyeden memurini mülkiyenin aykırı vaziyetine ve mesaima engel olan mukabil vaziyetlere rağmen tekmil Aydın vilâyetinin muhtelif mahallerinde bir hareketi milliyenin başlangıcını temin, donmuş ve sönmüş ruhların heyecanı millî ile kıpırdanması memleketin istihlâsı için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymaya muvaffak oldum.

2- 22 Haziran 1919 tarihli iki emirnamelerini bugünkü 27 Haziran 1919 günü, Bursa'ya muvasalatla (varışında) aldım. Kanaat ve icraatı sâmilelerini vatan ve milletin kuvvet alması için yegâne yol olduğuna imanı kavim olduğunu bittabi

zâtı devletleri de bilirler. Binaenaleyh bu hususta hemen teşebbüsata başladım. Neticesini arzedeceğim. Aynı zamanda bu hususta doğruca benim yazmaklığıma rağmen Çine’de Elli Yedinci Fırkaya da emir buyurulmasını muvafık (uygun) bulurum.

3- Kısa zamanda fırkamı her türlü gösterilen mümanaatı resmîyelere (resmî engellemelere) rağmen ikmale çalışarak âmâlî millîyenin tatmini için buraca tevessülü mümkün olan icraatı icraya çalışacağım.

4- Din ve milletimizin istihlâsı (kurtulması) yolunda attığınız büyük adımlarda muvaffak olacağınıza tamamen kaniim. Evamiri samilerinin devamını istirham eylerim.

Fırka 56 Kumandanı
Miralay Bekir Sami

İLKİN TELGRAF MERKEZLERİ KONTROL ALTINA ALINIR

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geldikten sonra, öncelikle düşündüğü husus, telgraf merkezlerinin kontrolü olmuştur. Zamanın tek sür'atli haberleşme aracı olan telgraf telleri millî hareket aleyhine işlediği takdirde başarı tehlikeye girebilirdi. Bunun için, Erzurum'a geldikten bir gün sonra, aşağıdaki tamimi yapmıştır:

5.7.1919

“Şifre
Sivas'ta Üçüncü Kolordu
Kumandanlığına,

Hükûmeti Merkeziyenin tazyik neticesi olarak menafii millet ve memlekete muğayir yapması muhtemel tebligatı kontrol veya tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde icabında tatbik edilmek üzere hemen tedabir ve tertibat alınmalıdır. Bu noktayı ne hükûmete ve ne de telgraf memurlarına hissettirmemek lâzımdır. İşbu telgrafın vusulü bildirilecektir. Üçüncü Kolordu Yirminci Kolordu'ya ve bu da On İkinci ve On Dördüncü Kolordu'ya ve o da Bekir Sami Beye, On Beşinci Kolordu, On Üçüncü Kolordu'ya isâl edecektir. İşbu telgrafın vusulü aynı suret ve tarih ile bildirilecektir. İmza: Üçüncü Ordu Müfettişi Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî Mir-liva Mustafa Kemal.”

Ek: 11

Üçüncü Ordu Müfettişi ve
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal

K. O. 12 Kumandanı Selâhattin
Beyefendiye,

7.7.1919

Cemal Paşa Hazretleri hakkındaki telgrafnamenin cevabına makine başında muntazırım (bekliyorum).

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin lideri olarak hiçbir şeyi ihmal etmiyordu. Bir yandan Erzurum Müdafaa-i Hukuk-çuları ile temaslar yapıp, kongre hazırlığına katılırken, öte yandan, Anadolu'nun her yeri ile ilgilenmekte ve özellikle "Amasya Mukarreratı"na istinaden (dayanarak) yaptığı 22 Haziran tarihli tamimin uygulanıp uygulanmadığını takip etmekteydi. Aşağıdaki telgraflar, bu dikkatin örneklerindendir:

İstihbarat

Şifre

Gayet müstaceldir (çok aceledir).

Erzurum, 5.7.1919

Konya'da On İkinci Kolordu

Kumandanı Miralay Selâhattin Beye

1- Cemal Paşa'nın on gün müddetle Dersaadete hareketinin sebebi hakikisini yazıhan ve serian iş'ar buyurmanızı.

2- Zâtı âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvayın başından infikâkiniz (ayrılmanız) caiz değildir. Bu bapta Fumat Paşa muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Her gün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi

Fahrî Yaveri Hazreti Şehriyarî

Mustafa Kemal

Ankara'da Yirminci Kolordu
Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine
Selâhattin Beye yazdığım şifre sureti aynen berveçhi atı-
dır.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarî
Mirliva
Mustafa Kemal

SURET

Yukarıdaki telgraf tekrar edilmiştir.

Erzurum, 5.7. 1919

Şifre: Aceledir
Ankara'da 20. Kolordu
Kumandanlığına,

1- Cemal Paşa'nın mezunen (izinli olarak) İstanbul'a gittiğini teessürle haber aldım. Gerek zatiâtileriniz ve gerekse Selâhattin Bey hiçbir sebep ve bahane ile kumandan mevkiini terk etmeyeceksiniz. Beyninizde ve bizimle sıkı ve daimi irtibatla bulununuz.

2- İşbu telgrafname suretini Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Bey ve bilumum Kolordu ve Fırka kumandanlarına emin surette isal ediniz.

3- Şimdilik bana vukubulacak mahrem iş'aratınızda adresimi şifre ederek Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı adresiyle göndermeniz mucibi emniyettir. Yusuf İzzet Paşa ile Bekir Sami Bey'in bizim ile irtibatlarının sizin vasıtanızla olmasını temin buyurunuz.

4- İşbu telgrafın vusulü ve icap edenlere tebliğ edildiğinin iş'arını istirham ederim.

Konya'dan gelen cevap

Hususi

150

Konya, 6/7.7.1919

Vusulü: 7/8.7.1919

Saat, evvel. 1 10

Üçüncü Ordu Müfettişliğine,

C: 5.7.1919 ve 33 şifreye:

1- Cemal Paşa İstanbul'a bazı zevat ile temas etmek ve ailesiyle görüşmek üzere on gün müddetle ve kendi arzusuyla mezunen Dersaadet'e gitmiştir.

2- Fuat Paşa ile görüşmek üzere kendisine yazmışım. Henüz cevap alamadım. Mahalli mülâkatın Eskişehir olacağını zannediyorum. Kolordu mıntikasındaki vaziyete dair badema (bundan sonra) her gün arzı malûmat edilecektir.

3- Evvelce de arzettiğim veçhile burada vezaifi esasiye biraz güçlûkle ve bataetle (ağır) icra edilmektedir. Maahaza az da olsa semeratı nafia elde edilmektedir. Arzı ihtiram eder ve temennii muvaffakiyat eylerim efendim.

K. O. 12 Kumandanı

Selâhattin

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN PADİŞAHA YAZDIĞI İSTİFA TELGRAFIDIR

9/7. VII. 1335 (1919) Erzurum

Mabeyni Hümayun Cenabı Melûkâne Başkitabeti Celilesi vasıtasıyla Atabei Ulyayi Hazreti Padişahiye:

Şimdiye kadar gerek zati akdesi hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezareti'ne vâkı olan mâruzatımda vatan ve milletin ve makamı muallâyı hilâfetin mâruz ve giriftar olduğu avakibi elime ve buna karşı mütahassıl alâm ve evzai milliyeyi tek-mil sefahat ve hakikatiyle arz ettim. Bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefsi âcizaneme tahmil eylediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini yapmış oldum. Âmâl ve teşebbüsâtı âbidanemin İngilizlerce müdafaai vataniye suretinde değil; şekli âharda telâkki olunmasından nâşi hükûmeti seniyelerinin müşkül bir vaz-ı tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükûmeti seniyelerinin ve payitahtı saltanatı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve şeraiti elimei inhisar altında bulunduğu gerek çekerlerince ve gerek bütün milleti necibelerince tamamen malûm ve âyan olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevessüne ve bahusus pek büyük revabıtı sıdku ubudiyetle merbut bulunduğum kalb ve âmâli müşfikai hümayumlarının düşarı kelâl olmasına hiçbir veçhile razı olamayacağını cihetle yalnız memuriyeti âcizaneme değil, tek-mil mübahatını, vatan ve milletimin ve Makamı Akdesi Hümayunlarının nûru feyiz ve necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayatı askeriyeme de veda suretiyle arzı feda-

kâri eylerim. Makamı Uzmayı Saltanat ve Hilâfetin ve milleti necibelerinin hayatımın son noktasına kadar daima hâris ve sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemali ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silki Celili Askeriden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne arz ettim. Sıhhat ve âfiyeti Cenabı Mülûkâneye dua ve her türlü âfattan masum buyurmalarını Cenabı Kibriyadan niyaz eylediğim muhatı ilmi âli buyuruldukta ferman.

Mustafa Kemal Paşa'nın
istifasına ait iki belge
Birinci Belge

9 Şevval 1337 ve 8 Temmuz 1335 (1919) tarihli Takvimi Ve-
kayi (Zamanın resmî gazetesi) aşağıdaki iradeyi neşretmiştir:

“Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memu-
riyetine hitam verilmiştir. İşbu irade-i seniyenin icrasına Har-
biye Nazırı memurdur.”

Harbiye Nâzırı
Ferit

Sadrazam
Mustafa Sabri
(Şeyhülislâm)

İkinci Belge

Erzurum Kongresi bitikten sonra İkdâm gazetesinin 12
Ağustos 1335 (1919) tarihli nüshasında “Mustafa Kemal Pa-
şa silki askerîden tardolundu” başlığı altında aşağıdaki haber
yayımlanmıştır:

“Müfettişliğe tâyin olunduğu halde Anadolu'da herakâtı
milliye nâmı altında iğtişâşkârane (karışıklık) hâdiseler tevlit
(doğuran) ve Erzurum'da akteylediği kongre kararıyla bazı
mutalebatta (isteklerde) bulunmak suretiyle hükûmeti merke-
ziyeyi müşkül bir vaziyeti siyasiyeye ilkaya (bırakmaya) se-
bebiyet veren Mustafa Kemal Paşa'nın harekâtı vâkıası müs-
telzimi mücazat ahvalde bulunduğu cihetle kendisinin silki as-
kerîden tardı ile hâmil olduğu nişanların istirdadı ve haiz ol-
duğu fahrî yaverlik rütbesinin nez'i hususuna karar verilmiş
ve arzı atabei ülya kılınan karar dün tasdiki hazreti padişahî-
ye iktiran etmiştir (sunulmuştur).”

MUSTAFA KEMAL PAŞA SİVİL ELBİSEYİ NASIL BULDU?

Mazhar Müf'it Kansu, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifasından sonra sivil kıyafetin nasıl temin edildiğini şöyle anlatır:

“İstifa hadisesinin vuku ve şeklini böylece tespit eden tarihi gecenin ertesi günü, yani 8 Temmuz 1335 (1919) sabahı artık Mustafa Kemal Paşa, bizden, yani halktan farksız bir millet ferdi idi ve sivil giyinmişti.

Ancak, hadisenin paşa üzerindeki geçici tesiri yarı ciddi, yarı berhayat sürpriz halinde paşaya sivil kıyafet düzmekle kendisini gösterdi.

Bütün ömrü askerlikte geçen paşanın sivil elbisesi yoktu. Derhal bir yeni elbise temini de mümkün olamamıştı.

Sabahleyin:

- Elbiseyi ne yapacağız Mazhar? der demez:

- Kolay paşam dedim. Aklıma geldi, hemen valiye gittim.

- Paşa için sizin elbiselerinizden bir tane istiyorum.

Münir Bey bir hayli sıkıldı:

- Evet, amma, Paşa hazretlerine layık, temiz bir elbise bende yok, dedi.

Haksız değildi. Harp içi ve harp sonrası kimsede el dokunulmamış elbise kalmamıştı. Bununla beraber hemen akıl etti:

- Benim ya bir, ya iki defa giydiğim bir jaket atayım var, Paşa hazretlerine onu takdim edelim.

- Gayet iyi, diyerek jaket atayı aldım, bende de temiz bir fes

vardı. Gömlek, yaka, kravat da uydurmuştım. Paşanın işte ilk sivil kıyafetini bu suretle temin etmiştik.

Paşanın birkaç ay kullanmış olduğu o fesi, hâlâ, o günlerin hatıralarını tazeleyerek, dikkatle saklarım.”

MUSTAFA KEMAL PAŞA, KARABEKİR PAŞA'YA MÜTEŞEKKİR KALMIŞTI

İsmet Paşa'nın Ankara'ya birinci defa gelişinde, Atatürk ile, Samsun'a çıkışından itibaren geçen olayları konuşmuş ve kendisinden 7-8 ayın hikâyesini dinlemişti. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifa ettikten sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın davranışını da İsmet Paşa'ya anlatmıştır. İnönü, hatıralarında, bu konuyu şöyle nakleder:

Kongreden evvel Erzurum'a vaktinde yetişiyor. Fakat gelir gelmez resmi vazifesi de hitam (son) buluyor. İstanbul, telgrafla kendisine bunu bildirirken, o da istifa ettiğini yazıyor. Hükûmet, Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiğini tebliğ ediyor. Hadiselerin böyle hızla geliştiği sırada, bir gün, Kâzım Karabekir Paşa'nın kalabalık maiyeti ile ve arkasında bir süvari bölüğü olduğu halde gelmekte olduğunu haber veriyorlar. Heyecanla bekliyor. Karabekir Paşa'nın niçin geldiğini bilmediğinden, şüpheli ve kuşkulu bir haldedir. Fakat bu hali maiyetindekilere hissettirmemeye çalışıyor. O sırada maiyetine karanlık bir havahâkim olduğunu anlatırlar. Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu odaya giriyor, onu askerce selamladıktan sonra, kendisinin kolordusu ile beraber emrinde olduğunu, vereceği bütün emirlerin yapılacağını bildiriyor. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da hatırında kalan en heyecanlı hadise budur. Çünkü, mizaçları ve zihniyetleri bakımından Karabekir Paşa ile kendisi öteden beri birbirlerinden uzak kalmışlardır. Kendileri böyle farzediyorlar ve böyle

biliyorlar. Halbuki Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın resmi vazifesinin hitam bulduğu zamanda, ordu kumandanı iken elinde ne vasıtalar ve imkânlar varsa, hepsinin devam ettiğini ve kendisinin de emrinde olduğunu söylüyor. Mustafa Kemal Paşa için çok ehemmiyetli bir sürpriz.

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu hareketinden, bana, çok müteşekkir ve minnet hisleri ile bahsetti. Geçmiş zaman içinde kendisine kuvvet ve cesaret veren en mühim hadisenin bu olduğunu anlattı ve Kâzım Paşa'ya çok müteşekkir olduğunu söyledi.”

REFET PAŞA’NIN TELGRAFI

Asayişe müteallik ve gayet aceledir

1828

Sivas’tan, 22.7.1919

Erzurum’da Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1- Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Telgrafınızı Selâhat-tin Bey’den ayrıldıktan sonra aldığım için kendine veremedim. Selahâttin Bey’i herkes gibi siz de âlâ (iyi) tanırırsınız. Müte-reddit tabiatlı bir zat. On günden fazla bu mıntıkada kalma-mak niyetiyle gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri ka-çacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vazifei vataniyesi-ni hatırlattım. Memleketini herhalde sever ve fakat vakitsiz ic-raata gelemmez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşa’dan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordu’dan geçen eslihadan malumattar olduğu gibi bu işin tesviyesi için İstanbul’da dahi çalışmış ve muvaf-fak olmuş. Buraya intihabı Cevat Paşa tarafından olmuş. Bi-naenaleyh maksadı muzır olamaz ve hiçbir mahfili ahalide ga-yeye mugayir tek bir söz söylemez. Bilakis maksat dahilinde ve fakat sakit (sessiz) bir surette çalışmayı vaadetti. Sadık Bey’le münasebeti hakkında verilen malumata inanamıyo-rum. Zaten, aldığımız haberi iyi tevsik ve muayyen bir prog-ram tanzim etmeden çalışmak kuvvetlerin ziyasını mucibolu-yor (zayıflamasına neden oluyor). Şark ahvali hakkında, ba-na verdiğiniz malumatta aldığınız mübalağalı haberlere kapıl-mamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder

ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Resen karar verecek insanların, hakiki vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyursunuz. Binaenaleyh Selâhattin Bey’i maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak. Zaten o kaçmaya hazır. Yerine acaba kim gelecek. Emirlerinizin kısa ve sarîh (açık) olmasını rica ederim. Selâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlatıp sükûnet ile hîtam (son) bulan bu telgraftan kati maksadınızı çıkaramadım. Mamafih birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun’dan avdet ediyor (dönüyor). Kendisiyle görüşeceğim. Herhalde mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihâzı tedabir ediyorum.

2- Samsun’a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları, değiştirmekle beraber bilhassa Sivas’ta bulunduğunu zannettikleri zatîâlilerine karşı bir tehdit maksadıyla çıkarıldığını, İngilizlerle temasında anladım. Beni İstanbul’a gitmeye ikna için, Kavak’ta bulunduğum zaman bir İngiliz binbaşı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek ve fakat zatîâlilerini duçarî za’f etmek için beni aldındıklarını açıktan söyledi. Zatîâlilerinin diğer mesnedi Kâzım Paşa imiş, binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucibolacak zahiri bir sebep vermemelidir. Ferit Paşa’nın istifası hengâmında Kâzım Paşa’yı vekâlete tayin etmesi İstanbul’dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşa’nın vekâlete tayini de Selâhattin Bey’in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

3- Benim İstanbul’a celbim için İngilizlerin sureti resmiyede İstanbul’u tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benimle İngilizlerin arasında sureti resmiyede bir mecra var (!).

Bu tazyik artarsa Selâhattin Bey'i müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4- Hamit Bey'in tebdii şayiası henüz tahakkuk etmedi (gerçekleşmedi). Mumaileyhin mahallinde ipkası (kalması) için gerek Selâhattin Bey ve gerekse İngilizler İstanbul'a müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesidir. Selâhattin Bey'in yerine, Konya'ya Sedat Bey'in geldiği dahi doğru değildir. Her ne kadar tekmil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da Kâzım Paşa'nın vekâlete tayini bunun aksini gösteriyor.

5- Sivas Kongresi hakkında sadarettin doğruca vilayetlere tebliğ olunan 20 temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisar'daki fırka kumandanı bu kongreye murahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş. Bu tarzı hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icabettiriyor mu? Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır (!). Yalnız kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sivas Kongresi'nden hali hazırda bir fayda ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sivas'ta ve aleni bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Cenup (Güney) istikametinden Sivas'a gelecek bir darbe bilhassa bu vilayet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Anadolu'yu ikiye ayırır ve tehlikeli olur. Bunun için bu vilayetin, son zamana kadar adeta bitaraf görünmesi pek ziyade haizi ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka akdine lüzum varsa aldığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkünse acaba

bunun şarkta (doğuda) bir mahalde akdi daha muvafık olmaz mı?

6- Sivas ve Amasya şehirleri halkı pek mülevves (karışık), kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Mımbat ona göre tanzimi mesai edeceğim.

7- İstanbul'dan aldığım haberde buradaki Harekâtı Milliye'nin hiçbir fırka veyahut bir şahsın âmâli mahsusatını tatmin maksadıyla olmayıp sırf selamet ve istiklali millinin temini gayesine matuf olduğu hakkında, tarafı âlilerinden bir beyanname neşri suretiyle İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil, belki Erzurum Kongresi'nin mukadderatına ithalen neşri muvafık olacağını zannediyorum.

8- Ajanslar, Meclisi Mebusan intihabatından bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz? (Refet).

Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Reisi.

Zeki

MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ'NDEN

Erzurum, 10.7.1919

Numara

191

Mücahidi Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Heyeti İdare Reisi Raif Efendi

Heyeti İdare Azâsından Mütekait Binbaşı Süleyman Bey

Heyeti İdare Azâsından Mütekait Binbaşı Kâzım Bey

Heyeti İdare Azâsından Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey

Heyeti İdare Azâsından Dursun Beyzade Cevat Bey.

Vatan parçalanmaktan, hukuku milliye ve saltanat hilafeti çiğnenmekten kurtarmak emeliyle açılan mücadelei milliye-yi bilistifa bir ferdi mücahit sıfatıyla iştirak buyurduklarına dair desti tevkire alınan 9 Temmuz 1919 tarih ve 346 numaralı tezkerei âliyeleri umumi bir vecdü ihtiram ile alındı. Tarihi-mize kıymetli sahifeler ilave eden hayatı askeriyenizden çekilmek yolundaki fedakârlığı minnet ve şükranla karşıladık. Erzurumluların zatı âlii vatanperveranelerine karşı beslemekte olduğu itimat ve hürmeti bu vesile ile de arzı bir vecibe addettik (görev saydık). Samimi ihtiramlarımızı (saygılarımızı) sunarken Cemiyetimizin başına geçerek vatanın temini selametine ve hukuku millet ve saltanatın muhafazasına matuf âmâli milliyenin tahakkukuna hasrı himmet buyurmalarını müsellemler olan hamiyeti vataniyelerinden temenni eyleriz. Leffen (zarfla) takdim kılınan talimatta muharrer olduğu veçhile vezaifi muhtelifi vataniye ile mükellef bulunan heyeti fa-

alemiz riyasetinin zatı samileri ve riyaseti saniyeyesinin muhterem Rauf Beyefendi Hazretleri tarafından kabul buyurulmasını ve heyeti maruzaya heyetimizden de bâlâda esamileri (yüce isimleri) muharrer zatların tayin ve tefrik edildiğinin arzıyla temennii muvaffakiyat ve kesbi şeref eyleriz Efendim Hazretleri.

Vilayeti Şarkıye Müdafaai Hukuku
Milliye Cemiyeti
Erzurum Şubesi 1335 (1919)
Raif

Mutki'de Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e
Muhterem Efendim,

İkinci Ordu Kumandanlığında ulunduğum esnada ve pek ciddi ahval içinde aramızda hasıl olan revabıtı kalbiyenin kıymetler hatıratı daima mahfuz kalmıştır. Zatı âlilerinin minel-kadim devlet ve millet ve vatan uğrunda fedakârlığınız, bergüzide hidematınız, bütün erbabı hamiyetin tahtı takdir ve tahsisindedir. Bu meyanda ahiren Bitlis'in istirdadında (geri alınmasında) orduya fiilen yaptığınız muavenetin kıymeti, Mutki mıntikasının düşmana karşı temininde ibraz buyurduğunuz gayret ve mesainin ehemmiyeti her zaman lisanı takdir ve şükranla yadedilmektedir. Bu kadar fedakârlıklarımızın neticesinde bihikmetilahitealâ düşmanlarımızla yapmaya mecbur kaldığımız mütareke ahkâmının hiç olmazsa bihakkın hüsnü tatbikiyle istiklal ve istikbali millimizin serbestisini ümit ederken maalesef düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, âlemi İslam için asırlardan beri kanlarını îsar eden milletimizin hakkı hâkimiyet ve istiklâlini elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanda Ermenistan yapmaya uğraştıkları pek aşikâr olarak görünüyor. Pek büyük telehhüflerle (üzüntülerle) karşılanacak ahvali denaetkâranedendir ki, milletin kuvvetine istinat, âmâline tevkifî hareket etmeyi vazifei vataniye ve hakikiye bilmesi lazım gelen İstanbul'daki hükûmeti merkeziye de tamamiyle aczü meskenet içerisinde, inanı idaresini, tesirâtı önünde serfûru ettiği (baş eğdiği) düşmanlarımıza bırakıyor. Senelerden beri cihana fedakârlık dersleri vermiş, ha-

rikalar göstermiş olana pek namuskâr ve faziletkâr milletimiz, bu iktidarsız ellerde pek yakında ne derece vahim akıbetlere duçar olacağını idrak ve teyakkun ederek (tam olarak bilerek) gezdiğim yerlerde hukukunun muhafaza, vatanlarının müdafaası yolunda müdafaai milliye cemiyetleri teşkili suretiyle bi-hakkın çalıştıklarını büyük bir fahrü şükran ile gördüm. İşte bu ahval ve şerait içinde asker olarak mukayyeden çalışmaktan ziyade, sinei millete vatandaşlarımla saadet ve istiklaline hadim olmayı, şeref ve haysiyeti için ölünceye kadar çalışmayı daha faydeli görerek âşıkı olduğum askerlikten istifa ettim. Bittabi bu mesaii vataniyede zatiâîlileri gibi pek kıymettar vatandaşlarımla muavenet ve müşareket buyuracaklarına itimad-ı tammım vardır.

Arzettiğim müteaddit müdafaai cemiyetlerinin iştirakiyle milleti birleştirmek ve hayatımıza kastetmek isteyen düşmanlarımıza karşı kuvvetli bulundurmak maksadıyla Erzurum'da bir kongre aktedilmiştir. Müzakerat ve mukadderatı hakkında Celal Bey biraderimiz tafsilat ita edeceğinden (vereceğinden) bu hususta tatvili kelami zait görüyorum. Ancak şu kadarını arzedeyim, bilhakkın milletimizin istiklâli ve vatanımızın tamamıyeti yolunda hasıl olan ittifakı, hariç ve dahile karşı temsil maksadıyla Kongrece bir Heyeti Temsiliye intihap (seçildi) ve kabul edildi. Zatiâliniz de kongrenin ârâyı umumiyesiyle müttefikan bu Heyeti temsiliye âzalığına intihap buyuruldunuz. Senaverleri de bu meyanda bulunduğum gibi Bahriye Nazırı esbakı, Hamidiye kahramanı Rauf Beyefendi biraderimiz de beraberdir. Vatanımızın hâlâs ve saadeti için elele vererek çalışacak bir zeminü zaman hâsıl olduğundan dolayı cidden pek büyük memnuniyet hissetmekteyim. Celal Bey biraderimizin zatiâlinize getireceği nizamname mucibin-

ce tarafı âlilerinden teşkilâta germi verilerek hiçbir tarafın ve kimsenin müdahale ve mümanaatına müsaade buyurulmamasını ve mukaddes maksadı millinin temini yolunda müzahir olacağını ümit ve kabul etmekte olduğum hükûmeti mülkiye ve askeriye muhalif harekâtı görüldüğü takdirde milletin irade ve hâkimiyetinin izharı lazım geleceğini zatîâlilerinden ayrıca arz ve rica ederim.

Burada olduğum gibi aynı maksatla Sivas'ta ve bütün milletin mümessillerinden mürekkep umumi bir kongre n'ikat etmek üzeredir. Senakârınız da birkaç güne kadar mahza bunun için Sivas'a hareket edeceğim. Kongrenin hitamında betekrar Erzurum'a avdet edeceğim cihetle Erzurum'da zatîâlinizle müşerref olurum. Bunun için vakit münasibinde zatîâlilerine telgrafla malûmat vererek behemehal teşrifinizi rica edeceğim. Oradaki işlerimizin zatîâlinizin burada tuli müddet kalmanıza mani olacağını biliyorsam da, milletin bizlerden beklediği hizmetin ehemmiyet ve ulviyeti karşısında kısmen feda edileceğinden de eminim. Herhalde bir defa görüştükten sonra bu cihetin de bir çarei hallini düşünür, buluruz. Cenabı Vahibül'âmal Hazretlerinden vatan ve milletimiz için hayırlı akıbetler niyaz eder ve sizlerin gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

ŞEYHLERLE İŞBİRLİĞİ

13.8.1919

Şırnaklı Abdürrahman Ağa Hazretlerine
Derşevli Ömer Ağa Hazretlerine
Muşaslı Resul Ağa Hazretlerine
Vatanperver Efendim:

Zatîâlinizin makamı muallâyı hilafet ve saltanata olan merbutiyetleri ve mukaddes vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine katiyyen razı olamayacakları cümlelerin müsellemidir (bildiğidir). Bugüne kadar ibraz buyurmuş olduğunuz âsarı fazilete yakından muttali olduğum için, zatîâlinizi vatan ve millet için çalışmak hususunda hasrı hayat eden vatanperveranın başında göreceğimden eminim. Erzurum Kongresi'nce tanzim olunan beyanname ve nizamnamelerden lüzumu kadarını takdim ediyorum. Teşkilatın o havalice sürat ve sühuleti tatbiki ve muzır düşman telkinatına katiyyen mani olmak hususlarında hâkimiyet ve gayreti müsellemlerinin âsârına kemali itminan ile intizar eyler ve gözlerinizden öperim efendim.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

13.8.1919

Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdülbaki
Efendi Hazretlerine
Faziletlü Efendim,

Zâtı fâzılanelerinin Bitlis'te olduğunuzu tahmin ediyorum. Bu defa aldığım malumat üzerine bu husus tevsik edildi. Makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu müşkül vaziyet malumu arifaneleridir. Senaverleri, milletimizin bugünkü felaketin içinden çıkacağı güne kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmaya hasrı vücut etmekten başka şıarı hâmiyet olamayacağı kanaatiyle derhal askerlikten istifa ettim. Çünkü resmi makam ve sıfatım buna mani oluyordu.

Bugün için yegâne çarei halâs (kurtuluş çaresi) milletin vahdetini bütün cihana göstermek ve hukuku mukaddesatımızı milletin ibraz edeceği kudret ile tahlis etmektir (kurtarmaktır).

Erzurum Kongresi'nce takarrür ettirilen esasatı takdim ediyorum. O havalice icabına tevessül buyurularak, düşmanlarımızın her türlü muzır telkinatına sed çekmeleri müsellemler olan hâmiyet ve vatanperverliklerinden intizar olunur. Arzı hürmet ve muhabbet eylerim Efendim Hazretleri.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Meb'usu Sabık Sadullah Efendi Hazretlerine
Muhterem Efendim,

Makamı muallâyı hilafet ve saltanatın duçar olduğu tazyik, vatan ve milletimizin düşmanlarımız tarafından mahkûm edilmek istenildiği elim akıbet malumu âlileridir. Bütün bu taaddiyata (olanlara) karşı koyabilmek için yegâne çarenin milletimizin, müdafaai hukuk ve mukaddesat için yekvücut olarak ibrazı kudret etmesi olduğu takdir buyurulur.

Şarkî (Doğu) Anadolu'nun her tarafında aynı elem neticesi olarak teşekkül etmiş bulunan cemiyetlerin Erzurum Kongresi'nde elhamdülillah birleşmesi maksadın istihsalı (sağlanması) için elde bir zaman olmuştur.

Vahdeti milliyetimizin dahil ve harice karşı temsili için kabul edilen Heyeti Temsiliyeye zatiâlileri ittifakı âra ile intihap buyuruldunuz (seçilmiş oldunuz). Bu suretle vatan ve milletimiz için birlikte çalışacağımızdan dolayı pek bahtiyarım.

Kongrece tanzim olunan beyanname ve nizamnamelerden miktarı kâfi takdim edilmiştir. O havalide teşkilatın takviye ve taazzuvunu temin buyurduktan sonra Erzurum'a teşriflerine şiddetle intizar olunur.

Bendeniz, Heyeti Temsiliyemizde bulunan Bahriye Nâzırı Esbakı Rauf Beyefendi ile Sivas'ta inikat etmek (toplanmak) üzere bulunan kongreye gideceğimizden avdetimize kadar Raif Efendi yalnız kalıyorlar. Teşrifleri kendileri için pek büyük medarı tesliyet olacaktır. Cümleten gözlerinizden öperiz Efendim.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafâ Kemal

Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine
Faziletlû Efendim,

Makamı muallâyı hilâfete ve saltanatı Osmaniye'ye olan revabıtı (bağlılıkları) hakikiyeleri ve vatanı azimimiz hakkındaki alâkai kat'iyeleri cümle'nin malûm ve müsellemdir. Harbi Umuminin makûs (kötü) neticesi düşmanlarımıza çok fırsatlar bahşeylediğinden mütarekeden beri devlet, millet ve vatanımız hakkında reva görülen tecavüz ve taaddiler (hareketler) ve gayırıkabili tahammül ve akbah (çok çirkin) dereceye vâsıl olmuştur. Hilâfet ve saltanatın izmihlâline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiçbir Müslüman tasavvur edilemez. Düşmanlarımızın her taraftaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir olması gayelerine matûftur (yöneliktir). Milletten kuvvet alamayan ve esir vaziyetinde bulunan hükûmeti merkeziye acizden başka bir şey gösterememiştir.

Milletin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka çarei halâs ve noktai istinat kalmamıştır. Bu sebeple senaverleri resmi makam ve sıfatının haylûletini gördüğümünden derhal silki askerîden istifa ederek vatan ve milletimizin halâsı tamınına (kurtuluşuna) kadar milletle beraber ve milletin içinde çalışmayakarar verdim. Zatrâlıleri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımızın benimle beraber çalışacağınıza mutmainim (kuşku yoktur). Bu defa Erzurum Kongresi'nce takarrür ettirilen beyanname ve nizamnamelerden takdim ediyorum. O havalide duyurulmasını rica ederim. Yakında Sivas'ta in'ikat edecek olan umumi bir kongre ile de daha nafi ve kat'i netayiç (sonuç) elde edileceği şüphesizdir. O havalide İngilizlerin muğfil (aldatıcı) telkinatının önüne geçilmesi pek ziyade lâzımdır. Cenabı Hak cümlemize muvafakiyetler ihsan buyursun. Gözlerinizden öperim Efendim.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

13.8.1919

Norşins'li Meşayihî İzamdan Şeyh Ziyaettin
Efendi Hazretlerine
Faziletlü Efendim,

Zâtı fâzılanelerinizin Harbî Umuminin imtidadınca Osmanlı ordusuna ifa eylemiş olduğunuz hidematı bergüzidelerine ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanata göstermiş olduğunuz revabıtı kalbiyelerine (yürekten bağlılıklarına) yakından muttali bulunuyorum. Bu sebeple zatiâlinize kalben pek büyük hürmetim vardır.

Bugün makamı hilâfetin, saltanatı Osmanîyenin ve vatanı mukaddesimizin düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilâyatı şarkiyemizin Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malûmu ârifaneleridir. Millete istinat etmeyen İstanbul'daki hükûmeti merkeziye bütün bu düşman taaddileri karşısında âciz ve naçiz kalarak hukuku millet ve memleketi müdafaa edememekte olduğu tahakkuk etmiştir. Bu sebeple milletimizin mevcudiyetini ve vahdetini bütün cihana göstermek ve hukukumuzun indî ve şahsî kararlarla imhasına müsaade edemeyeceğimizi anlatmak maksadiyle senaverleri resmî makam ve sıfatımdan tecerrüt ederek milletin içinde ve milletle beraber çalışmaktan başka çavalice tevsi ve takviye teşkilât zımnında sarfı makderet bure göremedim ve derhal askerlikten istifa ettim.

Vakayii elime tesiriyle her tarafta teşekkül eden millî ve vatanî cemiyetlerin murahhaslarından mürekkep olmak üzere

Erzurum'da in'ikat eden bir kongre ile “Şarkî (Doğu) Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” teşekkül etti ve vahdeti milliyemizi dahil ve harice karşı temsil eylemek üzere bir Heyeti Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizamnamelerden zatı ulyanıza (yüce zatınıza) takdim ediyorum. Zatı fâzılaneleri cemiyetimizin en muhterem âzasından bulunduğunuz cihetle istihsali maksadı mukaddes için cümlece müsellemler olan himmet ve gayretlerinin teşkilâtımızın o havalice tesrii husulüne ve muzır düşman telkinatının izalesine masruf olacağına mutmainim. Birkaç güne kadar Garbî (Batı) Anadolu ve Rumeli'nin bilcümle vilâyatından gelmekte olan murahhaslarla da umumî bir kongre Sivas'ta akdolunacaktır. Cenabı Hakkın avnû inayeti ve Peygamberi zişanımızın feyzü şefaati ile umum milletimizin bir noktada müttehit olduğunu ve hukukunu muhafaza ve müdafaaya kadir bulunduğunu cihana göstereceğiz.

Kariben Meclisi Meb'usanımızı açtırmak ve millete müstenit kuvvetli bir hükûmeti mevkii iktidara geçirerek selâmeti vatanı temin eylemek müyesser olacaktır.

Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ve o havalideki bilcümle vatandaşlarıma selâmlar ithafeylerim Efendim Hazretleri.

Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

ERZURUM KONGRESİ DELEGELERİ

Hüseyin Rauf Bey, eski Bahriye Nazırı (Erzurum)
Mustafa Kemal Paşa, eski Ordu Müfettişi (Erzurum)
Raif Efendi, eski Erzurum Mebusu (Erzurum)
Ahmet zâde Tefvik Bey, Hazine Vekili (Bayburt)
Zahir Efendi, Tüccar (Bayburt)
Celâl Bey, Çiftçi (Hınıs)
Cemal Bey, Dâvavekili (İspir)
Yazıcızade Sait Bey, Tüccar (Kiği)
Kahraman Bey, Tüccar (Kiği)
Sait Bey, Tüccar (Narman)
Battal Bey, Tüccar (Pasinler)
Süleyman Bey, Mütekait (Emekli) Binbaşı (Bitlis)
Hacı Hafız Efendi, Müftü Vekili (Siirt)
Namık Efendi zade Ahmet Bey, Çiftçi (Tercan)
Kâzım Bey, Mütekait Binbaşı (Tortum)
Ahmet Bey, Çiftçi (Yusufeli)
Hüseyin Avni Bey, (Ulaş) Avukat (Bayezit)
İsmail Bey, Mütekait Yüzbaşı (Diyadin)
Mustafa Bey, Tüccar (Diyadin)
Necati Bey Albayrak Gazetesi Müdürü (Karaköse)
Hacı Fevzi Efendi, Şeyh (Erzincan)
Şevki Efendi, Müftü (Kuruçay)
Abbas Efendi, Mütekait Memur (Pülümür)
Kemal Efendi, Çiftçi (Refahiye)
Fazlullah Efendi, İdadî Mektebi Müdürü (Sivas)
Ziya Bey, Nafia Müdürü (Sivas)
Hakı Bey, Çiftçi (Suşehri)
Recep Efendi, Mütekait Yüzbaşı (Zara)
Süreyya Bey, (Yiğit) Sabık Kocaeli Mutasarrıfı (Amasya)

Mustafa Efendi, Sabık Mebus (Mesudiye)
Rifat Bey, Nafia Müdürü (Tokat)
Sırrı Efendi, Mütেকait Alay Kâtibi (Reşadiye)
Cemil Bey, Doktor (Şebinkarahisar)
Hüseyin Efendi, Memur mütেকaidi (Elvecda)
Servet Bey, Sabık Mebus (Trabzon)
Hüseyin Bey, Eşraftan (Trabzon)
İzzet Bey, Sabık Mebus (Maçka)
Yusuf Efendi, Hoca (Of)
Ömer Fevzi Bey, Muharrir (Sürmene)
Ahmet Efendi, Tüccar (Sürmene)
Hasan Efendi, Tüccar (Polathane)
Abdullah Efendi, İdadî Müdürü (Vakfıkebir)
Zeki Bey, Eşraftan (Gümüşhane)
Osman Efendi, Müftü (Kelkit)
Hasan Efendi, Müftü (Şiran)
Hoca Necati Ef., Sedayi Millet Gazetesi sahibi (Rize)
Hakkı Bey, Avukat (Rize)
Ali Naci Bey, Doktor (Giresun)
Yusuf Ziya Bey, eski Nahiye Müdürü (Tirebolu)
Hasan Bey, Avukat (Ordu)
Cazım Bey, Meclisi Umumî Âzası (Van)
Tevfik Bey, Çiftçi (Van)
Nazmi Bey, Doktor (Elâziz)
Necati Bey, Doktor (Mardin)
Ali Efendi, Tüccar (Mardin)
Hacı İbrahim Efendi, Müftü (Diyarbakir).

Not: Erzurum Kongresi'ne katılan delege sayısı üzerinde bir mutabakat yoktur. Çeşitli kaynaklar, değişik sayılar vermektedir. Bazı kaynaklar, Elâziz, mardin ve Diyarbakır delegelerinin valiler tarafından Erzurum'a gelmelerinin önlendiğini kaydetmektedirler. Fakat, Mazhar Müfit Kansu'nun verdiği yukarıdaki listede bu delegeler de kongreye katılmış gösterilmektedir.

Erzurum Kongresi (23 Temmuz 1919), bir ilkokulun küçük salonunda Erzurum, Bitlis, Sivas, Trabzon, Van illerinden gelen 54 delegenin, katılmasıyla toplandı. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen delegeler, yöneticiler tarafından gönderilmedi. Kongre başkanlığına oybirliğiyle seçilen Mustafa Kemal, açış konuşmasında genel durumu özetleyerek izlenecek yolu gösterdi. On dört gün süren Erzurum Kongresi'nde alınan önemli bazı kararlar şunlardı:

Millî sınırlar içinde bulunan vatan bir bütündür. Onun çeşitli bölümleri birbirinden ayrılmaz.

Her türlü yabancı saldırısı ve baskısına karşı, Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda millet birlikte savunma yapacak ve karşı koyacaktır.

İstanbul hükümeti vatanı ve bağımsızlığı koruyamaz ve sağlayamazsa, geçici bir hükümet kurulacaktır.

Yurtta her işi millî güçler yapacak, millî istek egemen olacaktır. Manda ve koruyuculuk kabul edilemez.

Millet Meclisi'nin hemen toplanmasına ve hükümeti denetimi altına almasına çalışılacaktır.

Millî Mücadele tarihimizde her yönden önemli sonuçlar sağlayan Erzurum Kongresi'nin oluşumunu, karşılaştığı güçlükleri ve aldığı önemli kararları Sabahattin Selek'in "Millî Mücadele (Erzurum'da Gergin Günler)" adlı belgesel çalışmasında ilgiyle okuyacaksınız.